

hranice
a rozhraní

PERSPEKTIVY ÚZEMÍ II.

FAKULTA STAVEBNÍ ČVUT V PRAZE
KATEDRA URBANISMU A ÚZEMNÍHO PLÁNOVÁNÍ

Fakulta stavební ČVUT v Praze
Katedra urbanismu a územního plánování

PERSPEKTIVY ÚZEMÍ II: HRANICE A ROZHŘANÍ

kolektiv autorů

**Territorial Perspectives II:
Borders and Boundaries**

listopad 2013

Publikace sestává ze souboru vzájemně se doplňujících prací, které prošly recenzním řízením a které informují o současném stavu výzkumu, tematizujícího město, území, infrastrukturu, územní plánování, veřejný prostor a krajinu. V publikaci je akcentováno téma hranic a rozhraní, ale obsahuje také kapitoly, které se zabývají územím a procesem jeho změny v obecné rovině. Vznikla v souvislosti s konferencí „Perspektivy území II: Hranice a rozhraní“, konané dne 6. 11. 2013 na Stavební fakultě ČVUT v Praze, a byla podpořena z grantu SVK 06/13/F1.

editor: Ing. Pavel Holubec

recenzenti: Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.
Doc. Ing. arch. Jan Mužík, CSc.
Doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.
Doc. Ing. arch. Alena Mansfeldová, CSc.

návrh obálky: Ing. Petr Tomíček

organizace a technická úprava: Ing. arch. Marek Janatka, Ph.D.
Ing. arch. Daniela Šovarová
Ing. Pavel Holubec
Ing. Roman Vodný
Ing. Petr Tomíček

tisk: Tiskárna nakladatelství ČVUT
počet stran: 164

neprodejný výtisk
Praha, listopad 2013

kontaktní adresa:
Katedra urbanismu a územního plánování – K 11 127,
Fakulta stavební ČVUT v Praze, Thákurova 7, 166 29 Praha 6 – Dejvice,

e-mail:
uzemi.eu@gmail.com

web:
www.uzemi.eu

© České vysoké učení technické v Praze
ISBN: 978-80-01-05339-3

OBSAH

Content

Předmluva

Preface

7

1. Teritorium: rozhraní států, regionů a kultur

1. Territorium: Boundaries of States, Regions and Cultures

Alexander Čemez

Mezinárodní, politické, sociální aspekty území a hranic

International, Political and Social Aspects of Area and Borders

11

Martin Nedvěd

Hlučínsko: lidé, kultura, urbanismus

Hlučínsko: people, culture, urbanism

17

Roman Vodný

Železnice na hranicích...

Railways at the Borders...

27

2. Město: hranice v měřítku ulic, pozemků a budov

2. City: Borders in the Scale of Streets, Plots and Buildings

Kateřina Čechová

Železnice ve městě – příležitost nebo bariéra? Příklad nádraží Bubny

Railway in the City – Opportunity or Barrier? Example of Bubny railway station, Prague

41

Miroslav Kozel

Území, hranice v území a jejich hodnota (?...)

Territory, Borders and their Values

53

Tereza Vokurková

Hranice velkopřmyslových podniků Frýdlantska

The Borders of the Large Industrial Enterprises in the Frydlant Region

58

Oleg Fetisov

Doněck: průmyslová osada – průmyslové velkoměsto

Donetsk: Industrial Settlement — an Industrial City

68

Eva Špačková

**Architektonická soutěž v procesu plánování podoby veřejného prostoru:
limity, možnosti a kompetence**

Architectural Competition in the Planning Process of the Form of Public Spaces. Limits, Possibilities, and Competencies

79

Jan Kašpar

Výhledové uspořádání vesnice a krajiny (Desná u Litomyšle)

Future state of village and its surrounding landscape (Desná u Litomyšle)

91

Monika Jančovičová, Roberta Štěpánková

Oplotenie ako hranica medzi súkromným a verejným

Fence as a boundary between private and public

101

3. Hranice symbolické, koncepční a psychologické

3. Symbolical, Conceptual and Psychological Borders and Boundaries

Lenka Popelová

Vnímání hranic urbanistického prostoru – vizuální teorie Kevina Lynche

Perceiving Edges in Urban Space – The Visual Theory of Kevin Lynch

113

Dominika Titková, Roberta Štěpánková

Vplyv fyzických i sociálnych aspektov na vnímanie a využívanie verejného priestoru užívateľmi

Influence of physical and social aspects on use and perception of the public space

119

Katarína Kristiánová, Roberta Štěpánková

Hranice – interpretácie v záhradno-architektonickej tvorbe

Boundaries - Interpretations in Garden Architecture Design

129

Jiří Kupka

Kostel – hranice sakrálního a profánního

Church – Boundary between the Sacred and the Profane

141

Pavel Holubec

O rozdílu mezi vědou a filosofií a o užitečnosti myšlení v pojmech

On the Difference between Science and Philosophy and about the Usefulness of Thinking in Conceptions

152

PŘEDMLUVA

Tato publikace sestává ze souboru vzájemně se doplňujících textů, které byly vybrány z příspěvků na konferenci „Perspektivy území II: hranice a rozhraní“ a uspořádány do tematických bloků. Konferenci uspořádala Katedra urbanismu a územního plánování Fakulty stavební ČVUT v Praze dne 6. listopadu 2013 a byla podpořena grantem SVK 06/13/F1.

Publikace je rozdělena do tří tematických oddílů. Zatímco první dva se konkrétními hranicemi a rozhraními zabývají ve dvou odlišných územních měřítkách – nejprve v měřítku *států, regionů a kultur* a poté v měřítku *ulic, pozemků a budov* – tak třetí oddíl je zaměřen na problematiku hranic v *obecnější rovině* (i když s průmětem do konkrétních problematik).

V konferenční výzvě mimo jiné zazněla otázka: které hranice jsou dnes důležité? Za jednu z odpovědí lze přitom považovat právě obsah této publikace a témata, kterými se jednotliví autoři zabývají. Jakkoli nejde o reprezentativní vzorek, stručný přehled témat poslouží nejen pro seznámení s obsahem této publikace, ale i jako průzkum toho, kterými hranicemi a rozhraními se zabývají lidé, kteří na výzvu reagovali svými texty.

Ukazuje se, že i přes pokročilou evropskou integraci jsou stále určitým způsobem významné státní hranice. Jsou sice prostupné, ale stále na nich končí kompetence jednotlivých segmentů veřejné správy, ale mnohdy také standardy různých technických systémů (jako například v železniční dopravě), nehledě na stále bolavou minulost a mnohdy dramatickou historii posunů územních hranic, ale i přesunů velkých skupin obyvatel. Úsilí o prostupnost hranic, ale i o sladění kompetencí a přeshraniční spolupráce je důležité nejen na úrovni států, ale překvapivě i na úrovni krajů či regionů. Za stále významnější téma lze považovat hranice města, ale i hranice ve městě. Právě zde totiž dochází jak výrazným posunům nejrůznějších hranic, tak ke krystalizaci hranic zcela nových (uzavřené komunity, rozhraní vzniklá výstavbou infrastruktury). Zajímavé je též sledování tématu hranic v souvislosti s diskusemi o vymezení veřejného prostoru a o využívání veřejných prostranství, kde se pohybujeme na pomezí architektury, designu, sociálních věd a psychologie. Přinejmenším za připomenutí pak stojí hranice symbolické, hranice sakrálního a profánního prostoru, anebo hranice oborové či dokonce pomezí filosofie a vědy.

Pavel Holubec

PREFACE

This publication consists of a collection of mutually complementing texts that were chosen from papers delivered at conference: „Territorial Perspectives II: Borders and Boundaries“ and organized into thematic sections. Conference was held at Czech Technical University in Prague, Faculty of Civil Engineering at November 6, 2013 and organized by the Department of Urban Design, Town and Regional Planning. The conference was supported by grant SVK 06/13/F1.

The publication is divided into three thematic sections. While the first two of them deals with specific borders and boundaries in two distinct territorial scales – namely in the scale of *states, regions and cultures* and then in the scale of *streets, plots and buildings* – the third section is focused on borders and boundaries *in general terms* (although they deal with specific issues as well).

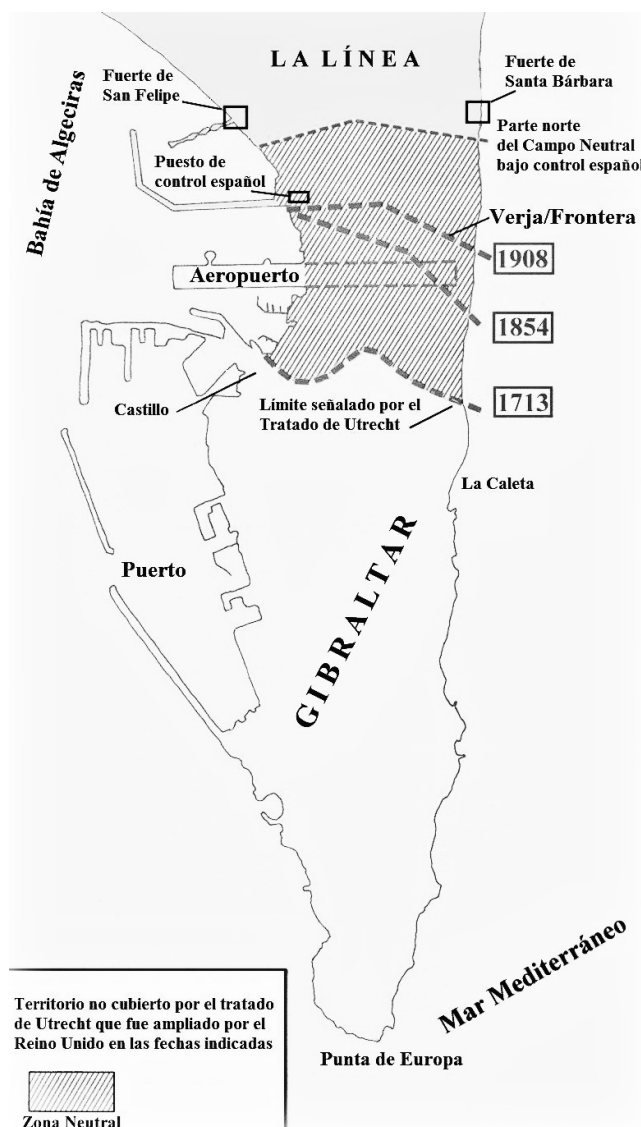
In conference call, there was a question: which borders are nowadays important? The content of this book and the themes that it deals with can be seen as one of the answers. Although it is not a representative sample, we can take it not only as a quick introduction into the content of this publication but as an overview of research that deals with borders and boundaries that is conducted by people that answered to the conference call with their papers.

It appears that in spite of advances in European integration, national borders still matter. Although they are permeable, they are still significant as limits of various competences and authorities of different public bodies, as areas of prevalence of specific technical standards and systems (for example in railway transport), not to mention the history of border disputes, shifting borders and displacement of whole populations that are still felt by many people as painful. The effort of increasing permeability of borders, adjustment of competences and of trans-border cooperation is surprisingly important not only at the national level but also on regional or country level. Increasingly important seems to be the pair of issues of borders and boundaries *of the city* as well as borders *within* the city. Since it is precisely here, where are happening both: significant shifts and crystallization of entirely new borders and boundaries (gated communities, boundaries as a consequence of infrastructural projects). It is also interesting to follow the theme of borders and boundaries in the discussion on the role and delimitation of public space and on the use of the public spaces, where we move along the frontiers of architecture, design, social sciences and psychology. Finally, it is worth mentioning also the symbolic boundaries, boundary between sacral and profane space or the disputed edges of various scientific fields and even the confines of philosophy and science.

Pavel Holubec

1.část

Teritorium: rozhraní států, regionů a kultur

Medzinárodné, politické a sociálne aspekty územia a hraníc *International, Political and Social Aspects of Area and Borders*

PhDr. Alexander Čemez
Komunikácia a jazyk, cemez1@gmail.com

Abstract:

The submitted contribution deals with the issue of area and borders in the context of international relations, political science and sociology. It tries to answer the question, what reason the borders have in human being. Paper describes human territoriality.

Abstrakt:

Predložený príspevok sa zaoberá otázkou územia a hraníc v kontexte medzinárodných vzťahov, politických vied a sociológie. Pokúša sa odpovedať na otázku, aký význam majú hranice v ľudskej existencii. Príspevok opisuje ľudskú teritorialitu.

Keywords:

Area; borders; territoriality; international aspects; social aspects; political aspects

Klíčové slová:

Územie; hranice; teritorialita; medzinárodné aspekty; sociálne aspekty; politické aspekty

1 Úvod

Predmetnou témou je otázka územia a hraníc, ktorá je zasadená do širšieho spoločenskovedného kontextu. Vedecký príspevok mapuje túto problematiku v kontexte medzinárodných vzťahov, politológie a sociológie. V rámci medzinárodných vzťahov sa venujeme uvedenej problematike s ohľadom na vzťahy medzi štátmi, uvádzame atribúty štátu, medzi ktoré patria aj štátne hranice. Upozorňujeme na rôzny charakter štátnych hraníc, definujeme územie štátu a štátne hranice a podobu hraníc, resp. ich absenciu v predmodernej dobe.

V ďalšej časti sa zaoberáme politickým aspektom územia a hraníc na praktických príkladoch vybraných politických lídrov a určitých špecifických situáciách, v ktorých sa prejavil priestor, hranice a práca s nimi. Nemožno tiež zabúdať na vnútroštátnu regionalizáciu a administratívne alebo územno-správne členenie štátu.

Posledná časť sa venuje sociálnym aspektom územia a hraníc na mikroúrovni, t.j. v rovine takých sociálnych jednotiek, ako napr. susedské komunity, mestské časti a ďalšie sociologické pohľady na hranice v najrôznejšom zmysle slova.

2 Medzinárodné aspekty

Neživá príroda nepozná hranice, reliéf planéty Zem je bezhraničný. Ak uvažujeme v širšom medziplanetárnom kontexte, tak vraj aj celý kozmos je bez hraníc. Ako sa teda objavili na mape sveta hranice, ktoré oddeľujú jednotlivé územné celky na rôznych úrovniach, či už na úrovni medzištátnych integračných zoskupení, alebo na úrovni štátov, príp. rádo vo nižších územnosprávnych jednotiek, alebo dokonca katastrálnych územiach? Podstatu hraníc môžeme nájsť v činnosti človeka a ich zdrojom sú obyčajné ľudské pudy, pud vlastníctva

a zhromažďovania, ktorý sa pretavil do zabratia určitého územia, o ktorom niekto vyhlásil, že je jeho. K tomu človek v pradávnych časoch používal hranice, ktoré mu poskytovala samotná príroda, ako napr. rieky alebo pohoria. Neskôr človek začal používať rôzne formy ohrád alebo ploty a múry, a tak vznikali prvé rovné čiary na mapách, ktoré sú už výsledkom ľudskej administratívno-správnej alebo byrokratickej činnosti.

Akákolvek forma ľudskeho spolunažívania je spojená s územím a to platí nielen pre štátne formy, ale aj pre predštátne a je otázne, či bude platiť aj pre formy postštátne. Štát sa vyznačuje týmito atribútmi: [4, str. 73 – 76]

- územie – podľa medzinárodného práva je to vymedzená časť priestoru, ktorá podlieha suverenite štátu,
- obyvateľstvo – zahŕňa všetky osoby, ktoré trvalo žijú na jeho území a podliehajú jeho moci,
- štátna moc a suverenita – vo vnútri štátneho územia má štát mocenský monopol, ktorý sa opiera o činnosť zákonodarných, výkonných aj súdnych orgánov a ich hierarchických podriadených štruktúr.

Ak prejdeme k samotnému územiu štátu, tak môžeme konštatovať, že zahŕňa viaceré časti rôzneho charakteru: [4, str. 73]

- suchozemské územie (kontinentálne aj ostrovné),
- vnútrozemské vody (rieky, umelé vodné nádrže, jazerá),
- morské vody (teritoriálne more, vnútorné morské vody),
- vnútro Zeme (geologický podklad) pod predchádzajúcimi tromi súčasťami štátneho územia (determinované technickými možnosťami ťažby a vrtov),
- vzdušný priestor nad prvými tromi súčasťami štátneho územia (jeho výška nad povrchom Zeme nie je podľa medzinárodného práva presne vymedzená).

Hranice majú lineárny priebeh. Jedná sa o zmluvne stanovenú líniu na mapách a v teréne, ktoré oddeľuje územie jedného štátu od druhého alebo od oblasti, ktorá nepodlieha suverénnej moci žiadneho štátu. Prebiehajú tiež na povrchu suchej zeme, a takisto na hladine vôd. Podľa medzinárodného práva sú tiež vymedzené vo zvislom smere nad povrchom a pod povrchom Zeme. Hranice štátu tak vymedzujú štát ako trojrozmerný priestorový výsek, ktorý má tvar ihlana s nepravidelnou podstavou. [4, str. 85 – 86]

Princíp teritoriality sa neprejavuje len na zemi, ale tiež vo vzdušnom priestore, pričom platí, že vzdušný priestor nad určitým územím patrí danému štátu, to isté sa dá povedať o zemi pod povrchom štátu a tiež aj o vodnom priestore od pevniny. Dá sa povedať, že prakticky neexistuje priestor bez majiteľa, dokonca aj Arktída sa stáva predmetom ekonomických a energetických záujmov. [3, str. 195] Ľudstvo je však veľmi vynaliezavé. A roku 1959 sa podarilo „dobyť“ Mesiac. Už dnes patria niektoré pozemky na Mesiaci niektorým bohatým a významným osobnostiam. Je možné predpokladať, že sa to neskončilo len Mesiacom a ľudská teritorialita bude pokračovať aj ďalej, za hranice známeho vesmíru.

Územné mocenské nároky v predmoderných spoločnostiach nemuseli byť priestorovo fixné a permanentné, napr. kočovné kmene si nárokovali na určité miesta, územia a cesty, ale to iba v období, keď nimi prechádzali. Okrem toho, moc viazaná na isté územie nemusí byť chápaná ako výlučná, lebo dochádzalo k prekryvaniu, hranice neboli presne stanovené, existovali enklávy a široké prechodové zóny. [1, str. 309]

Postupom času dochádza ku konsolidácii a zjednocovaniu absolutistických monarchií, oddeľuje sa súkromná sféra od verejnej, ako aj domáca politika od zahraničnej. [1, str. 310] Po Vestfálskom miery v roku 1648 bola prijatá koncepcia vnútornej a vonkajšej suverenity, pričom prvá z nich znamená, že štát je jediný zvrchovaný správca daného územia

a obyvateľstva a druhá sa týka toho, že iba štát je relevantný oficiálny aktér medzinárodných vzťahov a subjekt medzinárodného práva.

V súčasnosti môžeme pozorovať dekonštrukciu pôvodného teritoriálneho štátu. Pod vplyvom globalizácie, zintenzívňovania kontaktov na rôznych úrovniach sa minimalizovala rola geografickej vzdialenosti a dochádza k posunu od jednoúrovňovej národnej identity k viacúrovňovým identitám. [1, str. 311] V podmienkach SR tu môžeme v tejto súvislosti hovoriť popri národnej identite, aj o regionálnej a európskej. Občan sa stále viac cíti byť občanom SR ako občanom EÚ, čo môže byť dané veľkou „vzdialenosťou“ rozhodnutí EÚ a jej byrokratického aparátu. Občan nevidí na svojom živote reálne výsledky EÚ a považuje ju za zbytočnú. Na druhej strane EÚ nedostatočne prezentuje svoje výsledky. V slovenských médiách dostáva EÚ podstatne menší priestor ako národné inštitúcie.

S uvedenou témou súvisí tiež otázka medzinárodnej migrácie. Migrácia môže vplývať na vonkajšiu bezpečnosť, ak dôjde k masívnej prísťahovaleckej vlne. Iným hľadiskom vonkajšej bezpečnosti sú bilaterálne vzťahy medzi cieľovým a zdrojovým štátom. [7, str. 276]

3 Politické aspekty

Priestor, jeho hranice a práca s nimi sa môže prejavovať rôznym spôsobom. Boli sme často svedkami toho, ako sa politickí lídri aj iné významné a verejne známe osobnosti snažili oddeliť od masy. Často vidíme verejných činiteľov, ako sa prevádzajú v kolóne áut, ktoré majú začiernené sklá a nikto nevie, v ktorom z nich sa nachádza osobnosť, na ktorú sa čaká, príp. je v priebehu dňa vypúšťaných niekoľko kolón a nikto z nezasvätených nevie určiť, ktorá je tá pravá, zatiaľ čo líder sa môže pohybovať tajnými podzemnými chodbami.

V tomto kontexte sú tu tri zaujímavé príklady. Prvým bol J. V. Stalin, o ktorom bolo známe, že do priestoru jeho spálne v jeho dači nemal nikto prístup okrem neho samého. V spálni sa na noc zvnútra zamykal a spával s revolverom pod poduškou, pričom pred touto miestnosťou bdeli počas jeho spánku tzv. čekisti. Presúval sa automobilmi, ktoré mali sivé závesy, aby nikto nemohol vidieť dovnútra. [5, str. 231] Podobným príkladom bol S. Husajn, ktorý sa pohyboval medzi svojimi početnými palácami. Je to potreba bezpečnosti, strach o vlastný život a zdravie, ktoré nútia politických lídrov sa takto správať. Tretím príkladom (hoci v iných súvislostiach) bol J. F. Kennedy. *„Náš inštinkt pre dodržiavanie správneho dištančného pásma funguje veľmi dobre. Ako príklad môžu poslúžiť voľby Johna F. KENNEDYHO za prezidenta USA. Keď už bolo celkom isté, že bol zvolený za prezidenta, fanúšikovia a pomocníci pri voľbách stojaci okolo neho zrazu ustúpili do úzadia, do pásma verejného odstupu. Od toho okamihu bol John F. Kennedy rešpektovanou osobou – prezidentom USA.“* [8, str. 111]

Iným aspektom problematiky územia a hraníc je otázka vnútroštátnej regionalizácie a vzniku regiónov. Je známe, že pojem región je značne flexibilný, čo umožňuje s ním pružne narábať. Rozlišujem tieto hierarchické stupne regionalizácie:

- mesto a priľahlé obce,
- okres,
- kraj,
- súbor krajov – napr. západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský región,
- súhrn niekoľkých štátov – napr. stredoeurópsky región,
- svetadiel, resp. kontinent – napr. európsky región, euroázijský kontinent,
- spojenie viacerých svetadielov – napr. euroamerický kontinent.

Medzi faktory, ktoré pôsobia na regionalizáciu patria tieto: [9, str. 99 – 108]

- náboženstvo – na jednej strane bolo zdrojom integrácie širších komunít, na strane druhej svojou snahou o expanziu menilo hranice regiónov,
- etnikum,

- poetické vymedzenie regiónov – bolo založené na idealizácii určitého teritória a na ňom žijúceho obyvateľstva,
- vládnucci politický poriadok – z hľadiska miery politickej demokracie.
- sociálna štruktúra – napr. kastovnícky systém v Indii, neformálne sociálne triedy v USA, dve paralelné sociálne štruktúry v Japonsku.

Uvedené faktory spôsobujú, že rozlišujeme celé spektrum rôznorodých regiónov, ktoré je možné nasledujúcim spôsobom klasifikovať: [9, str. 99 – 108]

- pohyblivý región – vznikol pričlenením raz k jednému štátu, inokedy k inému,
- pomocný región – impérium zaistilo prostriedky na poskytnutie pomoci veľkému počtu príslušníkov strednej a vyššej vrstvy,
- jazykový región – zjednocujú určitý jazykový priestor viacerých štátov, napr. Nemecko, Rakúsko a časť Švajčiarska,
- kultúrny región – prostredníctvom nich si bývalé koloniálne veľmoci udržujú svoj vplyv na vývoj vo svete,
- veľmocenský región – ústredné mocnosti si vytvárajú podporné subregióny, ktoré tak posilňujú ich postavenie,
- priemyselný región – súvisia so vznikom priemyselných zón, ktoré sú charakteristické novým spôsobom výroby a vysokou koncentráciou ľudí, vytvorili si vlastný spôsob života aj vnímania spolupatričnosti.

4 Sociálne aspekty

Často sme v súčasnosti svedkami toho, ako sa ľudia oddeľujú od okolitého sveta vysokými múrmi. Pri tom si treba položiť otázku, čo ich k tomu motivuje. Jedným zo zdrojov motivácie môže byť snaha o dosiahnutie súkromia od komunity, v ktorej sa nachádzajú a tým sa snažia prerušiť väzby so širším kontextuálnym prostredím, v ktorom sú zakotvení. Z architektonického hľadiska predstavujú jediný možný spôsob komunikácie s okolím dvere a brány na plote.

Priestor, teritorialita a hranice majú tiež svoju podobu aj v architektúre stavby. V súčasnosti sme svedkami toho, že sa stavajú byty a domy s otvorenými a prevzdušnenými priestormi, napr. spojením kuchyne s obývacou izbou a jedálňou, pričom tieto časti môžu byť tiež oddelené v podobe troch rozličných miestností.

Priestorová sociológia sa prejavuje tiež v rozložení mestských častí. Najmä v poslednom období po Nežnej revolúcii môžeme pozorovať zmeny v našich mestách. Vplyvom zväčšovania sociálnych rozdielov medzi jednotlivými vrstvami môžeme pozorovať, ako vznikajú na jednej strane getá, na druhej strane miliónárske štvrte. [2, str.42 – 94]

Vplyvom liberalizácie a demokratizácie a tiež ekonomických procesov (privatizácia, reštitúcie) a postupného odbúravania sociálneho štátu po Nežnej revolúcii v roku 1989 dochádza k väčšej priepustnosti hraníc sociálnych vrstiev, tzn. je tu väčší priestor pre sociálnu mobilitu a tým sa vytráca egalitarizmus, ktorý bol viac alebo menej prítomný v predchádzajúcej spoločensko-ekonomickej formácii. V praxi to znamená, že sa postupne vytráca sociálna záchranná sieť a na druhej strane úspešný a schopný jednotlivец nie je natoľko limitovaný. Hranice sú priepustnejšie. Vzniká tu tak nový fenomén bezdomovectva na jednej strane a na druhej strane sú tu osoby s miliardovými majetkami. Sociálna kohézia prestáva fungovať.

Často sme svedkami toho, že do uzavretej spoločnosti môžeme vstúpiť iba po predložení určitej vstupenky. Táto vstupenka nadobudla v súčasnosti rôznu podobu. Podobným príkladom sú certifikáty, diplomy, osvedčenia, dekréty, vysvedčenia, listiny, ktoré sú dôkazom toho, že sme sa niekam zaradili, sú takpovediac vstupenkou do určitej uzavretej komunity. Potvrdzujú spôsobilosti, vedomosti, preukázané schopnosti a oprávnenia niečo

vykonávať. Sú vydané na základe zvládnutej skúšky, na ktorej je daný adept spravidla hodnotený skupinou osôb, ktoré tvoria komisiu alebo výbor. Členovia výboru sú spravidla o jeden alebo viac stupňov vyššie ako samotný adept (štátna skúška, rigorózná skúška, dizertácia, habilitácia, inaugurácia...). Takáto „vstupenka“ sa tak vyznačuje viacerými charakteristickými znakmi:

- osobné údaje menovaného – meno a priezvisko, akademické tituly, dátum a miesto narodenia, rodné číslo a pod.,
- predmet oprávnenia,
- názov authority (inštitúcie, organizácie), ktorá tento dokument udelila,
- oficiálna pečiatka,
- podpis, meno, akademické tituly a pozícia osoby, ktorá je poverená vydávať dokument.

V niektorých prípadoch môže nastať duplicita skúšok medzi dvomi stupňami. Príkladom je prechod medzi strednou školou, ktorá končí maturitnou skúškou, a vysokou školou, ktorá má osobitné prijímacie pohovory. V takomto prípade dostane adept maturitné vysvedčenie na jednej strane a vyrozumenie o prijatí alebo neprijatí na vysokoškolské štúdium na strane druhej. Alebo druhá možnosť, keď nie je prítomná žiadna záverečná skúška, napr. pri prechode zo základnej na strednú školu, ak je adept prijatý bez prijímacích skúšok.

Tento sociálny úkaz je spojený so slávnostnou udalosťou, slávnostným aktom alebo rituálom. Takáto udalosť spravidla uzatvára určitú etapu alebo ju začína. Príkladmi môžu byť stužková slávnosť, imatrikulácia na vysokej škole alebo tiež promócia. Slávnostný akt, do ktorého je zaobalená táto udalosť spojená s predávaným dokladom, znásobuje prestíž alebo kredit tohto dokumentu a ten sa často vyznačuje exkluzívnym grafickým prevedením.

Pre každú spoločensko-ekonomickú formáciu bol charakteristický iný sociálno-stratifikačný systém a iný stratifikačný faktor. Pre obdobie staroveku bol charakteristický otrokársky systém, t.j. kľúčovým artiklom bol otrok, pričom systémy sociálnej stratifikácie sa menili v závislosti od doby a miesta. [6, str. 33 – 35]

Pre obdobie staroveku bol charakteristický feudálny systém, podľa ktorého bola ústredným artiklom pôda a tá sa stávala objektom lénneho systému. Panovník tak za určité služby dal do držby určité léna šľachticovi.

Počas socialistického režimu, napr. v Československu sa stala pôda a niektoré nehnuteľnosti predmetom zoštátnovania a poľnohospodárske pozemky boli združstevňované. Nástupom trhovej, resp. zmiešanej ekonomiky nastal opačný proces, t.j. reštitúcie a privatizácia.

Bez územia, kúska zeme, bez priestoru, nech je akýkoľvek, by neexistoval život. Priestor ako taký je obmedzený statok, ktorý sa nedá vyrábať, a ktorého stále ubúda, resp. pribúda ľuď v tomto priestore. Sú tak priestory, ktoré sú skoro vyľudnené a naopak priestory, ktoré sú preľudnené v závislosti od prírodných podmienok, ktoré tento priestor poskytuje.

Priestor je možné znásobiť budovaním niekoľkých poschodí. Čím viac poschodí postavíme, tým viac priestor znásobíme a to nielen smerom hore, ale aj smerom dole, do vnútra zeme, smerom k zemskému jadrú.

Hranice môžu byť:

- nepriepustné,
- polopriepustné,
- priepustné len jedným smerom – dovnútra alebo von,
- úplne priepustné.

5 Záver

Záverom môžeme konštatovať, že problematika územia a hraníc má rôzny charakter a je možné na túto problematiku nazerať rôznym spôsobom, resp. cez prizmu viacerých uhlov alebo vedných disciplín. V našom vedeckom príspevku sme zvolili pohľad medzinárodnopolitický, vnútropolitický a sociologický. V rovine medzinárodných vzťahov sa predmetná problematika dotýka územia štátu a jeho hraníc, ktoré sú tak jedným z atribútov štátu. V rovine vnútro politickej sa jedná hlavne o vnútroštátnu regionalizáciu, ktorá zahŕňa vnútroštátne regióny na rôznych úrovniach. Posledná časť sa orientuje na problematiku rôznych sociálnych aspektov hraníc, ako napr. hraníc v rámci systémov sociálnej stratifikácie.

Literatura:

- [1] Barša, P., Císař, O. *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-094-8.
- [2] Bauman, Z. *Komunita: hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001. ISBN 80-8061-225-0.
- [3] Hajduk, F. Ekonomické, bezpečnostné a klimatické zmeny v Arktíde. In: Kollár, A., Bolfová, P., Tichá, K. (eds.) *Interpolis '12*. Banská Bystrica: FPVMV UMB, 2012, s. 194 – 199. ISBN 978-80-557-0519-4.
- [4] Ištók, R. a kol. *Politická geografia*. Banská Bystrica: FPVMV UMB, 2010. ISBN 978-80-557-0013-7.
- [5] Neumayr, A. *Diktátori v zrcadle medicíny*. Praha: Jan Vašut, 1999. ISBN 80-7236-107-4.
- [6] Sopóci, J. *Politika v spoločnosti*. Bratislava: VEDA, 2004. ISBN 80-224-0802-6.
- [7] Štefančík, R. *Uvažovanie o politike (nielen) v nemecky hovoriacom prostredí*. Trnava : Slovenská spoločnosť pre regionálnu politiku, 2012. ISBN 978-80-969043-4-1.
- [8] Thiel, E. *Reč ľudského tela prezrádza viac ako tisíc slov*. Bratislava: Plasma Service, 1993. ISBN 80-901412-0-X.
- [9] Tóth, R. a kol. *Úvod do politických vied*. Bratislava: Smaragd pedagogické nakladateľstvo, 2005. ISBN 80-89063-15-2.

Hlučínsko: lidé, kultura, urbanismus ***Hlučínsko: people, culture, urbanism***

Ing. arch. Martin Nedvěd

VŠB-TU Ostrava – Fakulta stavební, martin.nedved@vsb.cz

Abstract:

Many shifts of the border and changes of state systems and political regimes took place in the contemporary Czech-Polish border area, colloquially called “Prajzsko”, in the past. This area originally belonged to the Czech kingdom and together with it became a part of the Habsburg monarchy. Prajzsko was won by the Prussia in 1742, after the World War I the area passed to Czechoslovakia and was returned to Czechoslovakia after the seven years lasting period of Hitler’s dominion (1938-1945) when the inhabitants possessed the German citizenship and were obliged to serve in Wehrmacht. This article shows the effect of the state border transformation on the architecture and culture in this area and searches for answers on the question how to take into consideration the complexity of historical context by the urban and regional planning.

Abstrakt:

V česko-polské příhraniční oblasti nazývané Prajzsko docházelo v minulosti k řadě posunů státních hranic a tím i změnám státní příslušnosti. Tato oblast původně patřila Českému království a společně s ním připadla Habsburské monarchii. V roce 1742 ji získalo Prusko a po první světové válce se stala součástí Československa, kterému byla vrácena i po sedmi letech Hitlerovy nadvlády (1938-1945), kdy byli její obyvatelé prohlášeni občany Třetí říše a museli sloužit ve Wehrmachtu. Tento příspěvek ukazuje vliv fluktuace hranic na architekturu a kulturu v tomto regionu a hledá odpovědi na otázku, jak zohlednit tento historický kontext v územním a regionálním plánování.

Keywords:

Hlučínsko; Ratibořsko; Czech-Polish border; borders; culture.

Klíčová slova:

Hlučínsko; Ratibořsko; česko-polské pohraničí; hranice; kultura.

1 Úvod

„Hlučínsko bude nám ještě jistou dobu Bosnou a Hercegovinou. Kraj zanedbaný bude vyžadovat mnohých investic ve směrech nejrůznějších. Ještě jako by platil verš Bezručův: „Na Modré straně je Hlučín. – Kdosi za stromem se sekerou klečí.“ V mnohém nutno stavět od základů dle programu nár. probuzenského, jakým obrozen byl náš lid na Slezsku. Dnes ještě leží na kraji mlhy nejistot, snad u někoho i pochyb do zítřka. Pryč s každou malomyslností! Mechanismus dějinný překonává se vřelou ideou všeobecnou, získat moravskou větev co nejrychleji dle zákonů ethických, mravních. A kdo by popíral, že by v dnešních poměrech na Hlučínsku neměl povinnost plně, dle svých sil a dle upotřebitelnosti pracovati pro vyvinutí citu pro právo, spravedlnost, povinnost zákonnou i občanskou, pro nejrychlejší splynutí částečně odcizené moravské větve pro vývoj mnohem cennější, než působení železa a meče? „Krvavé dějiny“ se přežily, „heilige Kriege“ skončily pohansky, lidstvo počíná žítí dle

altruistických příkázání, všeláska slovanská překoná zakrátko i germánskou revanš-gelii...“(Kořený, 1924)¹

“Teprve v dnešní době jsou dány předpoklady k rozkvětu oblasti a k růstu hlučínského člověka. Výchově mládeže jsou zpřístupněny školy všech stupňů. Pracující mají dostatek obživy doma. Není nezaměstnaných, není třeba vyhledávat službu v cizině. Nové komunikační spoje zapojují dělníky do budovatelského úsilí na Ostravsku. Na státních statcích a v jednotných zemědělských družstvech vyrůstají noví lidé. Na 70% zemědělské půdy je již v socialistickém sektoru a v další socialisaci vesnice se pokračuje s ostražitostí proti všem škůdcům. Na úseku průmyslu byly zaznamenány mimořádné úspěchy. Socialistické uvědomění stoupá. Podařilo se objasňovat problémy mezinárodní situace a bojovat odhodlaně za mír. Uvědomování postupuje a socialistický demokratismus se prohlubuje. Nelze ovšem očekávat, že se za krátkou dobu napraví to, čím bylo lidu ukřivděno po věky. Nedůvěru ke společnosti a státu odstraní jedině čestný, přímý styk s lidem, jenž nabude opět národní hrdosti a sebedůvěry, přesvědčení rovnoprávného občana. Nedostatky napraví spravedlivá politika lidově demokratického zřízení za vedení Komunistické strany Československa.” (Ficek, 1958, str. 8)²

obr. 1 – lokalizace Hlučínska (kresba: autor)

1.1 Historie Hlučínska

1.1.1 Do roku 1742

Oblast, dnes označovaná jako Hlučínsko (název se objevuje až po roce 1920) byla, podle archeologických nálezů, osídlena již v době kamenné. Ve středověku bylo Hlučínsko nejprve holasickou provincií v rámci Moravy a v roce 1318 se stalo součástí opavského knížectví. Středověké osídlování probíhalo pod vlivem kolonizačních snah velehradského kláštera. Jižní část osídlovali kolonisté z Moravy (odtud pozdější označení „Moravci“) a na severu se usazovali kolonisté němečtí. Hlučínské panství několikrát změnilo majitele, až v roce 1742, po první prusko-rakouské válce připadlo Prusku jako součást hlubčické správní oblasti a později okresu Ratiboř.

1 kráceno
2 kráceno

1.1.2 Pruská nadvláda 1742 - 1920

Během druhé (1744 – 1745) a třetí (1756 – 1763) prusko-rakouské války oblast Hlučínska značně trpěla, neboť byla nárazníkovou zónou, střídavě obsazovanou oběma vojsky. Místní obyvatelé, byli pruskou vrchností považováni za neloajální a nespolehlivé a proto všelijak utlačováni robotními povinnostmi a požadavky na dodávky zásob i mužů pro armádu. Održením od českých zemí se Hlučínsko dostalo do kulturní, jazykové a jako silně katolická oblast i náboženské izolace. Pruští Moravci si přesto udržovali svůj vlastní jazyk a němčinu používali jen při styku s úřady a při sezónních pracích ve vnitrozemí. Katoličtí kněží byli nositeli náboženských i kulturních tradic, neboť správně vnímali udržení slovanské identity jako nutnou podmínku zachování katolického vyznání v protestantském Prusku. Místní kněz Cyprian Lelek se dokonce stal poslancem v pruském sněmu.

Po vzniku Německého císařství v roce 1871 nastal „kulturní boj“ proti katolictví a tuhý germanizační tlak, který se však setkal jen s částečným úspěchem. Moravce se nepodařilo poněmčít a katolickou víru si také zachovali. Přesto se s pruským státem sžili natolik, že když bylo později Hlučínsko připojeno k Československu, rozhodně to nevnímali jako osvobození nebo návrat ke staré vlasti.

1.1.3 Připojení k ČSR 1920 - 1938

Na Pařížské mírové konferenci vzneslo Československo nárok prakticky na celý ratibořský okres, z důvodu slovanského (moravského) původu obyvatelstva, přičemž hlavním argumentem byl jejich mateřský jazyk. Po posouzení byl tento požadavek zredukován a Československu připadlo 36 obcí (plus další dvě dodatečně v roce 1923), z nichž největší byl Hlučín, který dal název celé oblasti s celkem padesáti tisíci obyvateli.

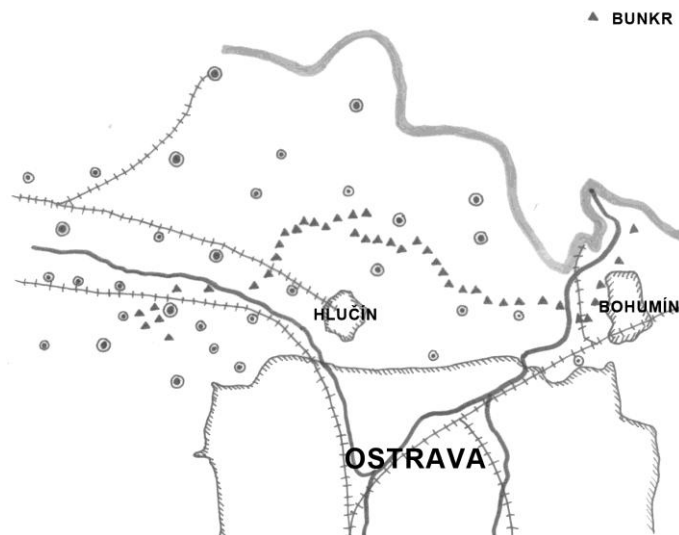
obr. 2 – rozdělení Ratibořska dle Versailleské smlouvy, 1920 (kresba: autor podle (Plaček, 2008))

Nová hranice byla stanovena jako spojnice měst Bohumín a Kietrz, přičemž nebyl brán velký ohled na národnostní složení obyvatel, takže některé obce s převahou česky

mluvících obyvatel zůstaly Německu a naopak čistě německé Sudice a Třebom připadli Československu. Někteří Hlučíňané (celkem 4604) využili práva optovat ve prospěch jiného občanství a vystěhovali se do Německa. Tak jako svérázní Moravci odolávali germanizaci a protestanství, bránili se i počešťování a atheismu. „Prusko se stalo naší vlastí, za níž občané a bratři naši v mnohých válkách bojovali. V Prusku měli jsme pevný pořádek, úřednictvo nepodkupné, školství rozvinuté, rolnictví, obchod a průmysl v dobrém stavu. Co nás bolelo, byla nedůvěra vlády ke katolíkům a neohlednost k těm, kdož nebyli německého jazyka... Od nového státu žádáme předně svobodu občanskou, řeči i náboženství... Náš kraj je katolický a katolickým chce zůstat. My nechceme kněží odpadlíků, nechceme nevěrecké školy ke zkáze mládeže... (Chrástecký, 2008, str. 25)

Během první republiky nebyl proces integrace Hlučínska do ČSR příliš úspěšný. Manipulace s určením národnosti při sčítání lidu, nezdařená pozemková reforma, vynucované počešťování německých jmen a další negativní zkušenosti s českými úřady, vedly k podpoře německých nacionalistických stran a spolků. Henleinova strana SdP zde proto v roce 1935 zaznamenala jasné vítězství (66 %) a stále více Hlučíňanů se upíralo k Německu jako k prosperující velmoci, která jim měla pomoci od chudoby a nezaměstnanosti.

obr. 3 – linie opevnění na Hlučínsku, 1938 (kresba: autor podle (Plaček, 2010))

1.1.4 1938 – 1945

Hlučínsko po Mnichovu v roce 1938 nepřipadlo k župě Sudety, ale na „odčinění versailleské křivdy“ se stalo opět plnohodnotnou součástí Třetí říše se všemi právy a povinnostmi, které z toho pro obyvatele vyplývaly. Většina mužů byla odvedena do armády, kde mnoho z nich padlo (3000 mrtvých, 5000 zraněných), což značně ochladilo nadšení z „německého snu“. Ústup německých vojsk před Rudou armádou zanechal na Hlučínsku velké škody prakticky ve všech obcích. Ještě mnohem větší škody zde však zanechala válka v lidských duších.

1.1.5 Po roce 1945

Navzdory německému občanství většiny obyvatel, byly poválečné odsuny na Hlučínsku mnohem mírnější, než v Sudetech. Konfiskace majetku a vysídlení se týkaly prakticky jenom členů Freikorpsu, dobrovolných SS a předních činitelů nacistických organizací. Celkem bylo takto po válce do Německa odsunuto pouze 1300 obyvatel Hlučínska a 700 jich odešlo dobrovolně. Hlavním důvodem k tomuto přístupu byly územní nároky

Československa, které si chtělo nejen zachovat Hlučínsko, ale získat i Ratibořsko a Hlubčicko. A nebylo možné argumentovat převahou česky (moravsky) mluvícího obyvatelstva a zároveň jej většinu prohlásit za Němce a vystěhovat.

V roce 1948 probíhalo další přesídlování, během kterého byly některé německé rodiny odstěhovány do vnitrozemí a v padesátých letech je následovaly rodiny zemědělců, kteří odmítali vstup do JZD a byli proto zbaveni majetku a uvězněni. Čtyřicet let komunismu Hlučínsku hledání jeho identity příliš neusnadnilo, region si však na první pohled zachoval svůj svéráz a návštěvníka z vnitrozemí překvapí svou „německou“ spořádaností, upravenými předzahrádkami a čistými veřejnými prostranstvími, na jejichž úklidu se podílí sami obyvatelé. I proto se celé oblasti dodnes říká „Prajzská“ (z Preussen) a obyvatelům „Prajzáci“.

1.2 Přírodní podmínky

Oblast Hlučínska je z jihu a východu jednoznačně vymezena řekami Opavou a Odrou, které v letech 1742 – 1920 tvořily hranice Pruska. Mírně zvlněný krajinný reliéf má jen malé výškové rozpětí s nevyšší kótou 322 m.n.m. Geologické podloží je dominantně tvořeno čtvrtohorními sedimenty tvarovanými činností ledovců, které po sobě zanechaly řadu bludných balvanů. V oblasti kolem Odry se nacházely kamenouhelné doly, náležící k ostravsko-karvinskému uhelnému revíru. V severozápadní oblasti kolem obce Kobeřice jsou vydatná ložiska sádrovce, které sahají až do Polska a jsou vytěženy zhruba z jedné čtvrtiny. V Hlučíně a okolí zůstalo po těžbě šterku několik vodních nádrží, z nichž největší je právě v Hlučíně. V severovýchodní části Hlučínska jsou velké zásoby písků o který se vede spor mezi obcemi, které nechtějí těžbu na svém katastru a těžařskými firmami, které odhadují cenu ložisek na několik miliard korun.

Většina území Hlučínska je pokryta kvalitní zemědělskou půdou, která zde po staletí zajišťovala hlavní zdroj obživy.

1.3 Hospodářství

Fluktuace hranic v minulosti Hlučínska měla pokaždé zdrcující dopad na místní ekonomiku. Připojení k Prusku v roce 1742 změnilo trasy tradičních obchodních stezek, které živily Hlučín a přetrhalo hospodářské vazby přes řeky Opava a Odra. Samotné zemědělství nemohlo uživit všechny Hlučínany a mnoho z nich proto vyjíždělo za sezónními pracemi do Saska a Porúří. Část mužů také našla práci v dolnoslezských dolech a průmyslových podnicích. Značná rozloha zemědělské půdy na Hlučínsku patřila velkostatkářům, kteří začínali podnikat i v oborech mimo zemědělství. K nejúspěšnějším patřil hrabě Lichnovský se svou továrnou na zpracování lnu v Chuchelné.

Podobnou ránu, jako anexe Pruskem, zasadilo hlučínskému hospodářství i znovupřipojení k Československu. Nová hranice opět odřízla obchodní cesty a zkomplikovala či znemožnila práci v Německu. Uhelné doly u Petřkovic začaly přizpůsobovat hornické mzdy ostravským poměrům, což znamenalo jejich výrazný pokles a způsobilo stávkové nepokoje. Ani přerozdělování půdy drobným sedlákům se zcela nedařilo a skončilo celkovou nespokojeností. Frustraci obyvatel ještě umocnila hospodářská krize ve třicátých letech a zajistila jejich sympatie ke Třetí říši s příslibem hospodářského zázraku a stoprocentní zaměstnanosti.

Plnou zaměstnanost si dal za cíl i komunistický režim, který zde měl velké potíže při zakládání zemědělských družstev. Lidé se nechtěli vzdávat půdy, na které dělali za různých režimů i státních příslušností a mnozí z družstev i vystupovali po jejich založení. Tento přístup vyvolával různé represe a konfiskace půdy i majetku. Zásluhou malého rozsahu poválečných odsunů (v porovnání se Sudety) zůstalo v regionu více lidí se vztahem ke svým domovům a obcím, což je dnes na první pohled patrné. Funguje zde řada drobných i středních podniků a nezaměstnanost se drží pod celorepublikovým průměrem. Lidé jsou zde většinou

aktivní, s „německou“ pracovitostí a spolehlivostí. Výjimku tvoří obce Sudice a Třebom, odkud bylo odsunuto až 90% původních obyvatel a je to patrné na jejich vzhledu, nezaměstnanosti a kriminalitě. V Třebomi, která navíc zůstala odříznuta ze tří stran česko-polskou hranicí, není zcela jasné, zda válka skončila před sedmdesáti lety nebo minulý rok.

1.4 Infrastruktura

Infrastruktura oblasti byla změnami hranic poznamenána podobně, jako hospodářství – měnily se směry a trasy cest i železnic a řada silnic stále končí v poli u hranice, aby po pár stech metrech pokračovala na polské straně. Tento trend se však zvolna mění a jsou znovupropojovány silniční a železniční cesty i turistické a cyklistické stezky.

1.5 Školství

Školství je nástrojem vzdělávání a kultivace lidské populace, ale v totalitních či autoritářských režimech může, pod rouškou osvěty, sloužit i k šíření propagandy a různých ideologií. Ve složitém historickém vývoji Hlučínska bylo školství často ovlivňováno národnostními, jazykovými i náboženskými konflikty.

Před první slezskou válkou, za vlády Habsburků, se o nějakém školství na tomto území prakticky ani nedá hovořit. Fungovalo zde jenom několik církevních škol (evangelická v Kravařích, katolická v Kobeřicích), docházka nebyla povinná a vyučovalo se jenom v období, kdy nebylo dětí potřeba k práci na polích.

Po záboru území Pruskem, které mělo povinnou školní docházku již od roku 1717, byla na Hlučínsku zřízena síť škol, zpočátku hlavně ve farních obcích. Vyučovacím jazykem byla němčina a moravština, velký vliv na vzdělání měli katoličtí kněží a náboženství bylo věnováno několik vyučovacích hodin týdně. V roce 1842 bylo vydáno nařízení o užívání německého, českého i polského jazyka v národnostně smíšených školách, ale v roce 1872 byl český (moravský) jazyk ve školství zakázán.

Po připojení Hlučínska k Československu se stalo prvořadým cílem počestění zdejšího školství ovlivněného 178 lety pruské vlády. Program budování hlučínského školství měl tři základní body: „*počestit, rozšířit, povznést*“ (Plaček 2007). Ve všech školách, s výjimkou čistě německých obcí Sudice a Třebom, byla zavedena čeština jako vyučovací jazyk a do oblasti bylo povoláno mnoho učitelů z vnitrozemí, zatímco němečtí učitelé směli vyučovat jenom některé předměty nebo museli odejít. To vyvolalo značnou nevoli místních obyvatel, kteří (ačkoliv jinak hovořili česky) se nechtěli vzdát německého vzdělávání svých dětí a navíc okázalý ateismus českých učitelů urážel jejich katolické přesvědčení.

„Když jsme přišli poprvé na Hlučínsko dne 4. února 1920, očekávali jsme, že budeme domácím lidem vítáni jako osvoboditelé. Byli jsme však velmi zklamáni, když jsme viděli většinou jen nevládné pohledy. Zdejší lid mluvil sice česky, jak si sám říkal moravsky, cítil však německy. Za těch 178 let německé nadvlády se tak přizpůsobil a tak si navykl na Německo, že pojem jiné vlasti mu byl cizí. A jak by ne, když byl ve školách německy vychováván, na vojně sloužil Němcům, na práci a za obchodem chodil do Německa. Byl též německou propagandou tak zpracován, že v Čechách viděl vetřelce a okupanty. Proto se také tak k nám choval. Český učitel nemohl zde tenkrát naleznouti ani bytu a stravy. Silnou oporou oné protičeské nálady bylo zde sousední Německo, jakož i poněmčelá Opava. Police českého exponovaného pracovníka a zvláště učitele byla velmi těžká, neboť se setkávala s odporem a nenávisť ve škole i mimo ni.“ (Stuchlý, 1947)

Stávkou školních dětí (respektive rodičů odmítajících je do školy posílat) zastavily až represe a pokuty neposlušným rodinám. Ve snaze zajistit dětem vzdělání v němčině, podnikali rodiče různé kroky – žádali o zřízení menšinových škol, posílali děti do německých škol v Opavě nebo jim zajišťovali soukromé vyučování. Československé úřady se těmto snahám úporně bránily i za cenu překrucování platných zákonů a porušování ústavních práv a svobod.

Lokálně zpříšňovaly podmínky pro soukromé vyučování, odmítaly zřízení německé menšinové školy s odvoláním na mateřský jazyk většiny žadatelů a zplnomocněný komisař pro Hlučínsko dokonce nařídil opavským německým školám vyloučit všechny žáky s bydlištěm na Hlučínsku. Tento kontroverzní krok potvrdilo i ministerstvo školství a za protiprávní jej prohlásil až Nejvyšší správní soud. Rozvoj českého školství na Hlučínsku byl státem podporován nejen na úrovni základního vzdělání, ale byly zřizovány i vyšší školy, učiliště a Reálné gymnázium v Hlučíně (založeno 1920, v roce 1925 byla dostavena nová budova, která slouží dodnes). V roce 1929 byla většina škol na Hlučínsku postátněna, což jim přineslo více peněz, lepší vybavení, ale také větší vliv Československého státu. Někteří rodiče začali své děti posílat k příbuzným do Německa, kde navštěvovali místní školy. Násilné počešťování pochopitelně vyvolávalo protireakce v podobě silícího německého nacionalismu a podpory Henleinovy SdP. V září 1938 již byly české školy zcela bojkotovány a po Mnichovské konferenci a připojení Hlučínska k Altreichu plně germanizovány.

Tak jako v roce 1920 odcházeli němečtí učitelé, museli po roce 1938 odejít učitelé čeští. Na veřejnosti se čeština přestala používat a zmizely všechny česky psané nápisy. Školy se staly nástrojem nacistické propagandy a učily zejména Hitlerovu ideologii, tělocvik a válečné pochodové písně. Během války školy utrpěly i značné škody, mnoho budov bylo poničeno, a vybavení rozebráno.

V poválečném období bylo školství opět počeštěno, vrátili se někteří předváleční pedagogové, ale po roce 1948 se výchovy mládeže chopila komunistická strana a československé školství se na dalších 40 let stalo nástrojem výchovy k socialismu.

Změny po roce 1989 přinesly svobodu a demokracii postupně i do školství. Učitelé i žáci se mohou svobodně hlásit ke svému náboženskému vyznání, volit si cizí jazyky a školy získaly více svobody v tvorbě vlastních vzdělávacích plánů. Při nahlédnutí do školních vzdělávacích programů základních škol na Hlučínsku narazí čtenář na obvyklé fráze (důraz na cizí jazyky a informační technologie, integrace znevýhodněných dětí, environmentální výchova, prevence sociálně-patologických jevů, všestranný rozvoj, spolupráce s rodiči, demokratické hodnoty, ...), ale nedozví se jak nebo jestli vůbec se školy na Hlučínsku vyrovnávají se složitou národnostní a jazykovou minulostí regionu. Z toho je patrné, že jde stále o velmi citlivé téma a školy se snaží nevyvolávat vášně či emoce. Přitom vyrovnání se s minulostí, její poznání a pochopení je důležitým aspektem při tvorbě územní identity.

1.6 Kultura

1.6.1 Živá kultura

Lidová kultura Hlučínska byla poznamenána dlouhou izolací uvnitř Pruska, kdy se zachovala, ale vyvíjela nezávisle na území s česky mluvícím obyvatelstvem. Neprošla národním obrozením a jazyk proto ustrnul ve své podobě z 18. století. Toto Hlučínské nářečí se dnes již nepoužívá, ale zůstalo zachováno díky práci badatelů, kteří obcházel pamětníky a pořizovali zvukové záznamy.

„O prynceše s butkoma ze všanej skury: Tuž byl jeden kral a kralovna. A za dluhe a dluhe časy se jim narodžyla pryncesa. A ta pryncesa rostla a rostla, bo měla fajne opatrovani, guvernanteck, to tež byla jakašy kněžna, co ju opatrovala. Ale opatrovala a neporadžyla ju opatrovač. A raz tež ju vzala a myla. A jak ji ty kuče česala, hledžy – našla tam dvě všy. Probošvi svateho, tuž co včyl! ...Ale – tu se otevřely dveřy a vlez ten prync. A ona zaraz dala hlavu na duľ a un k ni přyšel, zdvihnuľ ju za bradu a pravi: „Pryncesko, něznače mě?“ Ona hledžy na něho – poznala ho. Tuž pravi, že tež tam byl přy ni a ona ho něchčela: „Ja sem če vyhadaľ, ja sem byl za žebraka přestrojeny, až bych čy tu tfoju pychu pokořyľ, až se mi poddaš.“ A včyl už budže jeho ščasnum ženikum až do smrčy! I čy jeho rodžyčove přyšli a radovali se všy do kupy a v tych butkoch všy tancovali. A sto koni a už je po ni.“ (Ficek 1958, str. 142 – 146)

Moravská lidová kultura však bez skutečné národní náplně nemohla zcela odolat německým vlivům, které ji pozměnily a obohatily. Nositelem tradic zde ovšem byla hlavně katolická církev a většina tradičních slavností, veselek, průvodů a svátků byla spjata s církevním kalendářem. A navzdory germanizačním snahám za Bismarcka (usilujícím o německé cítění Hlučíňanů), prvorepublikové kulturní osvětě (usilující o československé cítění Hlučíňanů) a snahám komunistů (usilujících o socialistické cítění Hlučíňanů) se mnoho katolických tradic zachovalo dodnes a v této oblasti, s celorepublikově nadprůměrným počtem věřících, jsou jednotlivé farnosti stále důležitými centry společensko-kulturního života.

1.6.2 Hmotná kultura, památky

Z logiky historie vyplývá, že se na území Hlučínska mísily architektonické vlivy německé, české i polské. Asi nejcharakterističtější rysem, dodnes nadprůměrně religiózní, katolicky založené oblasti jsou kostely umístované v exponovaných částech obcí, většinou na ose hlavní komunikace. Řada obcí na Hlučínsku se může chlubit velkými chrámy z cihlového zdiva ve stylu německé novogotiky. Vesnice, které neměly vlastní kostel, již tento deficit dohnaly v devadesátých letech, kdy zde vzniklo několik církevních novostaveb. Nadšení ze znovunabyté náboženské svobody se u těchto kostelů odráží v organických, postmoderních formách, často dle návrhu architekta Jana Kováře.

obr. 4 – kostel v Sudicích, 1906 (foto: autor)

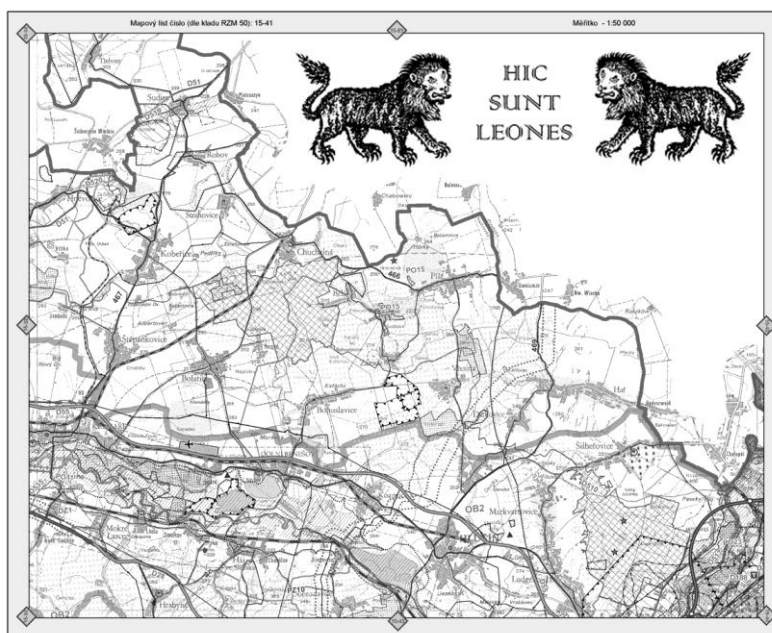
Na Hlučínsku se dále nachází několik zámků a zámeků (Kravaře, Šilheřovice, Bolatice, Chuchelná, Dolní Benešov, Velké Hoštice, Oldřišov, Hlučín) a časté jsou také samostatně stojící statky a velkostatky, často zajímavě architektonicky řešené, většinou provedené v režném zdivu. Několik těchto statků navrhnul pro hraběte Lichnovského architekt Julius Bühler, o čemž velmi zdařile pojednává Jiří Jung ve své monografii (Jung, 2011).

Výraznou stopu po sobě v oblasti zanechaly také fortifikační práce z období první republiky. Hlučínskem prochází linie bunkerů napojených na pevnost v Darkovičkách u Hlučina.

2 Problematika příhraničí v územním plánování

Prostorová sociologie rozlišuje několik dimenzí prostoru. Dimenzi přírodní, kulturní (symbolickou, duchovní, politickou), psychickou (emocionální, vztahovou), estetickou a ekonomickou. Z popisu historie regionu je patrné, že fluktuace hranic a různé kulturní

a národnostní vlivy zde musely zanechat mnoho stop, zejména v kulturní a psychické dimenzi. Jak ovšem tyto nepopíratelné vlivy zohledňovat v procesu územního plánování, kde na takto podrobné rozbory nezbývá čas a nejsou peníze, není zcela jasné.

obr. 5 – podklad převzat ze Zásad územního rozvoje Moravskoslezského kraje (úprava: autor)

Územně analytické podklady a Zásady územního rozvoje Moravskoslezského kraje sice v textových zprávách občas zmiňují polské a německé kulturní vlivy a navrhuje propojování cest a přeshraniční spolupráci, ale vesměs se jedná o komunikace nadregionálního významu nebo naopak lokální turistické a cyklistické cesty. Při pohledu na mapové podklady je zřejmé, že se architekti a urbanisté ve svých analýzách příliš nerozhlížejí ani přes hranice kraje, natož mimo území státu.

Územní plány jednotlivých obcí tuto problematiku již neřeší prakticky vůbec. Jejich autoři vesměs plní zadání a historie, lokální identita, problematika hranic a příhraničí se nijak nezohledňuje [21].

3 Závěr

Územní a regionální plánování na Hlučínsku by mělo více reflektovat historické a symbolické aspekty oblasti minimálně v následujících bodech:

- Úprava dopravní silniční a železniční sítě, propojení cest a historických vazeb, uměle přerušovaných státní hranicí, která po vstupu do Schengenu již není bariérou.
- Ochrana obcí před suburbanizačním tlakem z velkých měst (Ostrava, Opava) a zachování jejich rázu. Obrana před hromadnou a katalogovou výstavbou rodinných domů, respekt k místním, tradičním architektonickým formám.
- Ochrana zemědělské půdy, nerozšiřování zastavitelného území. Větší prostupnost krajiny, obnova přirozených biocenter a biokoridorů s přeshraničními návaznostmi.
- Podpora měkkého turismu.
- Podpora drobného a středního podnikání, vytváření producentůvých a spotřebitelských sítí v rámci historických ekonomických vazeb (trojúhelník Ostrava – Opava – Ratiboř)
- Důraz na kvalitu a polyfunkčnost veřejných prostor, podpora a zhodnocení kulturního a symbolického potenciálu oblasti.
- Zachování a obnova lokálních komunit, návrat zdrojů obživy z měst na venkov.

Článek byl podpořen grantem SP2013/154 "Typologie kulturně-společenských center v Moravskoslezském kraji".

Literatura:

- BAŠE, M. *Sídla a stavby na venkově*. Praha: ČVUT, 2006. 80 s. ISBN 80-01033-90-2.
- BLAŽEK, B. *Venkovy*. Šlapanice: ERA, 2004, 184s. ISBN 80-86517-90-X.
- FICEK, V., KRKAVEC, F., MAZUR, A., PODEŠVOVÁ, H., SOBOTÍK, B. Hlučínsko. Příroda – lid – kultura. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě, 1958. T 27 950-8.
- GAWRECKÁ, M. *Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918-1938*. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, 2004. 195 s.
- HEŘMANOVÁ, E., PATOČKA, J. *Regionální sociologie, sociologie prostoru a prostředí II*. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2007. ISBN 978-80-245-1304-1.
- HNILÍČKA, P. *Sídelní kaše: otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Brno: Era, 2005. 131 s. ISBN 80-7366-028-8.
- CHRÁSTECKÝ, M. *Hlučínsko, Valticko, Vitorazsko... podobná minulost*. Hlučín: Muzeum Hlučínska, 2008. 241 s. ISBN 978-80-254-3581-6.
- JUNG, J. *Julius Bühler. Architekt knížete Karla Maxe Lichnowského*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2011. 240 s. ISBN 978-80-7368-994-0.
- KISZKA, J. a kol. *Blue Notes. Hranice / Slezské pohraničí - Granice / Śląskie pogranicze*. Ostrava: Nakladatelství Accendo, 2013. ISBN 978-80-904810-9-1.
- KŁOSKOWSKA, A. *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. 470 s. ISBN 83-01-11997-7.
- Kolektiv autorů. *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy A-M*. Ostrava: Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity, 2005. 588 s. ISBN 80-7368-024-6.
- Kolektiv autorů. *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy N-Z*. Ostrava: Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity, 2005. 488 s. ISBN 80-7368-024-6.
- KOŘENÝ, G. *Dnešní Hlučínsko*. Opava: Slezské dílo, 1924.
- MAIER, K. *Udržitelný rozvoj území*. Praha: Grada Publishing, 2012. 256 s. ISBN 978-80-247-4198-7.
- MENCL, V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980, 630 s.
- PLAČEK, V. *PRAJZÁCI aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*. Háj ve Slezsku: MAJ, 2007. 2. vyd. 179 s. ISBN 978-80-86458-21-2.
- PLAČEK, V. *PRAJZÁCI II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920-1938*. Háj ve Slezsku: Nakladatelství MAJ, 2007. 234 s. ISBN 978-80-86458-24-3.
- STUHLÝ, V. Čím se lišil ve školství na Hlučínsku květen 1945 od února 1920. In *Krajem za Opavicí: (Příspěvek k poznání Hlučínska)*. Ostrava: Zemská rada osvětová v Ostravě, 1947. 49 s. *Osvěta lidu*; sv. 2., s. 9-10.
- SÝKORA, J. *Územní plánování vesnic a krajiny*. Praha: ČVUT, 2002. 226 s. ISBN 80-01-02641-8.
- ŽÁČEK, R. *Dějiny Slezska v datech*. Praha: Libri, 2004. 546 s. ISBN 80-7277-172-8.
- Oddělení územního plánování Moravskoslezského kraje. [Online]. <http://verejna-sprava.kr-moravskoslezsky.cz/upl.html>

Železnice na hranicích... *Railways at the Borders...*

Ing. Roman Vodný

ČVUT v Praze – Fakulta stavební, roman.vodny@seznam.cz

Abstract:

There are different points of view we can see the title of this article. The most natural point of view for most people is the connection in relation railroad crossing the state borders leaving the familiar home setting and taking the passengers to foreign countries. This almost romantic idea of rail was very widespread in the past and the truthful indeed. But nowadays this is only a past...

The borders are however still very important in the rail transport. There are changes of voltage systems, safety systems, sometimes even gauge on boards. The fare ticket prices, train crew even passengers and system of dealing with them according to the local (un)expected standards are changing as well.

The rail lines ending on the state border now but crossing them before are still the legacy of the past. Reopening of these connections is supported by the strategic documents and even by politicians but problematic for many reasons. And if succeeded the transport intensity is decreasing and after a few years it is stopped. Why this is happening? Why it isn't worth enough for us today to connect quite big close cities by the fast railway connection? And why, at the time of national borders vanishing, we are creating the new borders, the regional ones?

Abstrakt:

Na příspěvek lze nazírat z různých pohledů. Samozřejmě pro většinu lidí je asi nejpřirozenější chápat toto spojení ve vztahu železnice překračující hranice státu, opouštějící známé domácí prostředí a odvázející cestující do cizích zemí a světů. Tuto skoro až romantickou představu o železnici, v minulosti hojně rozšířenou a vlastně i pravdivou, dnes vnímá už jen malá část populace. Hranice alespoň opticky postupně mizí a železnice již není hlavním dopravním prostředkem pro velké vzdálenosti jako v minulosti...

V železniční dopravě však hranice stále hrají nemalou roli. Tak například na hranicích v mnoha případech dochází ke změně napěťových soustav, zabezpečovacích systémů, někdy se mění i rozchod kolejí. Mění se dopravce, tarif, jízdní doklady, doprovod vlaku i jeho cestující, mění se styl jednání s cestujícími dle místních zvyklostí a (ne)očekávaných standardů...

Dědictvím z minulých let zůstávají tratě ukončené těsně u hranice, které kdysi hranice překračovaly. Obnovení provozu, ač je mnoha strategickými dokumenty doporučováno a podporováno politickou reprezentací (i když někdy jen naoko), je problematické z mnoha důvodů. A když se už podaří, provoz mnohdy slábne tak, že je po několika letech opět ukončen. Proč vlastně k takovému jevu dochází? Proč se nedaří obnovovat dříve vytížená přeshraniční spojení? A proč nám nestojí zato propojit rychlou železniční dopravou velké aglomerace s významným potenciálem, které ale leží každé v jiném státě? A proč si v době, kdy hranice státní mizí, vytváříme hranice jiné, tedy krajské?

Keywords:

Railways; Transportation; Borders; Cross-Border Connection; Regions.

Klíčová slova:

Železnice; doprava; hranice; příhraniční spojení; kraje.

1 Úvod

Železnice jako taková vznikla na počátku 19. století. Impulsů pro vznik bylo několik. Již odedávna existovaly na cestách „koleje“ vyjeté povozy, které usnadňovaly cestu. Nejzásadnějším impulsem však byl důlní průmysl, kde kolejové vozíky existovaly již v 16. století.

Počátky železnice, jak ji známe dnes, sahají do roku 1804, kdy **Richard Trevithick** uvedl do provozu první parní lokomotivu [1]. Železnice se stala katalyzátorem pokroku, spojila velká a posléze i malá města, vesnice, sídla, zkrátila vzdálenosti, pomohla rozkvětu mnoha měst. Zlaté období zažívala hlavně na konci 19. a v 1. polovině 20. století.

obr. 1 – Železniční mapa Rakouska-Uherska z roku 1871 (Zdroj: [2])

Česká republika je z pohledu železnice a železniční dopravy vskutku evropská, vlastně světová velmoc. Jen málo zemí se může chlubit tak hustou železniční sítí, která navíc byla vybudována rozumně jak svým vedením, tak také používaným rozchodem kolejí.

20. století mělo na rozvoj železniční dopravy v našich podmínkách menší vliv, než století předešlé. Síť byla již prakticky dokončena, stavěly se již jen některé úseky, probíhala elektrifikace. Po roce 1948 však začala železnice upadat nikoliv významem, ale nedostatkem financí, které se do tohoto segmentu hospodářství dostávaly.

Větší ránu však železnice dostala po roce 1989. Ke slovu přišlo tržní hospodářství. Pod tlakem Evropské unie se sice rekonstruovaly a rekonstruují koridory, o nichž se ale někdy také polemizuje, v kvalitě dopravních procesů je ale česká železnice stále hluboko za vyspělou Evropou. Přitom příklady ze západu (Španělsko, Francie, Německo) a bohužel i z východu (Rusko, Čína) jasně ukazují, že železnice je a musí být nedílnou součástí hospodářství. Je nepostradatelná především ve své kapacitnosti, ekologičnosti a rychlosti.

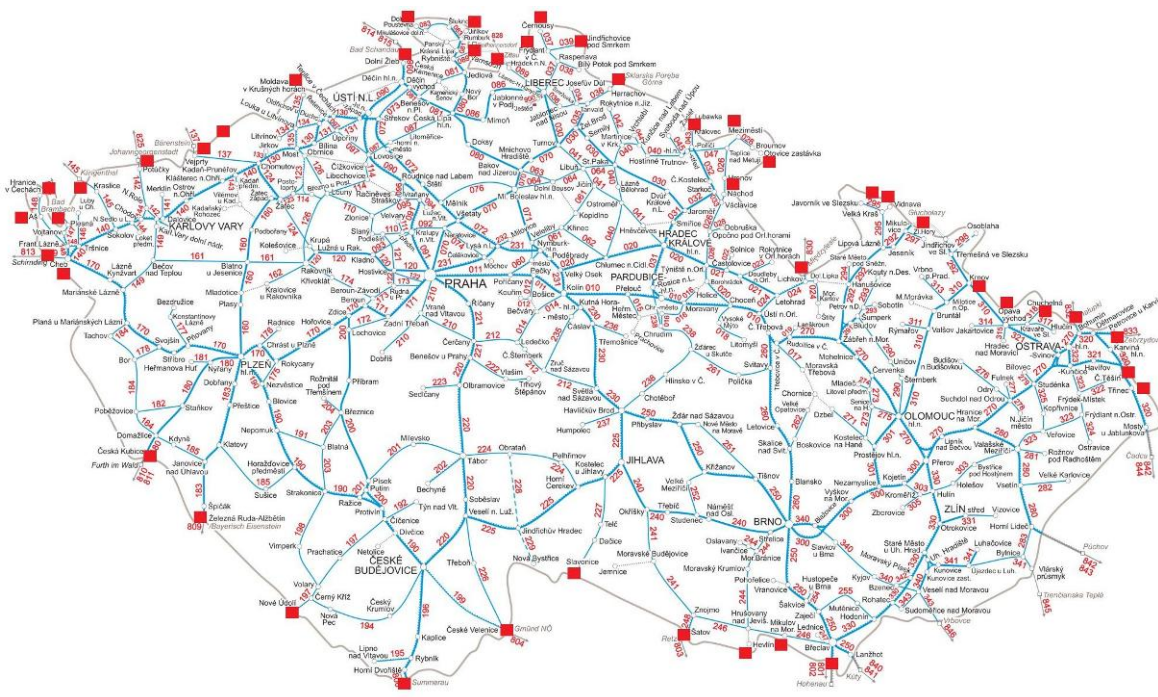
U nás jsme však stále tento názor z různých důvodů nepřejali, což může do budoucna vést také k miliardovým ztrátám pro české hospodářství.

2 Železnice a státní hranice

Železnice je **síťový dopravní prostředek**. Z tohoto faktu, který se ve větší či menší míře uvědomuje každý člověk, plynou některé důležité závěry. Prvním je fakt, že je nutné, aby na sebe jednotlivé spoje navazovaly a umožňovaly pohodlné a rychlé přestupy s rozumnými přestupovými časy. Dalším aspektem „síťovosti“ je fakt, že železnice překračuje hranice. A to nejen hranice států, ale také nově vytvořené hranice krajů, které jsme si vytyčili v době, kdy se ty státní postupně stírají. Právě tento aspekt „síťovosti“ bude předmětem tohoto článku.

2.1 Období do konce II. světové války

Většina evropské železniční sítě pochází, jak již bylo zmíněno výše, z přelomu 19. a 20. století či z první třetiny 20. století. V té době vypadala Evropa poněkud jinak, než dnes. Lze to ilustrovat na příkladu České republiky. České země byly součástí Rakousko – Uherska. S ohledem na tuto situaci byly také stavěny železniční tratě, které nepřekonávaly dnešní hranice států, ale „pouze“ jednotlivých zemí, které ale byly součástí jednoho státního útvaru (viz obr. 1). To se týkalo zejména dnešní jižní a východní hranice, okrajově i severní. Ovšem Rakousko-Uhersko udržovalo dobré styky také s pozdějším Německým císařstvím. Mezi těmito státy fungoval čilý obchod, čemuž napomáhal i fakt, že české pohraničí bylo v té době osídleno silnou německou menšinou, a proto také na hranici s Německem vzniklo množství příhraničních spojení. Ve své době byla tato spojení velmi vytížená.

obr. 2 – Železniční mapa ČR se zobrazením hraničních fungujících přechodů v roce 1923 (Slovenské nejsou započteny) (Zdroj: vlastní dílo na mapě [4])

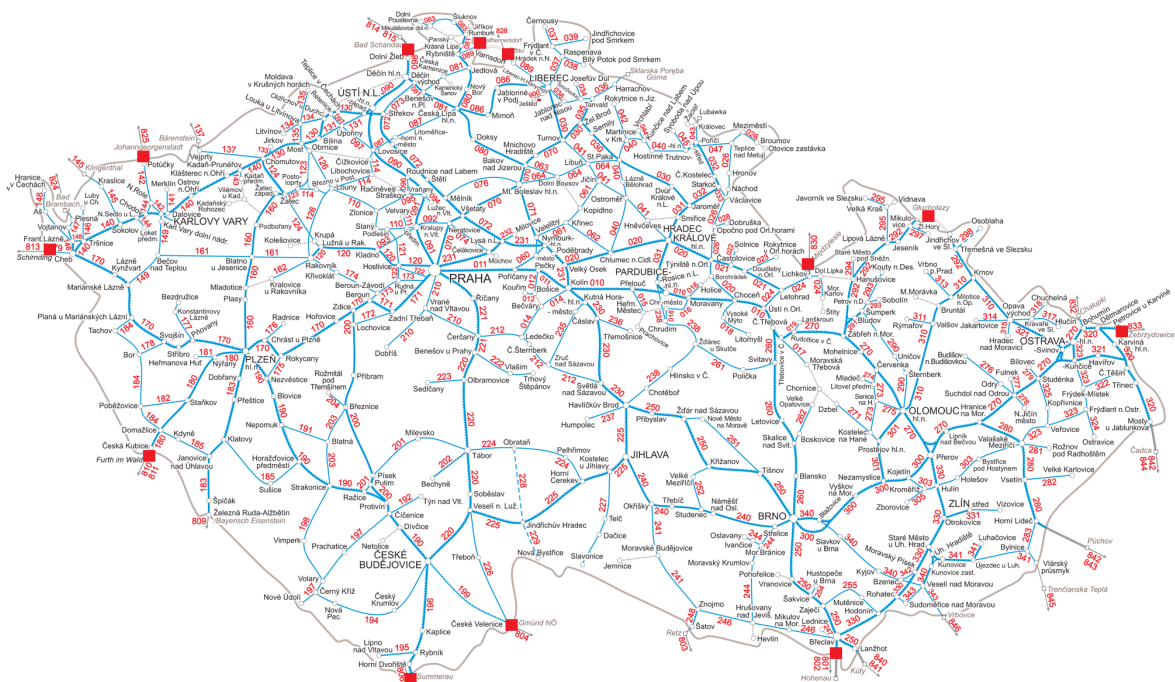
Slibný vývoj nebyl přerušen ani rozpadem Rakouska-Uherska po I. světové válce, ani vznikem nových států po tomto konfliktu ve středu Evropy. Dopravní vazby se příliš nezměnily. (obr. 2) Na to měl vliv i fakt, že železnice v té době neměla velkou konkurenci v rychlosti, kapacitě i pohodlí. Letecká doprava byla teprve na samém počátku svého vývoje a

silniční doprava zatím té železniční konkurovat nemohla, protože dálkové silniční trasy prakticky neexistovaly.

2.2 Období po II. světové válce

Změnu přinesla až situace po II. světové válce a zejména po roce 1948. Provoz na mnoha železničních příhraničních tratích byl ukončován a nakonec zastaven zcela. Na mnoha místech byly koleje ponechány, jinde ale zcela vytrhány.

Množství železničních tratí bylo přerušeno zejména na západní hranici, tedy tratí nově směřujících do Německé spolkové republiky nebo do Rakouska. Zachovány zůstaly jen ty nejdůležitější tahy, resp. železniční hraniční přechody (např. Břeclav, České Velenice, Horní Dvořiště nebo Česká Kubice). Naopak množství dříve velmi významných spojení bylo definitivně přerušeno (např. Laa n.d. Thaya – Hevlín, což bylo v minulosti druhé nejvýznamnější spojení Brna a Vídně).

obr. 3 – Železniční mapa ČR se zobrazením hraničních fungujících přechodů v roce 1972 (Slovenské nejsou započteny) (Zdroj: vlastní dílo na mapě [4])

Nicméně situace nebyla jiná ani na hranicích se státy tzv. Varšavské smlouvy. Ačkoliv oficiálně byla hlášána hesla o spolupráci mezi socialistickými národy, překročení hranice např. do Polska bylo prakticky nemožné. Náhodné překročení pak znamenalo dlouhé týdny vyšetřování a dokonce i věznění [3].

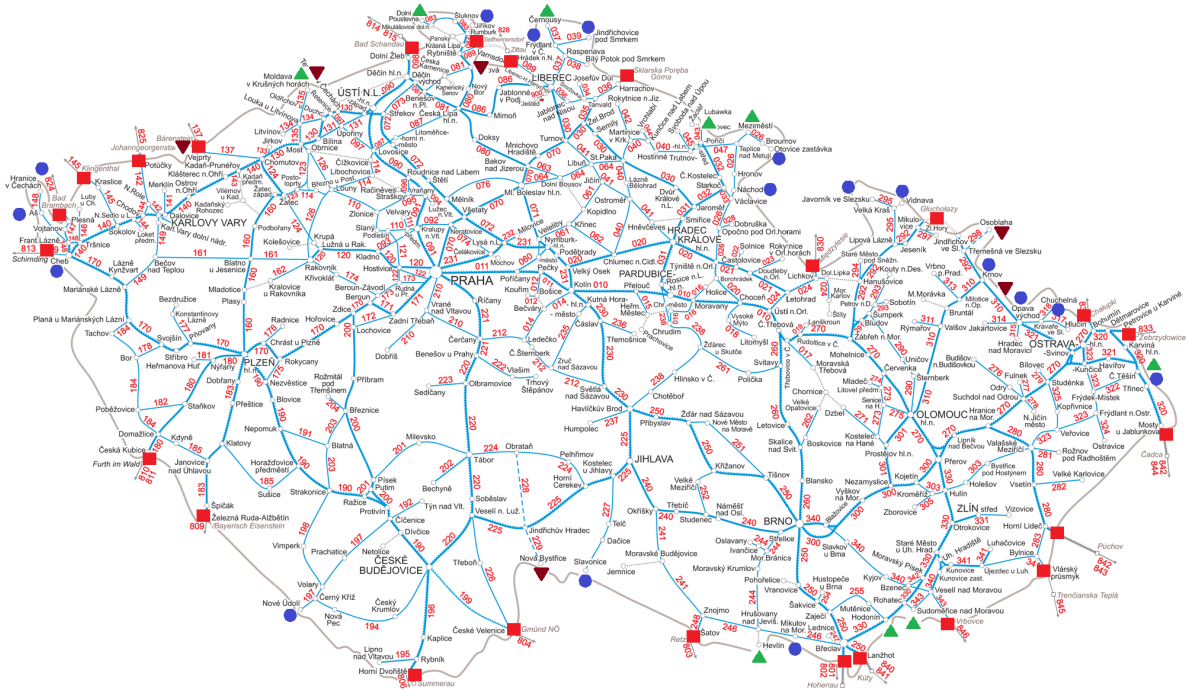
Obrazek 3 jasně ukazuje, k jaké redukci počtu fungujících hraničních přechodů došlo po roce 1948. Mnohé z těchto přechodů byly navíc funkční pouze pro nákladní dopravu, osobní byla vyloučena zcela. Ostatní, ač měly i osobní složku dopravy, byla tato značně redukována, většinou pouze na několik párů vlaků denně. To se týkalo i dálkových spojů a to zejména na západní hranici.

2.3 Situace po roce 1989

Po roce 1989 došlo ke změně společensko-politických poměrů v celé střední a východní Evropě. Železnice na tuto změnu pochopitelně reagovala také. Nicméně situace v nových podmínkách železnice příliš nepřála. Tehdejší ministr dopravy Martin Říman se vůbec netajil svou nedůvěrou k železnici jako takové, která podle něj patří do 19. století, kde

měla zůstat. Za jeho úřadování (vláda Václava Klause) došlo k rozdělení železničních tratí na dvě kategorie: regionální dráhy a dráhy celostátní [5]. Celkem 128 tratí se stalo regionálními. Toto vyčlenění mělo jediný účel a tím byl zamýšlený prodej. Ministr Říman se netajil tím, že stát nemusí pro své obyvatele ani v nejmenším zajistit dopravní obslužnost svého území. O to, aby se obyvatelé dostali tam, kam potřebují (do práce, škol, k lékaři), se musí postarat každý sám, nikoliv spoléhat na stát jako doposud.

K zamýšlené privatizaci však nakonec nedošlo, ač plán privatizace byl schválen ekonomickými ministry již 4. dubna 1995. Zda to byl krok správným či špatným směrem je diskutováno dodnes.

obr. 3 – Železniční mapa ČR se zobrazením hraničních přechodů v roce 2013 (Zdroj: vlastní dílo na mapě [4])
 Legenda:

- *Fungující hraniční přechody*
- ▲ *Existující, ale nefungující nebo fungující pouze pro nákladní nebo sezónní dopravu*
- *Zaniklé zcela*
- ▼ *Nikdy nerealizované*

Další problémy nastaly poté, co došlo k rozdělení Československa k 1.1.1993 na dva samostatné státní útvary: Českou a Slovenskou republiku. Rozděleny byly také železniční tratě, které po desítky let fungovaly jako jeden celek. Železniční doprava na prakticky všech místních tratích byla po celou dobu velmi silná, zejména doprava nákladní, protože se těmito tratěmi vozilo zboží do Sovětského svazu. Po roce 1989 však nákladní doprava zažila velmi silný útlum, z něž se již prakticky nevzpamatovala. Po rozdělení Federace zažila obdobný útlum i doprava osobní.

2.4 Železniční hraniční přechody

Dnešní Česká republika měla v minulosti značné množství železničních hraničních přechodů. To je patrné i z předešlých obrázků. Mnohé z nich byly ale zejména po II. světové válce uzavřeny a na mnoha z nich byly dokonce koleje vytrhány a to zejména po incidentu,

který se stal 11. září 1951, kdy několik odpůrců režimu uneslo vlak č. 3717, jedoucí z Chebu do Aše a přešli s ním hranice až do německého Selbu. Ze 110 cestujících se jich 77 vrátilo zpět, únos však znamenal zánik mnoha železničních hraničních přechodů, na nichž byly koleje vytrhány, aby se tento incident již neopakoval [8].

Přechod	Stát	Rok otevření	Rok uzavření	Poznámka
Břeclav - Hohenau	AT	1839	-	-
Novosedly – Laa a.d. Thaya	AT	1872	1930	-
Hevlín – Laa a.d. Thaya	AT	1870	1947	provoz ukončen, existují pokusy o obnovu
Znojmo – Retz	AT	1871	-	pouze osobní doprava
Slavonice – Fratres	AT	1903	1948	obnova nepravděpodobná
České Velenice – Breitensee	AT	1900	1950	úzkorozchodná trať do Litschau
České Velenice – Gmünd	AT	1869	-	-
České Velenice – Gmünd	AT	1902	1950	úzkorozchodná trať do Gross Gerungs
Horní Dvořiště – Summerau	AT	1871	-	-
Stožec – Haidmühle	DE	1910	1948	koleje odstraněny 1950
Železná Ruda – Bayerisch Eisenstein	DE	1877	1945	obnoveno roku 1991 pro osobní dopravu
Česká Kubice – Furth im Wald	DE	1861	-	doprava přerušena v letech 1950-1960
Cheb – Waldsassen	DE	1865	1945	dnes cyklostezka
Cheb – Schirnding	DE	1883	-	-
Aš – Selb-Plössberg	DE	1865	1945	-
Hranice v Čechách – Adorf	DE	1906	1945	-
Vojtanov – Bad Brambach	DE	1865	-	-
Kraslice – Klingenthal	DE	1886	1945	obnoveno 1999 pro osobní dopravu
Potůčky – Johanngeorgenstadt	DE	1889	1945	obnoveno 1992
Vejprty – Bärenstein	DE	1872	1945	obnoveno 1993
Křimov – Reitzenhain	DE	1875	1945	-
Moldava – Holzhau	DE	1884	1945	o obnovení se uvažuje
Děčín – Bad Schandau	DE	1851	-	-
Dolní Poustevna – Sebnitz	DE	1905	1945	připravuje se obnova
Rumburk – Ebersbach	DE	1873	-	-
Varnsdorf – Seifhennersdorf	DE	1871	-	pouze osobní doprava
Varnsdorf – Grossschönau	DE	1871	-	pouze osobní doprava
Hrádek nad Nisou – Zittau	PL	1859	-	-

tab. 1 – Železniční hraniční přechody s Rakouskem a Německem

Přechod	Stát	Rok otevření	Rok uzavření	Poznámka
Heřmanice – Bogatynia	PL	1900	1945	úzkorozchodná trať Frýdlant – Bogatynia – Zittau
Frýdlant – Zawidów	PL	1875	-	pouze nákladní doprava
Jindřichovice p. Smrkem – Mirsk	PL	1904	1945	koleje odstraněny
Harrachov – Szklarska Poreba	PL	1902	1945	obnoveno 2010
Královec – Lubawka	PL	1869	1945	obnoveno 2008 pro sezónní dopravu
Meziměstí – Mioszów	PL	1877	-	pouze nákladní doprava
Otovice – Tlumaczów	PL	1889	1945	uvazuje se o obnově
Náchod – Kudowa Zdrój	PL	1945	1945	otevřeno na konci II. sv.v. a poté zrušeno
Lichkov – Miedzylesie	PL	1875	-	-
Bernartice – Dziewietlice	PL	1896	1945	-
Vidnava – Kalków-Laka	PL	1911	1945	-
Mikulovice – Glucholazy	PL	1888	-	peážní trať
Jindřichov ve Slezsku – Glucholazy	PL	1875	-	peážní trať
Krnov – Glubczyce	PL	1873	1945	-
Opava – Pilszcz	PL	1909	1945	-
Chuchelná – Krzanowice	PL	1895	1945	uvazuje se o obnově
Bohumín – Chalupki	PL	1848	-	-
Petrovice u Karviné – Zebrzydowice	PL	1855	-	-
Albrechtice – Marklowice	PL	1914	1931	zrušen po ustanovení státní hranice ČSR
Český Těšín – Cieszyn	PL	1888	-	-
Mosty u Jablunkova – Čadca	SK	1871	-	-
Horní Lideč – Lúky pod Makytou	SK	1937	-	-
Vlárský průsmyk – Horné Srnie	SK	1888	-	omezená osobní doprava
Velká nad Veličkou – Vrbovce	SK	1929	-	omezená osobní doprava
Sudoměřice nad Moravou – Skalica na Slovensku	SK	1893	-	bez pravidelné dopravy
Hodonín – Holíč	SK	1891	-	elektrifikováno, bez pravidelné dopravy
Lanžhot – Kúty	SK	1900	-	-

tab. 2 – Železniční hraniční přechody s Polskem a Slovenskem

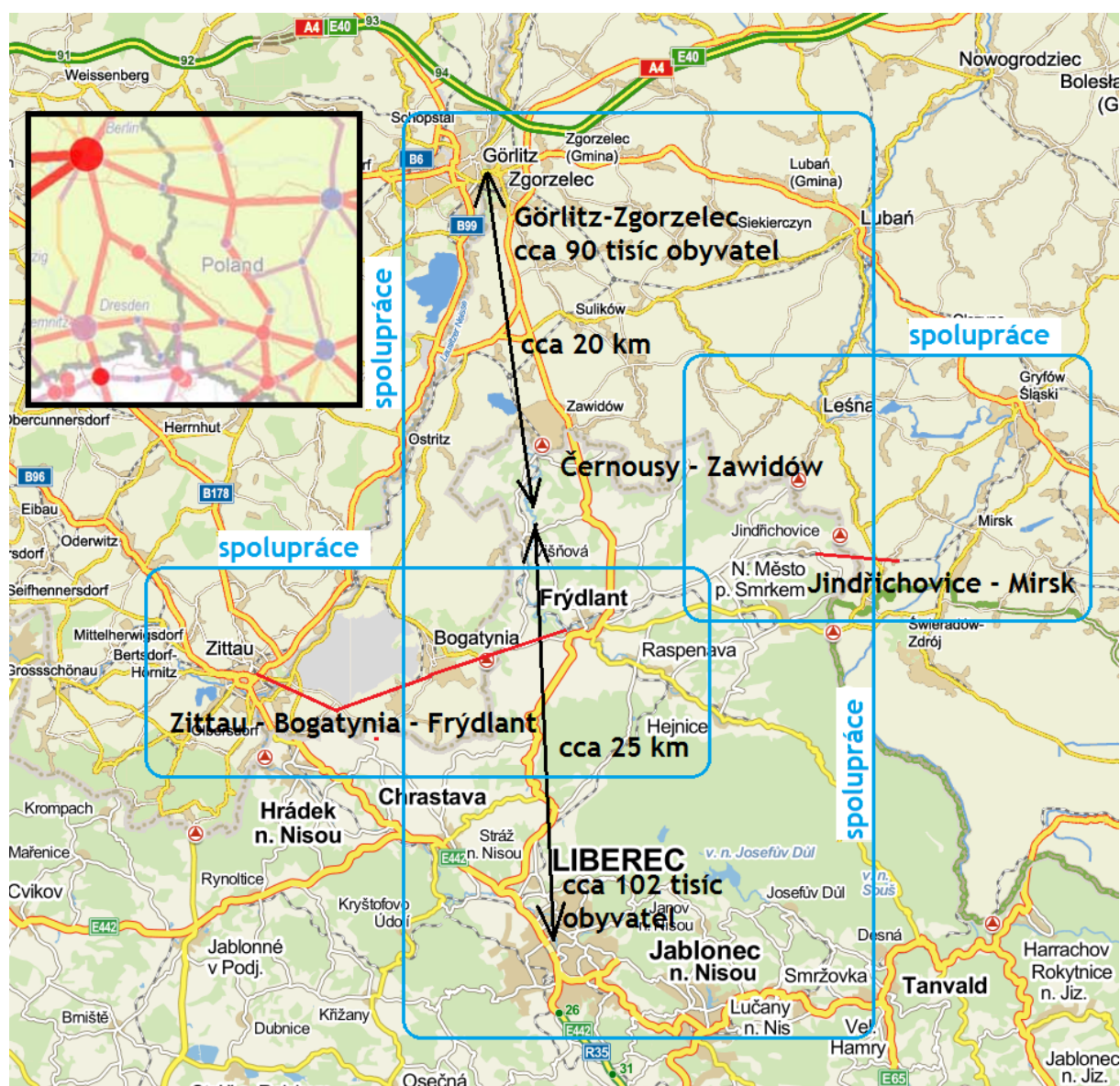
2.5 Modelový příklad

2.5.1 Železniční přechod Frýdlant (Černousy) – Zawidów

Frýdlantský výběžek je oblast v severních Čechách, součást Libereckého kraje, rozkládající se na ploše asi 15 x 20 km, která je vymezena z jihu poměrně jasně severním úpatím Jizerských hor a na severu, východě a západu státní hranicí ČR. Je to také jeden ze strukturálně postižených regionů s nezaměstnaností, která se pohybuje kolem čísla 20 %.

Frýdlantsko bylo vždy poměrně izolovanou oblastí, severní výspa českých zemí, která geologicky již k České kotlině nepatří. Osídlení zde bylo poměrně silně německé, čemuž odpovídal i systém dopravy v regionu. Silniční napojení na zbytek republiky je obstaráváno prakticky pouze silnicí I. třídy I/13. Její problém je, že překračuje vrchol Jizerských hor, což způsobuje poměrně značné komplikace zejména v zimním období.

Samozřejmě v tomto případě nejde jen o železnici, ale s ohledem na téma článku se omezíme pouze na ni. Frýdlantsko je „prokolejováno“ poměrně hustou sítí železničních tratí, jako ostatně celé území České republiky. S výjimkou jediné (Raspenava – Bílý Potok) byly dříve všechny železniční tratě napojeny na německou železniční síť. Ze tří přechodů se do dnešních dnů zachoval pouze jeden a to ten v obci Černousy, na trati č. 037 Liberec – Černousy. Tento přechod je sice plně funkční, ale pouze pro nákladní železniční dopravu. Jeho otevření pro osobní dopravu je plánováno již 10 let a je to i krajská priorita, zanesená v Zásadách územního rozvoje [6].

obr. 4 – Frýdlantsko v širších souvislostech s možnostmi širší spolupráce s výřezem s hlavních os urbanizace v širší oblasti

(Zdroj: vlastní dílo na mapě [7], výřez urbanizačních os [13])

Přítom nastalý problém je dobře známý. Frýdlantsko bylo vždy mírně odtrženo od zbytku Českých zemí. Po staletí zde probíhala spolupráce mezi českým a německým obyvatelstvem a to nejen žijícím ve výběžku, ale i spolupráce přeshraniční. Tento vývoj byl narušen až ve 20. století, zejména událostmi II. světové války a poválečným vývojem.

Po vstupu Česka i Polska do Evropské unie a přistoupení k Schengenské dohodě mohou osoby překračovat hranice smluvních států kdekoliv, aniž by museli procházet celní a pasovou kontrolou. Pro obce Frýdlantska je to jednoznačně krok správným směrem vedoucí k postupnému obnovování historických kontaktů. Většina obcí zde má blíže do souměstí Görlitz-Zgorzelec, které má téměř stejný počet obyvatel, jako krajské město Liberec a stejně jako Liberec je významným socio-ekonomickým centrem oblasti.

Problémem však je právě infrastruktura a to i ta železniční. Jediný železniční přechod do Polska je pro osobní vlaky neprůjezdný a to i přesto, že nákladní vlaky tudy léta bez větších problémů projíždí, infrastruktura zde existuje, ačkoliv její stav je značně znehodnocený. V tomto směru může pomoci fakt, že trať je součástí mezinárodní úmluvy o nejdůležitějších trasách mezinárodní kombinované přepravy (Úmluva AGTC) [12].

Je zvláštní, že krajští představitelé deklarují projektu zprovoznění přechodu pro osobní dopravu jednoznačnou podporu, ale přesto se přechod nepodařilo otevřít ani více jak 20 let po pádu komunistického režimu v obou zemích.

3 Železnice na krajských hranicích

Jak již bylo řešeno, železnice je síťový prostředek a různá přerušení jí příliš neprospívají. Pochopitelné jsou státní hranice, kde se mění personál vlaku, napěťové soustavy, předpisy, zabezpečení, ale hlavně vlak odjíždí do zcela jiného kulturního i jazykového prostředí. Ale hranice krajů uvnitř unitární republiky? Bohužel i ty hrají v mnoha případech důležitou úlohu a ne vždy je tato role pozitivní.

Vyšší územní samosprávné celky (zpočátku se užívala zkratka VÚSC) předpokládá už Ústava České republiky. Kraje definitivně vznikly 1. ledna 2000, samosprávné kompetence získaly na základě zákona č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení), dne 12. listopadu 2000, kdy proběhly první volby do jejich nově zřízených zastupitelstev. Zákon o krajích byl od doby svého přijetí novelizován už více než dvaceti zákony. Volby do krajských zastupitelstev se pak konají podle zákona č. 130/2000 Sb.

Zastupitelstvo kraje podle zákona č. 129/2000 Sb. § 35 písmene h) „*stanovuje rozsah základní dopravní obslužnosti pro území kraje*“. Tolik konkrétní informace k dopravě na úrovni krajů, jež jsou zakotveny v zákoně o krajích.

Kraje se s tímto paragrafem zákona vyrovnaly odlišně. Některé byly schopny vytvořit poměrně fungující integrovaný dopravní systém (zejména Jihomoravský kraj), jiné se ale k potřebě obsluhy svého území staví poměrně vlažně a to nejen ve vztahu k železnici. Jednotlivé spoje na sebe nenavazují, spoje mají dlouhé intervaly, apod. (zejména Vysočina nebo Jihočeský kraj). Jiné sice integrované systémy zřizují, ale jejich fungování je mnohdy velmi diskutabilní (např. Pardubický nebo Královéhradecký kraj) [9].

3.1 Modelové příklady

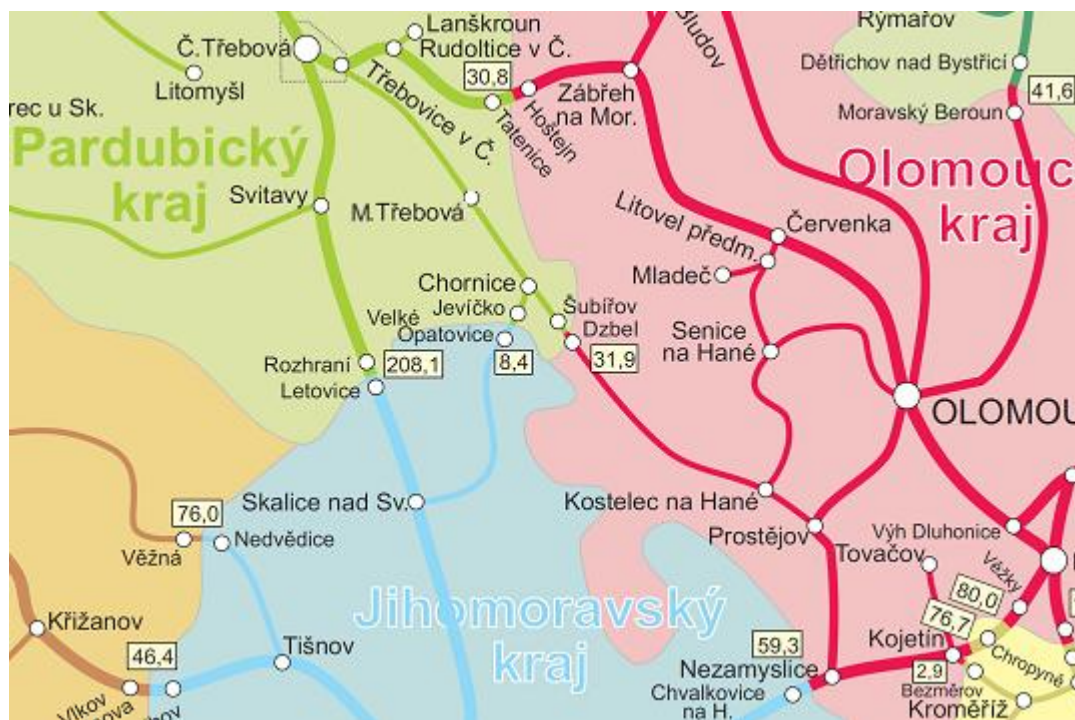
3.1.1 Železniční uzel Chornice

Chornice je nevelká obec, ležící na rozhraní tří krajů, Jihomoravského, Olomouckého a Pardubického. Ještě do roku 2011 byla uzlem regionálních železničních tratí 262 (Skalice nad Svitavou – Chornice – Česká Třebová) a 271 (Prostějov – Chornice).

Provoz na těchto tratích byl omezován tak, že od začátku platnosti JŘ 2011/2012 byl pro jistotu zastaven zcela. Z Jihomoravské části zůstala trať 262 (Skalice nad Svitavou – Velké Opatovice), kde je provoz zajištěn prakticky jen v úseku Skalice n.S. – Boskovice.

Olomoucký kraj dopravu zachoval v úseku Prostějov – Dzbel (trať č. 271) a Pardubický kraj zase pouze v úseku Česká Třebová – Moravská Třebová (dnes trať č. 017).

obr. 5 – Uzel Chornice (zdroj: [4])

Doprava na těchto dvou tratích je z pohledu cestujícího možná docela vyhovující, ale problém nastává ve chvílích, kdy je potřeba cestovat například ze stanice Džbel do České Třebové. Před optimalizací tato cesta trvala vlakem přibližně hodinu s přestupem v Chornici. Dnes tatáž cesta trvá hodiny tři se 3 až 5 přestupy..

3.1.2 Trať na rozhraní Pardubického a Olomouckého kraje

Podobným příkladem jsou tratě Dolní Lipka – Hanušovice (trať 025) a Dolní Lipka – Štítý (dnes součást trati 024 Ústí nad Orlicí - Štítý), které překračují hranici Pardubického a Olomouckého kraje. Trať 025 byla otevřena v roce 1871 jako nejsevernější spojnice Čech a Moravy. Trať 024 byla otevřena roku 1899 (zmiňovaný úsek).

obr. 6 – Trať Dolní Lipka – Hanušovice a Dolní Lipka - Štítý (zdroj: [4])

Obě tratě překračují krajské hranice. Firma OREDO, která byla organizátorem veřejné integrované dopravy v Pardubickém i Královéhradeckém kraji, připravila roku 2011 optimalizaci veřejné dopravy, v rámci níž neobjednala osobní železniční dopravu v závazku veřejné služby na úsecích, které procházely Pardubickým krajem.

V případě úseku Dolní Lipka – Štíty byl provoz ukončen jen v úseku Mlýnický Dvůr – Štíty. Olomoucký kraj nakonec také na svém krátkém úseku dopravu neobjednal, protože trať ve Štítech končí a nenavazuje na jinou trať v tomto kraji. I tak ale cestující dopravu využívali, protože spádová oblast pro Štíty zahrnuje také město Králíky, které leží v Pardubickém kraji, navzdory tomu, že Štíty leží v Olomouckém kraji. To však krajské organizátory dopravy příliš nezajímalo, a protože se nebyli schopni oba organizátoři dohodnout, byla doprava jednoduše ukončena.

U trati 025 do Hanušovic byla situace trochu odlišná. I zde nedošlo k domluvě, ale vina jednoznačně ležela na společnosti OREDO, a její snaze přeorganizovat dopravu v celém Pardubickém kraji, což se nakonec ukázalo jako velmi nepromyšlený experiment na cestujících [10]. Po změně krajské reprezentace však došlo k částečnému obnovení provozu [11].

4 Závěrem

Železniční doprava, ať si to jsme ochotni připustit nebo to odmítáme, je a i nadále bude velmi důležitou a podstatnou součástí dopravní obsluhy území. Železniční tratě budou také i nadále překračovat hranice. A to ať hranice států, tak hranice např. krajů nebo zemí.

Po roce 1989 a otevření hranic (a zejména se vstupem nových členů EU do Schengenského prostoru v roce 2007) se podařilo znovuobnovit i některá dříve zrušená významná železniční přeshraniční spojení. Prvotní nadšení však na mnoha místech brzy vystřídaly rozpaky a postupné omezování dopravy v důsledku malého počtu cestujících, přičemž ale tento nezájem nemusel být zapříčiněn ani tak nezájmem cestujících, jako spíše nelogické (či spíše žádné) dopravní koncepce, kdy na sebe spoje nenavazují, jezdí jen v některých dnech, je nutno mnohokrát přestupovat apod.

Ve světle otevírání hranic a obnovování dřívějších fungujících spojení mezistátních, je poněkud zvláštní snaha rozměňovat území České republiky na jednotlivé kraje, které se nejsou schopny dohodnout na přejezdu vlaků přes své hranice.

Článek byl podpořen grantem SGS13/117/OHK1/2T/11 „Změny ve struktuře využívání území a související negativní jevy II“.

Literatura:

- [1] Richard Trevithick. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 2003. Stránka naposledy edit. 15. 3. 2013 v 5:00. [vid. 1. 9. 2013]. Česká verze. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Richard_Trevithick
- [2] *Železniční mapa Rakouska-Uherska 1871* [online]. Archiv města Ostravy, inv. č. 138. [vid. 1. 9. 2013]. Dostupné z: <http://amo.ostrava.cz/cs/vystavy/vystava-mapy-v-promenach-casu/zeleznici-mapa-rakouska-uherska-1871>
- [3] *Hranice bez hranic* [online]. Česká televize (dokumentární cyklus). [vid. 29. 12. 2012]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10394012509-hranice-bez-hranic/>
- [4] *Železniční mapa ČR 2013* [online]. Správa železniční dopravní cesty, s.o. [vid. 1. 9. 2013]. Dostupné z <http://www.szdc.cz/>

- [5] *Usnesení vlády České republiky ze dne 20. prosince 1995* [online], Dostupné z: http://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/WebGovRes/97531C8254B32166C12571B6006B7243?OpenDocument [vid. 3.10.2012].
- [6] *Zásady územního rozvoje Libereckého kraje* [online], Liberecký kraj, Dostupné z: <http://oupsr.kraj-lbc.cz/page2416/Uzemne-planovaci-dokumenty-kraje/Zasady-uzemniho-rozvoje-Libereckeho-kraje> [vid. 1. 9. 2013]
- [7] *Mapy.cz* [online], Dostupné z: <http://www.mapy.cz> [vid. 2. 9. 2013]
- [8] JELEN, Miroslav. *Zrušené železniční tratě v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, Dokořán, 2009, ISBN 978-80-7363-129-1
- [9] VODNÝ, Roman. *Železnice: přežitek minulosti nebo nutnost budoucnosti? In: Perspektivy území: udržitelné vazby, střety a rozvoj*. Praha. ČVUT. 2012, ISBN 978-80-01-05124-5
- [10] *Kritika OREDO ani po měsíci neutichá*, dostupné online: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/161020-kritika-na-oredo-ani-po-mesici-neuticha/> (vid. 5.10.2012)
- [11] *Na trať Dolní Lipka – Hanušovice se vrátily vlaky* [online]. Dopravní web. [vid. 1.9.2013]. Dostupné z: <http://dopravni.net/zeleznice/15205/na-trat-dolni-lipka-hanusovice-se-vratily-vlaky/>
- [12] *Tratě AGTC* [online]. Fakulta dopravní ČVUT. [vid. 1.9.2013]. Dostupné z: <http://www.fd.cvut.cz/projects/k612x1mp/agtc.html>
- [13] *Podklady a východiska k Politice územního rozvoje ČR 2008* [online]. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. [vid. 1.9.2013]. Dostupné z: http://www.mmr.cz/getmedia/66f6d0ed-b75b-42f3-909f-65ddfb5a873b/IV_PodkladyVychodiska

2.část

Město:
hranice v měřítku ulic,
pozemků a budov

Železnice ve městě – příležitost nebo bariéra? Příklad nádraží Bubny

Railway in the City – Opportunity or Barrier? Example of Bubny railway station, Prague

Kateřina Čechová MSc Arch
ČVUT v Praze – Fakulta architektury, cechokat@fa.cvut.cz

Abstract:

In the early times, railway was the pioneer of industrial revolution and as such was praised as a miracle of technology. The 19th century, arrival of railway to Prague, marked its image of a medieval city, with railway finding its way through the meadows and fields. Fifty years later, the image had changed substantially: The dramatic coexistence of existing railway lines and newly constructed buildings of the Prague suburbs give a very clear impression of the barrier potential of the railway. One such case will be further explored this study: Bubny railway station in Prague. The countryside settlements of Holešovice and Bubny had transformed with the arrival of railway into a prosperous industrial district and residential quarter respectively. Yet a new problem arose: large field of railway tracks, stations and technical equipment created an obstacle to integration of these quarters. Searching for an optimal connection of these quarters has had a century long history. Without finding a final solution, the basic feature of potential redevelopment are traced.

Abstrakt:

Železnice ve svých počátcích byla nositelem a šířitelem pokroku průmyslové revoluce a jako taková byla zahrnuta do dobových optimistických úvah nad technickým pokrokem. Praha, do které železnice v polovině 19. století vstupovala, byla obrazem středověkého města: vlaky si razily cestu městským opevněním, železnice se před Prahou vinula krajinou polí, vinic a říčních niv. Prudký růst průmyslu a s ním spojená expanze výstavby nám o padesát let později předkládá zcela jiný obraz města: na řadě míst pražského předměstí se projevuje schopnost železnice vytvářet bariéry a separovat od sebe celé části města. Jedním z těchto míst je i nádraží Bubny, na kterém lze dobře demonstrovat uvedené proměny role železnice ve vývoji města. Původní venkovské osady Holešovice a Bubny přeměnil příchod železnice na moderní průmyslovou čtvrť v prvním případě, a na komfortní rezidenční oblast v případě druhém. Zároveň však vyvstal nový problém, kdy rozsáhlé kolejiště se třemi nádražími a s technologickým zázemím začalo působit jako bariéra a překážka logickému propojení těchto dvou oblastí. Hledání odpovědi, která propojí tato území v kompozičně citlivém místě města, už má za sebou téměř stoletou historii. Aniž by byla konkrétní odpověď nalezena, zásady využití bývalých železničních ploch jako iniciačního prvku rozvoje, stejně jako efektivní překonání bariéry železnice tvoří hlavní půdorys úvah na toto téma.

Keywords:

railway; barrier of the railway; railway in the city; railway brownfields; city regeneration;

Klíčová slova:

železnice; bariéra železnice; železnice ve městě; železniční brownfields; regenerace města;

1. Historický úvod

1.1. Počátky železnice v Praze – růst průmyslového města

Polovina 19. století byla pro vývoj Prahy klíčová – vstup železnice do Prahy a s ní úzce spojený rozkvět průmyslu znamenal pro město počátek bouřlivého období rozvoje. Roku 1845, v době kdy řada okolních zemí byla na vrcholu výstavby železnice a prožívala největší průmyslový boom, přijely na tehdejší Nádraží státní dráhy (dnešní Masarykovo nádraží) první parní vlaky z Vídně. Potenciál železnice pro rozvoj průmyslu byl dobře znám z okolních zemí a i v pražských podmínkách byl okamžitě rozpoznán: podél vídeňské trati do Prahy - ve Vysočanech, Libni a Karlíně - rostly průmyslové závody velkým tempem. Brzy se přidal Smíchov a až se značným zpožděním se začaly průmyslově rozvíjet i nepříliš dobře přístupné a častými záplavami sužované Holešovice.

1.2 Historie železnice v Holešovicích-Bubnech

Krátce po dokončení Nádraží státní dráhy bylo započato s výstavbou trati do Podmokel a dále do Drážďan. Na výřezu z plánu stabilního katastru z počátku 40. let 19. století (obr.1) je zachyceno vyměřování drážďanské trati přes Holešovický meandr, přes pole a louky mezi osadou Bubny (zhruba v místě dnešní budovy Elektrických podniků) a osadou Holešovice u severního břehu meandru.

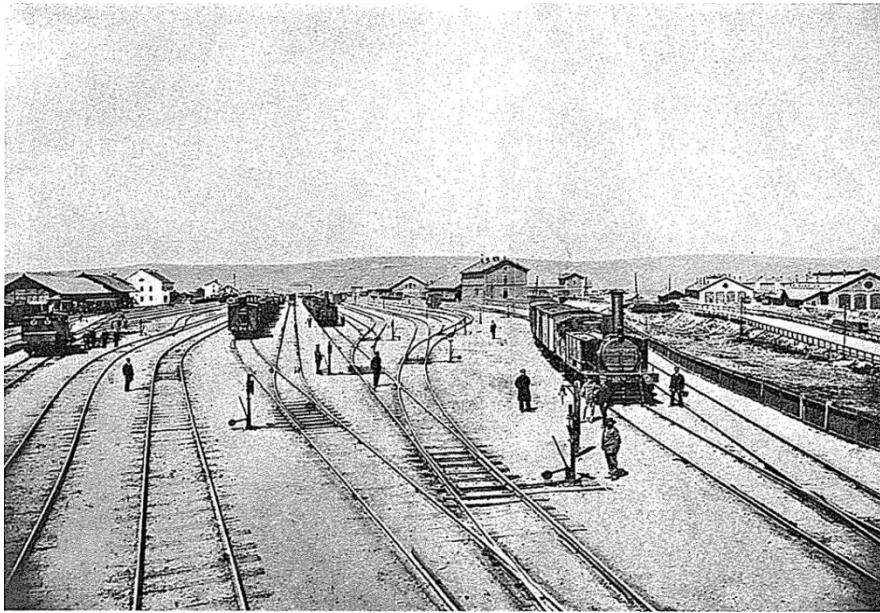

Obr. 1 – Stabilní katastr, oblast Holešovic-Buben, poč.40.let 19.století. Zdroj: Archiv ČÚZK

Drážďanská trať byla vytyčena v příhodných topografických podmínkách – původní trasování podél vltavského břehu bylo po ničivé povodni roku 1845 změněno a trať namísto toho překročila Vltavu Negrelliho viaduktem, dále pokračovala na sever rovinnatým terénem na úpatí Letenského masivu a středem Holešovického meandru, na jehož severním konci se stočila na severozápad a pokračovala dále do Bubeneč.

První úsek z Prahy do Lovosic byl zprovozněn roku 1850, o rok později pak byla zprovozněna celá trať. Nutno říci, že drážďanská trať oblastí jen projížděla a její přímý vliv na rozvoj Holešovic byl omezený. Další rozvoj železnice na Holešovickém meandru je datován k roku 1868, kdy se na drážďanskou trať napojila propojka buštěhradské dráhy z nádraží Bruska (dnes Dejvice), která tak svému uhlí zajistila odbytiště v centrálních oblastech Prahy, a která na místě připojení vystavěla výpravní budovu nádraží Bubny, sklady a výtopnu. O dva roky později a o pár metrů dál začala se stavbou vlastní výpravní budovy, skladů, dílen a železničního depa také společnost státní dráhy, provozující drážďanskou trať, čímž se začíná

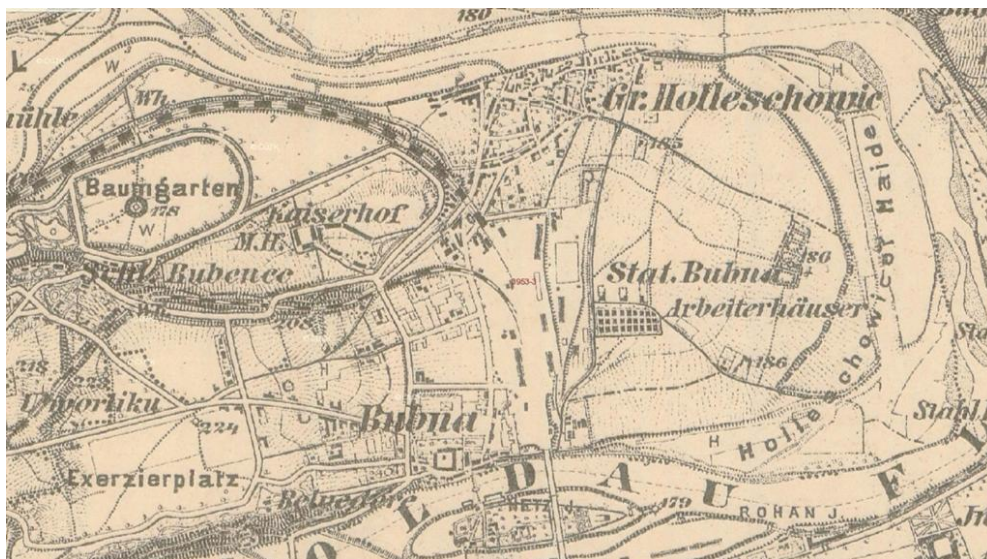
psát historie Buben jako servisního zázemí pražské železnice. Postupně zde vznikají strojírny a opravy, začíná fungovat výroba vagónu a specializovaná oprava nákladních a poštovních vozů [1]. Rozsah nádražních ploch dobře ilustruje dobová fotografie z roku 1885 (obr.2).

Obr. 2 – Nádraží Bubny, kolem roku 1885. Zdroj: BEČKOVÁ, K. [6]

1.3 Rozvoj Holešovic-Buben

Jak je však patrné z výřezu ze 3. vojenského mapování kolem roku 1880 (obr. 3), ani po výstavbě nádraží Severní a Buštěhradské dráhy se oblast mimo železniční zázemí výrazně nerozvíjela. Jedním z důvodů byla špatná přístupnost oblasti, která neležela v těsném sousedství městských hradeb a z Prahy byla až do výstavby provizorního mostu roku 1900 přístupná buď přívozem u Štvanice, nebo oklikou přes Letenskou pláň [2].

Obr. 3 – Třetí vojenské mapování, asi 1880. Zdroj: Archiv ČÚZK

První průmyslové závody v Holešovickém meandru začaly vznikat v oblasti Starých Holešovic ve 20. letech 19. století, jednalo se o kartounku a textilní manufakturu bratrů

Dormitzerových [3], ke kterým se koncem 60. let přidala kolonie dělnických domů podél Tovární ulice [4]. Zároveň v té době dochází k regulaci Letné a k první výstavbě činžovních domů v této oblasti. Výraznější rozvoj průmyslových Holešovic však nastal až po roce 1884, kdy byly Holešovice jako sedmá městská část připojeny k Praze. Na území Holešovic našla Praha potřebné rezervy pro své technické zázemí, pro které nebyly prostory ve vnitřním městě, ale ani za jeho hradbami, kde se rychle rozvíjela tehdy pro Prahu konkurenční města, jako Vinohrady nebo Smíchov. V 90. letech se v Holešovicích nacházelo několik desítek většinou strojírenských podniků a dílen, byl založen holešovický přístav, pražská jatka, elektrárna a první měšťanský pivovar. Do těchto podniků se z kolejiště Severní a Buštěhradské dráhy postupně odpojovala řada vleček. Roku 1890 pak dochází ke zprovoznění zastávky Praha – Holešovice, která slouží zejména k dopravě dělníků do rozvíjejících se závodů.

Podobný skokový růst, který můžeme sledovat u průmyslové zástavby, se odehrál i v počtu obyvatel Holešovic. Zatímco před rokem 1850 měly Holešovice několik set obyvatel, v roce 1890 to bylo 15 000 obyvatel a v prvním desetiletí 20. století měly Holešovice už téměř 40 000 obyvatel [2]. Růst průmyslové revoluce byl symbolicky završen vznikem Velké Prahy v roce 1920, kdy vyvstala potřeba řešit řadu záležitostí rozvoje města koordinovaně, včetně železniční dopravy.

Na sklonku 19. století tedy můžeme hovořit o Holešovicích jako o technickém zázemí Prahy a o Bubenském nádraží jako o technickém zázemí pražské železnice. Toto jednoznačné určení se však začne brzy proměňovat.

2. Vývoj role železnice ve městě

2.1 První varovný signál

Problematické umístění nádražních ploch v centru města vzhledem k budoucímu urbanistickému rozvoji Prahy se poprvé plně projevilo během 60. let 19. století, kdy se pod příslibem zrušení pevnosti Praha začaly rozvíjet první plány, jak naložit s nově získanými pozemky po městském opevnění. Rozsáhlé kolejiště Nádraží státní dráhy, jehož středem vedlo městské opevnění, těmto úvahám doslova stálo v cestě. Z velkorysých plánů koncepčního urbanistického řešení volného pásu nakonec z vícero důvodů sešlo.

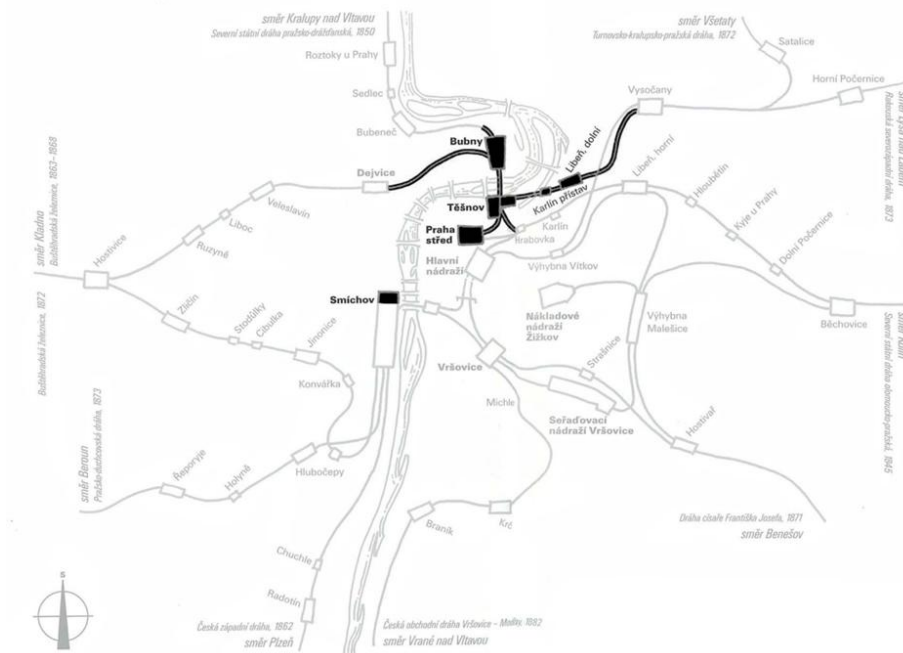
2.2 Historie konceptu přestavby železničního uzlu Praha

První impulzy ke změně v umístění či rozsahu železničních ploch v Praze přišly s proměnou majetkoprávních vztahů, kdy byly roku 1855 veškeré dráhy na rakousko-uherském území s výjimkou dráhy Buštěhradské (zestátněna roku 1924) prodány Rakouské společnosti státní dráhy, která je na svůj účet provozovala až do roku 1907 [1]. O izolovaných nádražích, která vznikala podle plánů jednotlivých soukromých investorů, tak bylo možné začít uvažovat jako o pražském železničním uzlu a začít s koncepčními řešeními. Pro ten účel byla roku 1910 zřízena Pražská nádražní komise, která se zabývala především chybějícím centrálním pražským nádražím. [5].

Tento úkol následně převzali i reprezentanti první republiky, kteří sice jasně deklarovali podporu železniční dopravě, v centrálních oblastech Prahy se však uvažovalo s výraznou redukcí drážních ploch. Hlavním pražským nádražím, které mělo být průjezdné, situované v centru a dobře obsloužené, se mělo stát nádraží Františka Josefa (dnes Hlavní nádraží), a další nádraží v centru, jako bylo Masarykovo či Denisovo (později Těšnovské), měla být zrušena [6].

V těchto úvahách pokračuje ideová koncepce přestavby železničního uzlu z roku 1960, která je s některými modifikacemi aktuální do dnešních dní. Myšlenku, že železnice je překážkou v rozvoji centrálních oblastí města, rozšířila i na další plochy, jak je patrné na vyobrazení s černě vyznačenými tratěmi určenými ke zrušení (obr. 4). Některé kroky z této koncepce byly realizovány, jako je zrušení Těšnovského nádraží a tratě do Vysočan, nebo

zřízení odstavného nádraží v Michli. Naplnění celého konceptu by mimo jiné vedlo ke zrušení Bubenského nádraží a uvolnění tamních ploch pro výstavbu [5], [6].

Obr. 4 – Schéma pražského železničního uzlu k roku 1960. Zdroj: BEČKOVÁ, K. [6]

2.3 Současné úvahy

Novodobé úvahy o rozvoji železničního uzlu se především snaží vypořádat s dramatickým poklesem zájmu o nákladní dopravu, a naopak zkapacitnit dráhu pro dopravu osobní, zejména příměstského a regionálního charakteru. Dle zásad urbanistické koncepce aktuálního územního plánu základním cílem stále zůstává soustředění veškerých dálkových a řady příměstských spojů na Hlavní nádraží, výraznou změnou ovšem je, že část příměstské dopravy má být nadále soustředěna na Masarykově nádraží [7].

V pozadí této změny je i racionalizace dopravy a možnost redukovat centrálně položená nádraží skutečně jen na funkce bezprostředně související s osobní dopravou. Výtopny, vodárny, opravny a seřadovací koleje tak nemusí být nutně přítomné v samém centru města a vlak může nabídnout příjemnou alternativu jiným druhům městské dopravy.

Tato změna paradigmatu je zásadní také pro další osud kladenské trati, tolik určující pro oblast Holešovic - Bubny, neboť tato trať bude podle dnešní koncepce namísto zrušení modernizována a doplněna o odbočku na letiště Václava Havla, čímž výrazně získá na významu. Nutno říci, že osud Masarykova nádraží, na němž existence trati v Bubnech závisí, je stále zvažován v mnoha variantách, z nichž nejčastější je přesun nástupišť do podzemního prostoru Hlavního nádraží, což je řešení, které existenci Bubenského nádraží neohrožuje.

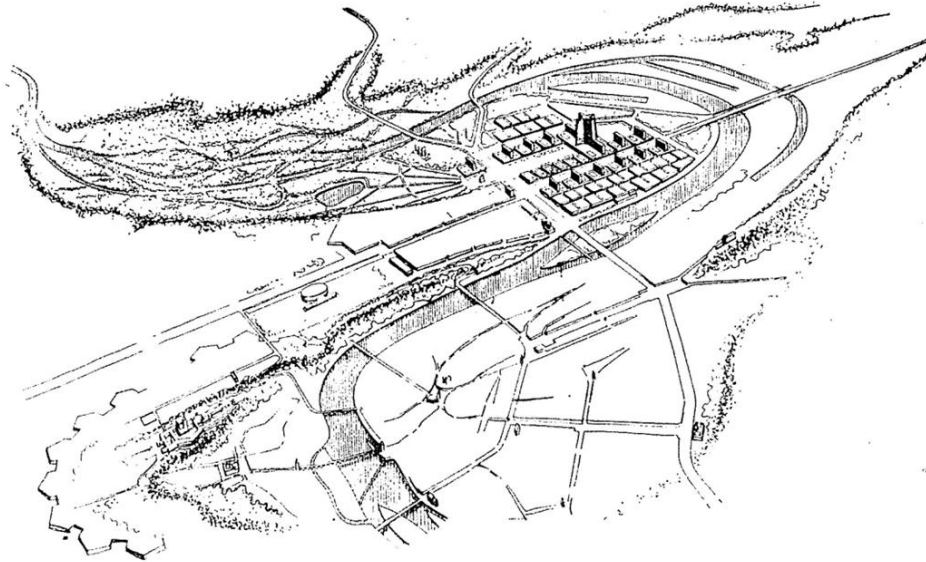
3. Holešovice-Bubny a železnice – aspekty vzájemných vztahů v urbanistických plánech a projektech

3.1 Celoměstské centrum

Úvahy nad existencí železnice v Bubnech se odehrávají ve dvou rovinách: v rovině lokálního propojení Letné se zástavbou holešovického meandru, a v rovině celoměstských urbanistických vztahů. Vezmeme-li v úvahu širší urbanistické souvislosti, kolejiště vytváří bariéru „prostoru nikoho“ v samém těžišti Prahy, v rovinatém středu výrazného říčního meandru a na průsečíku severojižní osy (dnes reprezentované severojižní magistrálou, ale s

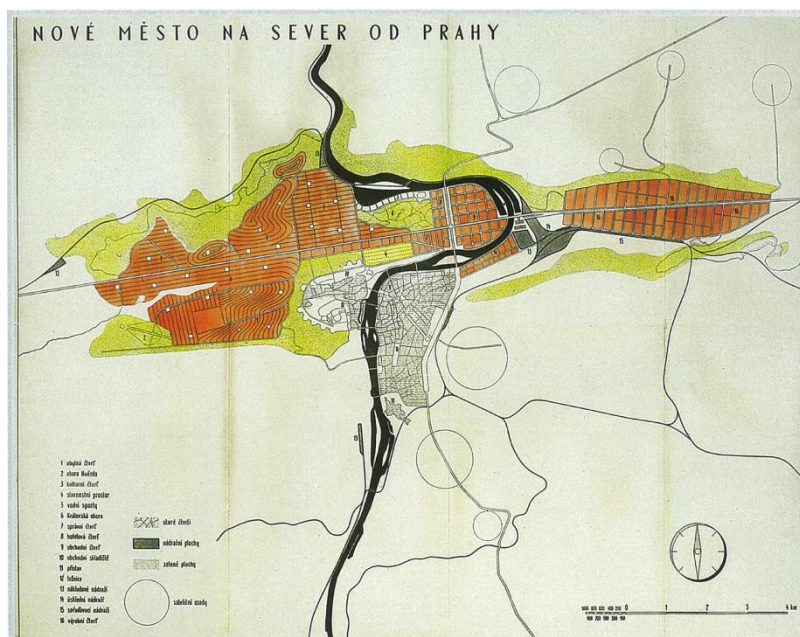
bohatou tradicí různého ztvárnění) a osy západovýchodní, která se do urbanistické struktury propisuje pomyslným propojením ulic Dělnické a Veletržní.

Pro ilustraci těchto celoměstských, komplexních úvah slouží projekt přestavby města od Emanuela Hrušky ze 40. let, kde architekt umístil do prostoru Buben tzv. Nové city s komplexem vládních budov (obr.5) [8].

Obr. 5 – Přestavba města, Nové city v Holešovicích dle E. Hrušky, 1943 – 45. Zdroj: HRUŠKA, E. [8]

V tomto modernistickém přístupu k utváření celkového obrazu města skrze monumentalizující architektonické zásahy se Hruškovým úvahám přibližuje celá řada projektů první poloviny 20. století, jako je koncepční návrh architekta Sokola z 30. let 20. století, ve kterém je zdůrazněna křižovatka už zmíněných os (obr.6), anebo návrh na přestavbu Prahy z období protektorátu, ve kterém je na severojižní transversále v prostoru Holešovic umístěno nové centrum Německé Prahy (obr.7).

Obr. 6 – Město na sever od Prahy, arch. Sokol, 30. léta 20. století. Zdroj: Praha v plánech a projektech, ÚRM 1999

Obr. 7 – Studie přestavby Prahy z doby okupace. Zdroj: Archiv ÚRM

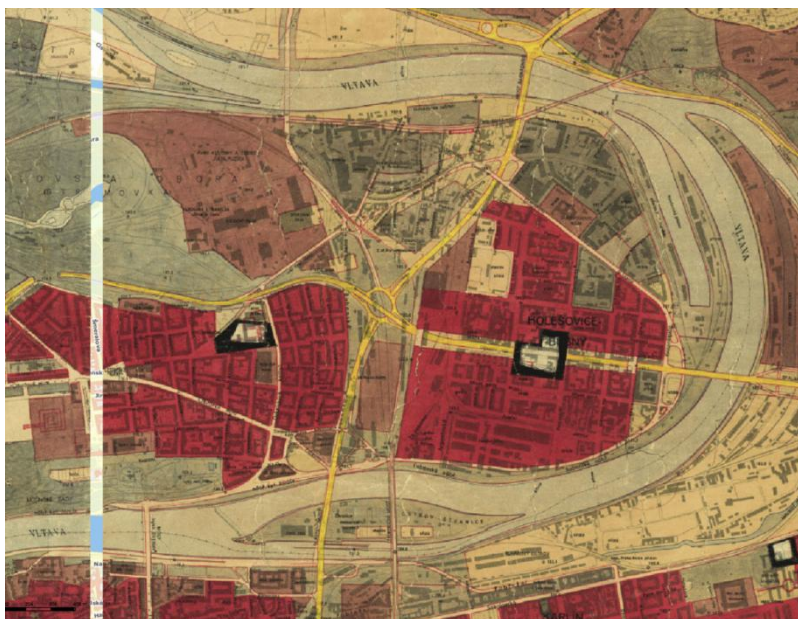
U výše popsaných projektů se setkáváme s prvky utopie, kdy určitý návrh představuje ideál, ke kterému je třeba se přibližovat, a zároveň odpovídá ideji státu, který má rozvoj svých měst plně pod kontrolou a je schopen zajistit realizaci čistých urbanistických konceptů na celoměstské úrovni.

3.2 Dopravní koridor

V další rozpoznané kategorii projektů nebyl prostor uvolněný železnicí využit k doplnění celoměstských funkcí nebo k tvorbě nového městského centra, ale k velkorysému dopravnímu řešení. Jak už bylo dříve zmíněno, severojižní propojení napříč Holešovicemi nabývalo v minulosti mnoha podob, konkrétnější podobu nové dopravní tepny získalo se zbouráním městských hradeb koncem 19. století. V tomto bodě se setkala s úvahami nad zrušením Nádraží státní dráhy a souvisejících tratí, přičemž stopy těchto tratí, zejména

drážďanské a kladenské, pak byly v plánech nezdávka využívány jako nové trasy kapacitních komunikací.

Obr. 8 – Návrh směrného územního plánu, 1964. Zdroj: Archiv ÚRM

Uvedené řešení se týká zejména řady směrných plánů ze 60. a 70. let. Mezi nimi vyniká sérií gigantických okružních křižovatek směrný plán z roku 1964 (obr. 9), ve kterém je železniční doprava z tratí, které vedly středem meandru, převedena na tzv. Holešovickou přeložkou, k jejíž realizaci o 20 let později skutečně došlo.

V revizi tohoto plánu z roku 1969 vidíme o něco redukovanejší dopravní řešení (ač stále mimoúrovňové), a určitou snahu o urbanistické doplnění letenské i holešovické zástavby. Také je patrná snaha o parková propojení a návrh nového ozeleněného nábřeží (obr.10).

Obr. 9 – Revize směrného územního plánu, 1969. Zdroj: Archiv ÚRM

Tato řešení odrážejí ducha doby druhé poloviny 20. století, kterou charakterizovalo rozpoznání problému dopravní infrastruktury jako záležitosti klíčové pro rozvoj města. Nekritická podpora automobilové dopravy na úkor jiných dopravních prostředků však brzy způsobila situaci, kdy zájmy budování nových komunikací zcela převážily nad všemi ostatními zájmy v území. Od tohoto pojetí výstavby města se Praha začala postupně odklánět až v době porevoluční.

3.3 Soužití se železnicí

Na rozdíl od předchozích dvou kategorií projektů existuje i řada návrhů, které s přítomností železnice v území počítají. Jedná se jak o projekty z dob největší slávy železnice, tak o studie zcela nedávné, počítající s výrazně redukovanou plochou kolejiště. Ač se v některých případech jednalo o z nouze ctnost, tento přístup lze ocenit jako snahu o překonání bariéry železničních ploch, zejména pak v návrzích posledních dekád se nejedná o pouhou koexistenci železnice a města, nýbrž o vzájemně výhodnou symbiózu významného uzlu veřejné dopravy a nově budované plnohodnotné čtvrti.

Mezi jednu z prvních snah o překonání bariéry Bubenského nádraží patří první návrh celkového regulačního plánu Prahy z roku 1924, tzv. zelený tisk (obr.11). Na něm je znázorněno tunelové propojení pod kolejištěm v ose Veletržní – Dělnická a naznačena parcelace podél Argentinské ulice, která se ale v pozdějších verzích regulačního plánu Prahy už neobjevila. Právě v tomto případě se jedná o polovičaté řešení vycházející z velmi silné pozice prvorepublikového Ministerstva železnic, které nebylo ochotno tyto centrálně umístěné plochy uvolnit pro rozvoj [9].

Obr. 10 – Tzv. zelený tisk – návrh celkového regulačního plánu Prahy, 1924. Zdroj: Archiv ÚRM

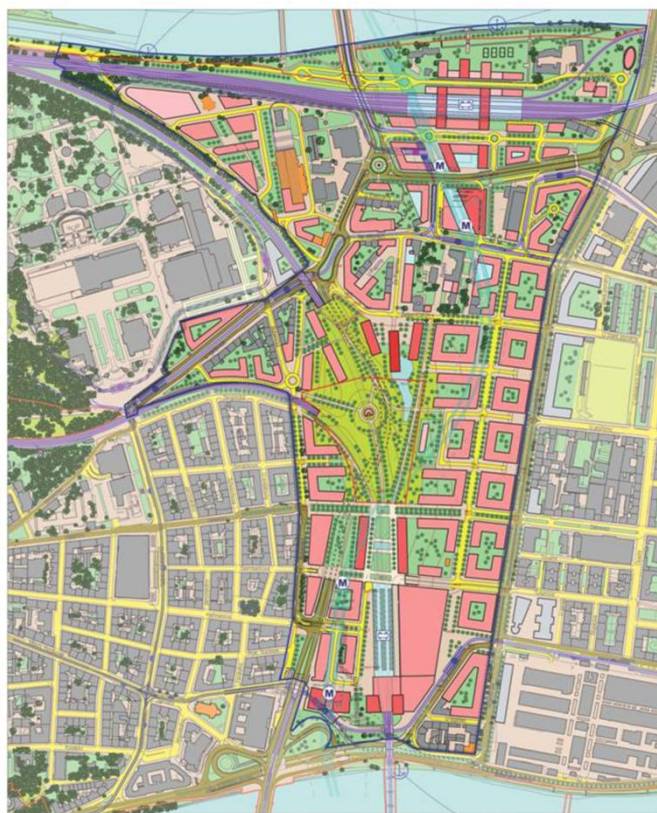
Mezi první porevoluční projekty patří Generel Vltavy od D.A.Studia z roku 1994 (obr.12), který v oblasti Holešovic navrhuje převedení Kladenské trati do podzemí a její zaústění do Hlavního nádraží – tedy koncept v souladu s návrhy na centralizované pražské nádraží. Spojení na Kralupy je realizováno přes Nádraží Holešovice a kralupská větev této trati je v návrhu zrušena. Celý střed Holešovického meandru je tak uvolněn pro intenzivní blokovou zástavbu, která by dala zapomenout na někdejší nepřekročitelnou cézuru.

Obr. 11 – *General Vltavy, výřez; DAStudio, 1994. Zdroj: Architekt, č.18/1996, str.38-40*

Zatunelování železnice, stejně jako návrh kompaktní blokové zástavby, jsou přítomny např. i ve studii atelieru FNA z roku 2011 (obr. 12). Zde je navíc tunelově řešená i tranzitní doprava v území, a v centrální části dnešních železničních ploch tak vzniká park.

Obr. 12 – *Studie ověření zásad rozvojové plochy, atelier FNA 2011. Zdroj: www.atelier-fna.cz*

Naopak určitá snaha o zjednodušení infrastrukturních řešení je patrná v zatím nejnovějším projektu na území Bubny, zpracovaném CMC architects v roce 2013 (obr. 13).

Zde se jedná o povrchové řešení veškerých dopravních staveb s důrazem na prostupnost území v rámci kompaktně zastavěného nového městského centra.

Obr. 13 – Podkladová studie Holešovice Bubny-Zátory, CMC architects, 2013. Zdroj: www.uppraha.cz

3.4. Závěrem

Cílem této kapitoly nebylo poskytnout vyčerpávající výčet projektů, zpracovaných na území bubenského nádraží. Vzhledem k významu místa a množství návrhů by to na prostoru této práce ani nebylo možné. Ambicí bylo demonstrovat na ukázkových projektech určité přístupy, které rezonovaly společností v různých fázích jejího vývoje, a získat tak informační základnu pro načrtnutí trajektorií možného budoucího vývoje.

4. Železnice v Bubnech – příležitost nebo hrozba?

Pojetí železnice v organismu města se v průběhu 20. století výrazně vyvíjelo, jak jsme si ukázali na příkladech v předchozí kapitole. Trendem posledních dekád je ponechání železnice v území a využití jejího městotvorného potenciálu, tedy nevnímat jí pouze jako dopravní prostředek, který vhodně doplňuje nabídku městské a příměstské hromadné dopravy, ale především jako skutečný strategický nástroj transformace území a katalyzátor nových dějů [10].

Architekt a urbanista Milan Körner [11] popsal současné trendy ve vývoji Evropských železničních uzlů několika podmínkami:

- „minimalizace počtu přestupů ve vztahu k vysokorychlostní dopravě a kolejovému napojení letiště;
- vysoká účinnost městské a regionální železniční dopravy na principu průjezdných modelů i v případě zachování koncových nádraží;
- minimalizace počtu kolejí a obecně rozsahu drážních ploch v důsledku:
  - pokroku v řízení dopravy a technologii zabezpečení,
  - vyloučení provozů nesouvisejících s přepravou cestujících z centrálních oblastí velkých měst;
- nové řešení přednádražních prostorů vedením části dopravní obsluhy terminálu pod úroveň parteru a organické zapojení areálů nádraží, které nově mají nejen dopravní, ale i obchodně-společenskou funkci, do organismu městských center;
- celkové zefektivnění přestupních vazeb mezi všemi, zejména kolejovými, systémy hromadné dopravy osob“ [11, str. 46].
- V dalším textu uvádí častý nešvar českých měst, do jejichž center drasticky pronikají megalomanské železniční stavby extravilánovými parametry [11, str. 46].

Bubny mají nesporný potenciál rozvíjet se způsobem, který dostojí standardům nejlepších současných evropských projektů:

- nachází se v centrální poloze, v místě příhodném pro rozšíření celopražského centra a tedy v potenciálně atraktivní lokalitě
- dle současné koncepce rozvoje železniční dopravy, rozpracovaného do podrobnější dokumentace, existuje reálná možnost přímého železničního napojení na letiště Václava Havla
- jsou zde k dispozici rozsáhlé volné plochy určené pro přestavbu, existuje tedy potenciál zajistit přesah nádraží z čistě dopravní funkce na obchodně-společenskou případně další, např. kulturní nebo reprezentativní.

Mezi potenciálními hrozbami rozvoje naznačeným způsobem lze zařadit výše zmíněnou nevhodně agresivní konstrukci a konečné vzezření navrhované trati, nebo situaci, kdy je většina klíčových pozemků v soukromých rukou a koordinace záměrů či regulace území klade na všechny zúčastněné zvýšené nároky.

Je zřejmé, že ani ponechání železniční dopravy v území automaticky k překonání bariéry a úspěšnému propojení území nepovede, o to víc je potřeba připomínat možné aspekty různých řešení, a snažit se definovat podmínky, za kterých se mohou bývalé železniční plochy stát iniciačním prvkem nového rozvoje území.

Literatura:

- [1] POLÁK, Milan. *Praha a železnice - nádraží, nádražička a zastávky*. Praha: MILPO, 2005. ISBN 80-903481-3-0
- [2] HRŮZA, Jiří. *Město Praha*. Praha: Odeon 1989. ISBN 80-207-0065-X
- [3] *Industriální topografie*, VCPD, ČVUT. Dostupné z: <http://www.industrialnitopografie.cz/>
- [4] *Stará dělnická Praha: život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Vyd.1.Praha: Academia,1981, 311 s
- [5] BINKO, Marek: *Koncepce rozvoje a modernizace železničního uzlu Praha*. 2006. Dostupné z: binko.wz.cz/2006-4.pdf
- [6] BEČKOVÁ, Kateřina. *Nádraží a železniční tratě*. Vyd. 1. Praha: Schola ludus - Pragensia, 2009, 155 s. Zmizelá Praha. ISBN 978-80-7185-991-8.
- [7] DURDÍK, Petr. Problematika drážních ploch v centrální části města Prahy. In: *Nové územní plány: problematika železniční dopravy : sborník ze semináře AUÚP, Brno 25.-26.10.2007*. 1. vyd. Brno: Ústav územního rozvoje, 2008, s. 51-56. ISBN 9788090392809. Dostupné z: http://www.uur.cz/images/publikace/uur/2008/2008_02/30_zeleznicni.pdf
- [8] HRUŠKA, Emanuel. *Urbanistická forma, osídlení a plán*. Praha, 1947
- [9] Státní regulační komise hl. města Prahy: *Regulační plán Velké Prahy a okolí*. Praha: Melantrich, 1931
- [10] SALET, William. Trans scalar strategies of action. In: *Large-Scale Urban Development Projects in Europe*, N.146, June 2007, s.91-100. ISSN 0153-6184
- [11] KÖRNER, Milan. Proti proudu, aneb staré koncepce v nových souvislostech. In: *Nové územní plány: problematika železniční dopravy : sborník ze semináře AUÚP, Brno 25.-26.10.2007*. 1. vyd. Brno: Ústav územního rozvoje, 2008, s. 46-50. ISBN 9788090392809. Dostupné z: http://www.uur.cz/images/publikace/uur/2008/2008_02/30_zeleznicni.pdf

Území, hranice v území a jejich hodnota (?...) *Territory, Borders and their Values*

Ing. Miroslav Kozel

ČVUT v Praze – Fakulta stavební, Institut oceňování majetku při VŠE; m.kozel@centrum.cz

Abstract:

Land and soil are rare. The territory division into plots and searching of their potential use is mostly a subject of long term development and the important subject within strategic planning. We can say that the effort at finding opportunities within land use is to maximize its value in the widest sense of the word. From experience it is evident that even a small change of selected aspects, such as the area bound or its potential use may have the important role in land value evaluation. Considering the ever-increasing proportion of territory exploitation and the ever-increasing demands on efficiency within land use the benefits and value of projects should be carefully evaluated across disciplines, architecture and urban planning included.

Abstrakt:

Území a půda jsou vzácné. Rozdělení území na pozemky a hledání jejich možné využití je většinou předmětem dlouhodobého vývoje a realizace dlouhodobých záměrů. Dá se říct, že snahou při hledání možností ve využití území je maximalizace jeho hodnoty v co nejširším slova smyslu. Ze zkušenosti je evidentní, že i malá změna vybraných aspektů, například hranic pozemku nebo jeho využití mohou mít při ohodnocení území významnou roli. Při stále se zvětšujícím podílu využitého území a při stále se zvětšujících nárocích na efektivitu ve využití území bude pravděpodobně nutné užitek a hodnotu záměrů pečlivě posuzovat napříč obory, architekturu a územní plánování nevyjímaje.

Keywords:

Territory; land; building, value.

Klíčová slova:

Území; pozemek; stavba; hodnota.

Úvod

Území, půda, pozemky jsou jak známo vzácné. Jejich vzácnost je dána jejich omezenou výměrou a počtem, které jsou společnosti k dispozici k užívání, nelze je nijak dodatečně vyrobit. Pojem vzácnosti jinými slovy znamená, že jim lidé přiznávají určitou hodnotu. Hodnotu vyjádřenou třeba v penězích, ale i v obtížněji měřitelných výhodách. Jak například změřit užitek městského parku či zahrady s ořechem, pod kterým si člověk rád odpočine, či oblíbené vyhlídky na vrcholu kopce? Projevuje se individuální názor na hodnotu jednotlivých částí území při utváření podoby území jako celku?

Vzájemný vztah pozemků a staveb jakožto významného způsobu jejich využití

Zásadní role pozemků při nahlížení na nemovitosti se již promítla i do české legislativy na úrovni základní občanskoprávní normy a právních předpisů spojených s oceňováním nemovitostí. Ve starém občanském zákoníku (zákon č. 40/1964 sb.)[1] nebyla

stavba uvažována jako součást¹ pozemku a na obě bylo nahlíženo svým způsobem odděleně. V aktuálně platném občanském zákoníku (zákon č. 89/2012 Sb.) [2], obdobně jako v řadě západoevropských zemí, je stavba již považována za součást pozemku. Tato na první pohled formální záležitost však znamená jednoznačné vyjádření názoru nahlížet na stavbu a pozemek jako na jedinečný celek, přičemž hierarchicky prvořadým nositelem unikátnosti je pozemek, jeho poloha, kvalita a vlastnosti v co nejširším slova smyslu [3], [4], [5]. Stavbu lze zopakovat libovolně mnohokrát, což například dokazuje svéráz čínského stavitelství a jeho inspirace světovými významnými stavbami. Unikátnost stavby se však odlišuje tím, v jakém kontextu je stavba zasazena vůči svému okolí, ať již z hlediska současného, tak i historického. Je možné namítnout, že například v případě význačných stavebních památek je nositelem hodnoty právě stavba samotná. Lze si ovšem v myšlenkách představit scénář, že by najednou došlo k odstranění takové stavby bez možnosti jejího obnovení. Pak se dá předpokládat pravděpodobně takový vývoj, že dané místo, na kterém památka stála, by bylo nějakým způsobem „zakonzervováno“ jako význačná poloha, na které se „něco událo“. Udála se na něm právě ona stavba...

Stavba je jen jedním z mnoha způsobů využití pozemku a důraz v přiznání hodnoty dané nemovitosti se odvíjí v úvaze nad jeho nejlepším či nejvyšším využitím a to rozhodně ne pouze v ekonomickém významu. Co to znamená? Je jednoduché například říct, že na periferii města v okolí průmyslové zástavby je volný pozemek, který může být využit ke stavbě takové nemovitosti, která generuje nějaký příjem. To je ale jen jeden z mnoha aspektů hodnoty, které člověk nějakému území (pozemkům) přisuzuje.

Co je to hodnota?

Hodnota některých pozemků, na něž je území rozděleno, může být poměrně snadno odhadnutelná z business plánu zvažovaného podnikatelského záměru a závisí zjednodušeně řečeno na rozdílu výnosů a nákladů, které realizace projektu přinese. Pak je měřena v penězích. Tehdy se na pozemek, na část území, nahlíží jako na jeden z výrobních faktorů. Co ale třeba hodnota, kterou člověk přisuzuje pozemku městského parku či území přírodní rezervace? Odpověď je nesnadná, a jednoznačný postup k jejímu stanovení neexistuje, byť by byl jakkoliv komplikovaný. Předmětem této kapitoly není zevrubný popis typů hodnoty a technik jejich nalezení, které využívají například odhadci majetku, ale jen základní nástin toho, jak na hodnotu pohlížet, v čem spočívá komplikovanost tohoto pojmu a jaké jsou snahy jej uchopit.

Prvním problémem, se kterým se člověk při této otázce potýká, je, jak exaktně vyjádřit různé aspekty, které hodnotu vnímanou člověkem ovlivňují a přispívají k ní, ať už „kladně“ nebo „záporně“. Existují proto usilovné snahy vnímanou hodnotu nějak popsat, kvantifikovat, aby mohla být porovnatelná a dalo se tak jednoznačně říci, že jedna varianta je vhodnější než druhá včetně kvantifikace, o kolik je lepší. Onou veličinou, kterou je snaha kvantifikovat, je míra vnímaného užitku v co nejširším slova smyslu a onou jednotkou užitku je obvykle 1 Kč, což je na první pohled jednotka velice úzce specifická a intuitivně inklinuje spíše k výrobnímu, ekonomickému pojetí hodnoty. Bylo by ale příliš krátkozraké ji takto vnímat.

Je možné si představit případ, kdy existuje ve vesnici po čerstvě provedené pozemkové úpravě nově definovaná skupina nezastavěných stavebních pozemků, které jsou součástí nádherného klidného přírodního okolí. Jedná se o oblíbené místo pro procházky místních obyvatel, jelikož po okraji pozemků vede zpevněná polní cesta. Najednou si majitelé pozemků začnou stavět rodinné domy. To se nebude příliš líbit místním usedlíkům, kterým stavby rodinných domů naruší dojem při nedělní procházce a dojde z jejich hlediska pocitově k poklesu hodnoty daného „kousku“ území. Dojde zejména k poklesu hodnoty estetického

1 ve významu pojmu „součást“ věci, jak je definována občanským zákoníkem

vyjmu z prostředí než samotných pozemků, protože se je koupit asi nechystali ani nechystají a lze na něj nahlížet např. následovně. Stavba nového rodinného domu může všem místním zobyčejnit lokalitu tak, že pro ně přestane být jakkoliv zajímavou, bude všední. Pak se dá s jistým zjednodušením říci, že dosavadní hodnotu požitku při nedělní procházce je možno porovnat s náklady a časem, které by každý vynaložil na dopravu k lokalitě obdobně lákavé z hlediska procházek. Pro někoho jiného může být požitkem srovnatelným s nedělní procházkou návštěva kina včetně pojídání popcornu a pití kolaloky. Je to kostrbaté přirovnání i vyčíslení hodnoty, které je možné provést poměrně komplikovaněji, přesto nebude brát v potaz všechny aspekty problému, ale lepší nějaké přiblížení než žádné. Hůře se dá postihnout požitek z toho, že člověk si danou lokalitu pamatuje od dětství již desítky let, místní stromy rostly s ním, k danému území se mu vážou krásné vzpomínky, zkrátka chová k němu hluboký vztah. I v takovém případě není kvantifikace hodnoty takového aspektu nemožná, může např. spočívat ve vyjednávání „něco za něco“. Je možné zničit byť těžko uchopitelnou hodnotu a nahradit jí jinou poměrně snadno finančně změřitelnou, prakticky ekvivalentní, jinak by nemohlo dojít k dobrovolné dohodě obou vyjednávajících stran. A takové případy se dějí. Jen hodnota může být někdy tak vysoká, že je sotva možné, aby jí někdo dokázal nahradit nebo se o to alespoň pokusil, a společnost pak s takovým vyjednáváním třeba žádnou zkušenost ani nemá.

Druhý problém při snaze o stanovení odhadu nějaké vypovídající hodnoty čehokoliv jsou přirozeně odlišné preference jednotlivců. Praxe odhadců majetku k problému, kdy nejsou známy konkrétní účely ocenění a záměry a preference jednotlivce, který bude užítka z dané věci požívat, přistupuje snahou o definování jakési obecné hodnoty, která odráží jednotlivce, jenž je v „průměru nezaujatý“ a výhody a nevýhody daného majetku, respektive jeho užitek hodnotí „objektivně“. Lze pak říci, že takové posuzování hodnoty je odrazem společenského názoru a právě ten je většinou zastoupen v dalších úvahách tohoto článku. I to je však náhled víceméně hypotetický a svědčí o něm i fakt, že přes veškerou snahu o objektivní hodnocení nedojdou dva odhadci majetku ke shodnému výsledku při stanovení hodnoty dané věci. Proto je odhadce odhadcem, nikoliv stanovitelem.

Existuje celá řada typů hodnot a přístupů, jak tyto hodnoty, respektive jejich odhady, hledat. Všem přístupům je ale více či méně společná snaha o určité zobecnění a kvantifikaci z důvodu porovnatelnosti. Za všechny je možné jmenovat typ „úřední“ hodnoty, která jde v těchto snahách do extrému. Zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku [6], stanovuje situace a majetek, který podléhá úřednímu ocenění podle předepsaného postupu, který je de facto souhrnem vzorců, tabulek a předepsaných sazeb. A do takto hodnoceného majetku patří ve vyjmenovaných případech i nemovitosti, tj. stavby a pozemky. Cílem předpisu je stanovit exaktně jedno číslo, ke kterému dojde nezávisle jakýkoliv odhadce. Taková snaha je na jednu stranu přirozená a chvályhodná, na druhou stranu, z výše uvedených důvodů mnohdy výrazně opomíjející celou škálu faktorů, zkrslující a nakonec i nevhodná.

Jakou hodnotu člověk přiznává území a hranicemi vymezeným částem území?

Hodnota území je oproti hodnotě jednotlivých pozemků čistě hypotetický pojem. Hodnotu území, pokud si pod pojmem území představíme nějaký souvislý rozsáhlý celek o velmi velkém počtu jednotek, ať už rozlohou, počtem pozemků či velkým počtem způsobů využití pozemků, nikdo stanovit nepotřebuje, protože málokdo má sílu s tak velkým celkem obchodovat a málokdo takový celek vůbec vlastní nebo alespoň takový „celek“ nebývá zpravidla souvislý. Přesto je možné si představit alespoň číslo, které je součtem hodnot současnými hranicemi vymezených pozemků. Hranicemi se zde myslí hranice vlastnické a hranice využití pozemků, které spolu úzce souvisí. Pozemek vlastní někdo, kdo s ním má nějaký záměr a pozemek je vybrán, případně rozdělen poplatně tomu záměru, který je považován za vhodný. Vlastníci a způsoby využití pozemků se neustále, i když relativně

pomalou, měnící a obojí je odrazem doby a společnosti. Je možné si představit, že kdyby v nahlíženém území najednou došlo k posunům hranic, případně majitelů a využití pozemků, hodnota onoho součtu hodnot za všechny pozemky by měla pravděpodobněji tendenci častěji spíše poklesnout než vzrůst. Důvod lze hledat v tom, že hranice v území, ty zmíněné související s vlastnictvím a využitím, se tvoří dlouhodobě, neprobíhají zbrkle a jsou motivovány promyšlenými dlouhodobými zájmy.

Naproti pojmu „hodnota“ území je pojem hodnoty u jednotlivých pozemků frekventovaný, protože jednotlivé nemovitosti nebo jejich relativně malá uskupení již jsou obchodovaným „zbožím“ a jsou s nimi uskutečňovány individuální investiční či jiné záměry. Od „běžného“ zboží se půda či pozemky v některých aspektech významně odlišují. Různým věcem, tak jak stárnou a opotřebovávají se, má člověk tendenci většinou přiznat menší hodnotu než věcem novějším. I pozemky se dají opotřebovat, respektive znehodnotit, vytěžit apod., ale faktor času jako takový nemá na jejich hodnotu vliv. Naopak hodnota půdy roste s tím, jak pozemky „docházejí“. Dalším specifikem půdy ve smyslu pozemku, prostoru, je ten, že je nepřemístitelný a musí trpělivě čekat na svou roli a využití, jaké mu společnost v dané době přidělí. A teprve podle schopnosti přijmout určitou požadovanou roli nabírá pozemek na hodnotě.

Území a hranicemi vymezené pozemky jsou jedinečné, ale přesto lze na základě pozorování realizace záměrů s pozemky odhadcovskou praxí vysledovat určité trendy či znaky ukazující na postupné ustálení a rovnováhu některých aspektů, které možná svědčí o tom, že širší společenský názor postupnými kroky plyne ke shodě nad způsobem využití a ona shoda není pouze výsledkem tržních sil a otázky nabídky a poptávky, ale i diskuzí souvisejících s plány využití území. Jedním z projevů tendence k ustalování, rovnováze a konformnímu prostředí spočívá v tom, že v dané lokalitě se hodnota, respektive ceny obdobných pozemků ustalují a vyrovnávají. Dalším poměrně typickým jevem je gradace hodnoty pozemku směrem k centru výhody, z čehož zpětně plyne, že společnost má tendenci taková centra při využívání území tvořit.

Je evidentní, že způsob využití území nebo míra obecného souhlasu při hodnocení tohoto využití nejsou chaotické a mají tendenci k určitým pravidlům. Dá se však říci, že toto platí víceméně obecně. V „mikroměřítku“ na úrovni jednotlivých pozemků mohou samozřejmě být značné rozdíly a odklony dle individuálních podmínek. Jednou z příčin, které mohou takové rozdíly způsobovat, může být třeba jen mírné posunutí hranic pozemku ve vztahu k jeho využití. Příliš velký pozemek např. pro stavbu rodinného domu nebude hodnocen za jednotku (1 m^2) stejně jako sousední pozemek, který má velikost „typickému“ rodinnému domu přiměřenou. Pokud je pozemek ke svému účelu příliš velký, ale ne natolik, aby jej bylo možno rozdělit a případně prodat a využít jej pro jiné účely, nadbytečná část pak může být pro vlastníka prakticky nevyužitelná a jednalo by se o neefektivní využití a plýtvání půdou, která jinde bude scházet. Obdobně i tvar pozemku může hrát značnou roli v náhledu na jeho hodnotu a způsobovat významné rozdíly v porovnání se sousedními stejně využitými pozemky. S ohledem na využití pak mohou způsobovat rozdíly ve vnímání hodnoty pozemků i další aspekty jako orientace pozemku ke světovým stranám, jeho terénní „konfigurace“, vybavenost, urbanizace okolí a spousta dalších individuálních vlivů.

Závěr

Existují jasné společenské tendence kontinuálně se přibližovat stavu, kdy je území „správně“ využíváno. Kritérium „správnosti“ má mnoho rozličných podob, z nichž každá je odrazem vnímání hodnoty, ať již třeba čistě ekonomického z pohledu individuálního subjektu anebo více či méně celospolečenského, které spolu interagují. Lze vysledovat názory, kdy jednotliví lidé negativně hodnotí území jako „špatně“ využitě, přestože se jich takový stav například ekonomicky nebo jinak hmatatelně přímo nijak nedotýká. Pokud je v souvislém

celku s převažujícím způsobem využití půdy vyňat jedním z vlastníků jeden pozemek, který poté leží ladem a nevyužit anebo je využit nepřírozeně v kontextu svého okolí a zbylý celek nekoncepčně rozbíjí, i nezaujatý pozorovatel hodnotí takový stav negativně. Negativně by nejspíš bylo hodnoceno i takové využití území, které by vykazovalo přílišnou až chaotickou variabilitu způsobů využití, což by mohlo svědčit o nižší efektivitě, případně nevyužití možných synergií, nevyužití faktoru velikosti apod.

Individuální záměry vlastníků půdy se historicky projevovaly na podobě území jako celku a snaha o maximalizaci hodnoty jednotlivých částí území, realizovaná většinou s dlouhodobými záměry, společně s korigujícím názorem společnosti, utváří území i nadále. Dalo by se možná na první pohled říci, že ony korigující společenské faktory leckdy směřují proti různým investičním záměrům a proti pouze ekonomickému pojetí dané věci. Penězi, byť třeba jen s určitým přiblížením, se však dá vyjádřit i hodnota či míra užitku ostatních posuzovaných alternativ, které jsou oním vyjádřením společenského názoru. Peníze jsou jen jednou z veličin, pomocí které lze alespoň přibližně míru užitku vyjádřit a jejich výhodou je, že jsou veličinou dostatečně obecnou a využívanou. Hypotéza využití peněz jako měřidla užitku do určité míry předpokládá, že lze srovnávat něco, co běžně koupit nelze s něčím, co koupit lze a čehož hodnota je známa, což v určitých případech může působit nevhodně či neeticky, ovšem takové případy nebývají předmětem oceňování.

S určitým přiblížením lze ve formě užitku v Kč ohodnotit i význam městského parku, potřeby a umístění školy, nemocnice apod. V případě městského parku by bylo možné po provedení dalších analýz odhadem ohodnotit pozitivní dopad na zdraví obyvatel díky možnosti realizace sportu a díky zdravějšímu prostředí uvnitř města s možností regenerace, dále např. dopad na vyšší efektivitu obyvatel města v zaměstnání apod. Přínosy jednotlivých prvků očekávaného scénáře, byť s obtížemi a přibližně vyčíslené, lze shrnout a porovnat s alternativou, zda nezastavěný pozemek s možností využití jako parku přeměnit na pozemek stavební.

Leckdy může být ekonomická analýza alternativ a jejich porovnání s navrženým záměrem užitečná, přestože daná situace vypadá na první pohled naopak. Například když se investor rozhodne postavit obchodní centrum podle typizovaného opakovaného projektu hned vedle nevyužívané a architektonicky hodnotné průmyslové haly, protože její rekonstrukce a užívání by vzhledem k nevhodným dispozicím a problematické instalaci technologií a zázemí byly nákladnější. Využití zrekonstruované a přizpůsobené haly a jejího genia loci by však mohlo přinést konkurenční výhodu v porovnání s obdobně zaměřenými obchody a potenciál vyšších tržeb i zisku a stavba typizované prodejny by se tak pro investora jevila méně výhodná. A dala by se uvést řada dalších příkladů.

Analýza užitku a její do budoucna podrobnější a sofistikovanější zpracování bude dle názoru autora hrát ve společnosti stále větší význam napříč obory, jako jsou architektura, územní plánování, zemědělství, a to s ohledem na fakt, že rozhodování o nakládání s územím, jehož využitá část bude představovat pravděpodobně stále se zvětšující podíl, bude muset probíhat čím dál pečlivěji, tak, jak na efektivitu využití území čím dál více porostou společenské nároky.

Literatura:

- [1] Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník
- [2] Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
- [3] Zazvonil Z., *Výnosová hodnota nemovitostí*. CEDUK, 2004.
- [4] Zazvonil Z., *Odhad hodnoty pozemků*. Oeconomia, 2009.
- [5] Zazvonil Z., *Porovnávací hodnota nemovitostí*. EKOPRESS, 2006.
- [6] Zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku

Hranice velkopřmyslových podniků Frýdlantska *The Borders of the Large Industrial Enterprises in the Frydlant Region*

Ing. Tereza Vokurková

*Ústav prostorového plánování a Výzkumné centrum průmyslového dědictví,
ČVUT v Praze – Fakulta architektury, vokurkova.tereza@email.cz*

Abstract:

The borders of the large industrial areas often extended further than the present society believes. The large industrial areas contained not only production spaces and warehouses, but often they were comprehensive settlement units, in which both the company employees and management lived. In the paper the research of the large industrial areas in the Frydlant territory of the Liberec region (Northern Bohemia) is presented. It follows from the research that the complexity of an industrial enterprise grows with its size.

Abstrakt:

Hranice průmyslových areálů zasahovala často dál, než se dnešní společnost domnívá. Velkopřmyslové areály obsahovaly nejen výrobní a skladovací prostory, ale někdy byly ucelenými sídelními jednotkami, ve kterých bydleli jak zaměstnanci podniku, tak i jeho vedení. Článek představuje výzkum velkopřmyslových areálů na Frýdlantsku v Libereckém kraji (severní Čechy). Z výzkumu vyplývá, že s velikostí velkopřmyslového podniku narůstá komplexnost jeho areálu.

Keywords:

Industrial heritage, industrial site, large industry, vegetation area, Liberec region, Frýdlant region

Klíčová slova:

Průmyslové dědictví; průmyslový areál; velkopřmysl; zeleň; Liberecký kraj; Frýdlantsko

Úvod

V nedávné době bylo na průmyslová území nahlíženo jako na něco zastaralého, co se obtížně přizpůsobuje současným požadavkům. V současnosti je sice již nahlíženo na průmyslová území jako na území, která by mohla být využita novým způsobem, nicméně potenciál jejich kulturní hodnoty není dosud zcela zmapován, natož využit.

Většina lidí si dnes pod pojmem „průmyslové území“ představí spíše pouze výrobní, technické, případně administrativní budovy. V ojedinělých případech se zmiňuje také bydlení zaměstnanců. Mnohá průmyslová území však představovala velice komplexní sídelní útvary, které zabezpečovaly všechny životní potřeby jejich obyvatel. Hranice průmyslových území tedy zasahovala mnohem dál, než se dnešní společnost domnívá.

Již v 18. století přišli sociální utopisté s myšlenkami rozšířit hranice výrobní budovy o její okolí tak, aby prostředí podniku zahrnovalo pokud možno vše, co jeho pracovníci pro svůj život potřebují. Robert Owen začal po roce 1800 budovat *New Lanark* (viz obr. 1), výrobně sídelní jednotku pro tehdy největší továrnu ve Velké Británii, jejíž vedení převzal. Pro své zaměstnance vybudoval vzorové sídliště s moderní školou. Větší sociální péči o rodiny zaměstnanců chtěl zvýšit ekonomickou výnosnost svého podniku. Své návrhy výrobně sídelních jednotek nazval „obcemi jednoty a vzájemné spolupráce“ a hledal optimální počet jejich obyvatel a jejich nejhodnější půdorysné uspořádání (Hrůza 2011,

s. 57). Později Owen rozpracoval své koncepce ještě v měřítku celých soustav ideálních průmyslových sídlišť. Své myšlenky se snažil až do své smrti roku 1858 propagovat a realizovat i mimo evropský kontinent.¹ Sociálně utopistický koncept průmyslových sídel se rozvíjel kromě Anglie již od 18. století i ve Francii například v pracích Fouriera nebo Considéranta.

obr. 1 – New Lanark v roce 1818 na malbě Johna Winninga (Robert Owen: *The Cottonspinner* 2013)

Myšlenky sociálních reformátorů se začaly realizovat zejména po vlně dělnických nepokojů od druhé poloviny 19. století. Ve Francii na ně navázal Jean Baptiste André Godin, který mezi lety 1859-1870 rozšířil svou strojírenskou továrnu v *Guise* o obytné bloky s několika sty byty, prádelnu, lázně, školu, školku, jesle, o divadlo, ale také o užitkové zahrady a park (Hrůza 2011, s. 58). V různé míře byly i ve 20. století rozšiřovány hranice továren i v dalších zemích. V České republice je nejznámějším příkladem průmyslového podniku Baťův Zlín, jehož hranice zasahují na obvod města a skrz různé pobočky až na jiné kontinenty (Ševeček et Horňáková 1998, s. 7). Ve svém vývoji se tyto hranice dále opět zužovaly nebo rozšiřovaly podle toho, jaký měly konkrétní podniky další osud. Dnes jsou jejich areály v různé míře identifikovány.

Cílem tohoto příspěvku je zjistit, kam zasahovaly hranice největších průmyslových továren na území Frýdlantska v Libereckém kraji, kde takováto identifikace dosud spíše chybí. Metoda identifikace vychází zejména z předběžného plošného průzkumu a částečně z historického průzkumu a literární rešerše. Součástí výzkumu je sestavení databáze velkopřůmyslových podniků a zjištění jejich polohy. Plošný průzkum vychází z pozorování leteckých snímků z roku 1953 a z terénního šetření. V rámci plošného průzkumu je ověřována hypotéza, že ucelenost (*komplexnost*) průmyslové územní jednotky úměrně roste s velikostí podniku. Lze předpokládat, že s větším kapitálem podniku rostou možnosti zasahovat do širších sfér života zaměstnanců, zatímco s menším kapitálem podniku tyto možnosti klesají, neboli že s velikostí podniku zasahují hranice podniku dále do okolního území.

Výsledky publikované v tomto příspěvku mimo jiné usnadní výběr lokalit, na kterých bude podrobněji ukázáno, že hranice průmyslového dědictví zasahují „dál než ke zdem samotných továrních budov“ a že v komplexnosti podnikových areálů spočívá hodnota, kterou je vhodné chránit jak při jejich původním, tak i při jejich stále častějším novém využití.

1 V roce 1824 USA založil podle svých sociálně utopických představ průmyslovou obec New Harmony nebo později v Mexiku obec Říše míru.

Řešené území

Výzkum se zabývá územím Frýdlantska (viz obr. 2). Frýdlantsko se nachází ve Frýdlantském výběžku v Libereckém kraji, který je považován za významnou průmyslovou oblast Čech. Území o rozměrech přibližně 15x20 km je vymezeno státní hranicí České republiky a severním úbočím Jizerských hor. Území je charakteristické rozmanitými přírodními podmínkami. Průmyslová výroba na Frýdlantsku navázala na předchozí řemeslnou výrobu podhorského kraje. Od středověku do druhé světové války zde žilo převážně německé obyvatelstvo.

Výzkum se v tomto příspěvku zaměřuje na velkopřmyslové podniky Frýdlantska. Za velkopřmyslový podnik je podle Pfohla (1920) považován takový podnik, který měl někdy v období 19. až první poloviny 20. století více než sto zaměstnanců.

Databáze velkopřmyslových podniků byla sestavena na základě rešerše literárních zdrojů. Názvy jednotlivých podniků byly sjednoceny a přeloženy z němčiny do češtiny. V případě existence více názvů je uveden takový název podniku, který se vztahoval k období jeho maximálního počtu zaměstnanců. Podniky byly označeny pořadovými čísly podle velikosti podniku vzestupně od největšího podniku. Seznam zkoumaných podniků a údaje o počtu jejich zaměstnanců jsou uvedeny v tab. 1 ve výsledcích.

obr. 2 – Situační mapa modelového území Frýdlantsko v Libereckém kraji (upraveno podle LS 2011)

obr. 3 – Weigsdorfské textilní závody, akc. spol. – Višňová, 2011 (foto autor)

Metoda

Prvním krokem bylo zjišťování polohy alespoň jednoho z objektů každého velkopřemyslového areálu. Ta byla u 17 případů z 28 přežata z databáze Výzkumného centra průmyslového dědictví FA ČVUT v Praze (resp. z publikace Liberecký industriál – Beran et Valchářová 2007), ve zbývajících 11 případech byla zjištěna z další literatury, dobového adresáře (Weber 1925; určeno ve spolupráci s Lukášem Beranem z VCPD FA ČVUT v Praze), na základě ústního sdělení místních obyvatel, průzkumu historických leteckých fotografií (LS 1953) nebo identifikací v terénu podle historických fotografií. Poloha velkopřemyslových areálů je uvedena v tab. 2 ve výsledcích.

V další části výzkumu se u každého velkopřemyslového podniku na Frýdlantsku zjišťovalo, které části jeho areál obsahoval nebo mohl obsahovat, čili kam zasahovaly jeho hranice. Základní zjišťování hranic původních areálů bylo prováděno jako plošný průzkum vojenských leteckých fotografií pořízených v roce 1953 (VGHMÚř v Dobrušce – LS 1953).

Pozornost byla zaměřena na následující čtyři funkční typy prostorů velkopřemyslových areálů – nejčastěji budov a příslušné zeleně:

- 1) **výroba a skladování** (továrna, skladovací plochy),
- 2) **administrativa** (ředitelství, kanceláře, reprezentativní vstup),
- 3) **bydlení vedení podniku** (vila továrníka se zahradou) a
- 4) **bydlení zaměstnanců** (dělnické domy či více-domy se zahradami).

U každého velkopřemyslového areálu byla vyhodnocována přítomnost daného funkčního typu prostoru a tím bylo zjišťováno, kam původně zasahovaly hranice velkopřemyslového areálu. U některých areálů, u kterých již byl proveden podrobnější historický výzkum, se vycházelo z tohoto výzkumu na základě studia zdrojů. U ostatních areálů se vycházelo z odhadu podle leteckých snímků z roku 1953 (LS 1953) a terénního průzkumu v letech 2011-2013. Přítomnost funkčního typu prostoru byla vyhodnocena jednou z následujících kategorií:

- Z – doloženo zdroji,
- L – pravděpodobně přítomno,
- x – pravděpodobně nepřítomno,
- X – nepřítomno a
- 0 – nelze posoudit.

Vyhodnocení funkčních typů prostorů velkopřemyslových areálů na Frýdlantsku je uvedeno v tab. 3 ve výsledcích.

Výsledky

Seznam podniků a údaje o počtu jejich zaměstnanců jsou uvedeny v tab. 1. Na Frýdlantsku se do poloviny 20. století nacházelo nejméně 28 velkopřumyslových podniků, tj. podniků, které zaměstnávaly v některém období své existence více než 100 zaměstnanců. Pět podniků zaměstnávalo více než 1.000 zaměstnanců. Jeden z nich zaměstnával až 4.000 zaměstnanců, zatímco ostatní čtyři zaměstnávaly 5.630 zaměstnanců. Podniky zaměstnávající v době svého maximálního rozmachu mezi 100 a 1.000ci zaměstnanci zaměstnávaly v těchto obdobích celkem 6.734 zaměstnanců. Celkem bylo na Frýdlantsku ve velkopřumyslových podnicích do poloviny 20. století zaměstnáno v dobách maximálního počtu zaměstnanců velkopřumyslových podniků 16.364 zaměstnanců. Velkopřumyslové podniky zažily na Frýdlantsku rozkvět zejména v období před 1. světovou válkou a na přelomu 19. a 20. století.

PČ	NÁZEV A POLOHA PODNIKU	MAX. POČET ZAMĚSTNANCŮ	OBDOBÍ
1	Továrna na vlněné zboží Ignatz Klinger –Nové Město pod Smrkem	4000	1913
2	Přádelna česané příže Anton Richter a synové – Luh pod Smrkem	1880	-1914
3	Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Jindřichovice pod Smrkem	1500	1902,1913
4	Weigsdorfské textilní závody, akc. spol. – Višňová	1250	1941-
5	F.Fritsch a spol., mechanická tkalcovna I –Hejnice	1000	-1899
6	Rolffs a spol., kartounka, barvírna a apretura –Frýdlant	727	-1914
7	C.A. Preibisch, mechanická tkalcovna a úpravna –Dětřichov	700	1910
8	Wilhelm Siegmund, továrna na sukno –Frýdlant	500	1914
9	Tkalcovna bavlny Josef Ressel -Dolní Řasnice	400	1900
10	C.B. Göldner, vigoňová přádelna –Frýdlant	400	-1914
11	Tkalcovna bavlny a hedvábí Otto Müller & Comp. -Habartice	350	1900-
12	Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Horní Řasnice	345	-1914
13	Ignatz Eisenschimmel I, barvení a apretura –Frýdlant	330	-1914
14	Textilní továrna G.A.Richter -Luh pod Smrkem	312	1896,1897
15	Dřevozpracující firma Christoph & Unmack –Černousy	300	1938-
16	Strojírny a slévárny Schicketanz –Frýdlant	300	1914-
17	Porcelánka Josef Kratzer a synové –Hejnice	280	1923-
18	Porcelánky G. Robrecht -Lužec	250	1915
19	Barvírna a mechanická tkalcovna Inu Hermann Pollak, synové –Víska	200	-1914
20	Textilní továrna Friedrich Franz Leitenberger /Marie Simonová –Hejnice	200	-1914
21	Přádelna Heinricha Müllera –Poustka	175	-1914
22	Továrna Göhl –Višňová	160	1900-
23	Textilka M.B.Neumann-union –Dětřichov	160	1900-
24	Továrna na bavlněné zboží, bratří Redlhammerové -Bulovka	150	1860
25	Porcelánka Karla Persche -Hajniště	150	1869
26	Porcelánka Josefa Mazela -Nové Město pod Smrkem	145	1876-
27	Trhárna a tkalcovna odpadu Karl Bienert -Raspenava	100	1900-
28	Tkalcovna Josefa Jäckela -Raspenava	100	1890

tab. 1 – Maximální dosažené počty zaměstnanců velkopřumyslu na Frýdlantsku

Poloha byla zjištěna již téměř u všech velkopřumyslových areálů. GPS souřadnice velkopřumyslových podniků na Frýdlantsku jsou uvedeny v tab. 2. Zjištění polohy bylo složitější u již neexistujících, menších a méně významných podniků, u starších podniků obecně a zejména u starších podniků, které zanikly v dávných dobách, nebo také u podniků, které byly výrazně změněny v souvislosti s jejich novým využitím.

PČ	NÁZEV A POLOHA PODNIKU	GPS SOUŘADNICE POLOHY	ZDROJ ZJIŠTĚNÍ POLOHY
1	Továrna na vlněné zboží Ignatz Klinger –Nové Město pod Smrkem	50° 55' 44.23" N, 015° 13' 41.26" E	registr VCPD
2	Přádelna česané příze Anton Richter a synové –Luh pod Smrkem	50° 53' 25.35" N, 015° 08' 57.69" E	Beran et Valchářová 2007
3	Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Jindřichovice pod Smrkem	50° 57' 39.65" N, 015° 15' 01.45" E	Beran et Valchářová 2007
4	Weigsdorfské textilní závody, akc. spol. –Višňová	50° 58' 43.67" N, 015° 01' 31.79" E	Beran et Valchářová 2007
5	F.Fritsch a spol., mechanická tkalcovna I –Hejnice	50° 52' 32.39" N, 015° 11' 04.41" E	Beran et Valchářová 2007
6	Rolffs a spol., kartounka, barvírna a apretura –Frýdlant	50° 55' 20.31" N, 015° 04' 07.79" E	Beran et Valchářová 2007
7	C.A. Preibisch, mechanická tkalcovna a úpravna –Dětřichov	50° 53' 36.26" N, 015° 02' 19.82" E	Beran et Valchářová 2007
8	Wilhelm Siegmund, továrna na sukno –Frýdlant	50° 54' 44.60" N, 015° 05' 21.66" E	Beran et Valchářová 2007
9	Tkalcovna bavlny Josef Ressel -Dolní Řasnice	50°56'31.294"N, 15°9'6.864"E	uprav. dle Beran - Valchářová 2007
10	C.B. Göldner, vigoňová přádelna –Frýdlant	50° 55' 17.35" N, 015° 03' 32.35" E	Beran et Valchářová 2007
11	Tkalcovna bavlny a hedvábí Otto Müller & Comp. - Habartice	51° 01' 15.02" N, 015° 03' 33.32" E	registr VCPD VI/2013
12	Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Horní Řasnice	50° 57' 15.90" N, 015° 11' 32.75" E	Beran et Valchářová 2007
13	Ignatz Eisenschimmel I, barvení a apretura –Frýdlant	50° 55' 12.87" N, 015° 04' 49.17" E	Beran et Valchářová 2007
14	Textilní továrna G.A.Richter -Luh pod Smrkem	50° 53' 26.30" N, 015° 08' 53.16" E	Beran et Valchářová 2007
15	Dřevozpracující firma Christoph & Unmack –Černousy	51° 00' 33.88" N, 015° 02' 09.59" E	Beran et Valchářová 2007
16	Strojírny a slévárny Schicketanz –Frýdlant	50°55'6.805"N, 15°4'49.696"E	p. Horyna 2013, ústní sdělení
17	Porcelánka Josef Kratzer a synové –Hejnice	X	
18	Porcelánky G. Robrecht –Lužec	50°52'58.559"N, 15°10'27.192"E	Vinklát - Filipová 2007, s. 83 ²
19	Barvírna a mechanická tkalcovna Inu Hermann Pollak, synové –Víska	50°56'47.873"N, 15°1'41.178"E	p. Horyna 2013, ústní sdělení ³
20	Textilní továrna Friedrich Franz Leitenberger /Marie Simonová –Hejnice	X	
21	Přádelna Heinricha Müllera –Poustka	50° 58' 43.67" N, 015° 01' 31.79" E	Beran et Valchářová 2007
22	Továrna Göhl –Višňová	X	Nevrlý et Vinklát 2009, s. 107 ⁴
23	Textilka M.B.Neumann-union –Dětřichov	50°53'34.771"N, 15°2'39.952"E	Anděl, Karpaš et al. 2002, s. 203 ⁵
24	Továrna na bavlněné zboží, bratří Redlhammerové – Bulovka	X	Anděl, Karpaš et al. 2002, s. 218 ⁶
25	Porcelánka Karla Persche –Hajniště	50°55'56.088"N, 15°13'15.290"E	LS 1953; místní obyvatelé
26	Porcelánka Josefa Mazela -Nové Město pod Smrkem	50° 55' 35.90" N, 015° 14' 16.07" E	Weber 1925, Lukáš Beran VCPD
27	Trhárna a tkalcovna odpadu Karl Bienert –Raspenava /Bílý Potok?	50° 52' 27.16" N, 015° 13' 04.50" E	registr VCPD VI/2013
28	Tkalcovna Josefa Jäckela –Raspenava	50°54'20.301"N, 15°6'37.239"E	Vinklát-Filipová 2007, s. 82 ⁷

2 První budova porcelánky (Hejnická čp. 383) byla v 60. letech 20. století rozmetána. Založil ji Robert Persch, který si v té době stavil také vilu (čp. 384). Druhá budova porcelánky (čp. 747), kterou nechala postavit jeho ovdovělá choť, sloužila po druhé světové válce k výrobě technického porcelánu a od roku 1999 stavební firmě a velkoobchodu potravin.

3 Areál byl přestavěn na kulturní dům Visky.

4 Dnes zřejmě zbořená továrna se nacházela v někdejší saské části obce Višňové. Poloha státní (dříve zemské) hranice na území Višňové se měnila.

5 Zchátralé budovy továrny byly v 50. letech strženy mj. v souvislosti s regulací potoka. Dům majitele (čp. 93) sloužil po 2. světové válce jako mateřská škola a od 70. let jako služebna pohraniční policie.

6 „... V roce 1854 koupil varnsdorfský Franz Blumrich bulovskou krčmu a v jejím dvoře postavil budovu, nazývanou „fabrika“, v níž se vyrábělo bavlněné zboží. O tři roky později získala podnik liberecká firma Redlhammer, která zde dokonce zaměstnávala kolem 150 lidí. Avšak již v polovině 60. let výroba skončila. Budova později sloužila financům, četníkům a dokonce i škole ... Franz Blumrich postavil v roce 1858 u krčmy již druhý větrný mlýn. Původní, zmiňovaný poprvé už v 17. století, byl roku 1830 zbourán ... “

7 Budovu tkalcovny (Frýdlantská čp. 541) po druhé světové válce využívali zemědělci, dnes je v ní Středisko oprav a údržeb.

tab. 2 – Poloha velkopřemyslových podniků na Frýdlantsku

Vyhodnocení funkčních typů prostorů velkopřemyslových areálů na Frýdlantsku je uvedeno v tab. 3. Hypotéza, že ucelenost (komplexnost) průmyslové územní jednotky úměrně roste s velikostí podniku, se potvrdila v předběžném plošném průzkumu spíše kladně, i když ne tak jednoznačně kladně, jak se očekávalo. Dá se říci, že různé funkční typy byly zastoupeny u velkopřemyslových podniků různých velikostí. V závislosti na velikosti podniku se pravděpodobně měnila spíše jejich rozloha a nákladnost na jejich zřízení.

PČ	NÁZEV A POLOHA PODNIKU	1) TYP	2) TYP	3) TYP	4) TYP
1	Továrna na vlněné zboží Ignatz Klinger –Nové Město pod Smrkem	Z	Z	Z	Z
2	Přádelna česané příze Anton Richter a synové -Luh pod Smrkem	Z	Z	Z	Z
3	Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Jindřichovice pod Smrkem	Z	Z	Z	Z
4	Weigsdorfské textilní závody, akc. spol. –Višňová	Z	Z	X	Z
5	F.Fritsch a spol., mechanická tkalcovna I –Hejnice	Z	L	x	x
6	Rolffs a spol., kartounka, barvírna a apretura –Frýdlant	Z	L	L	L
7	C.A. Preibisch, mechanická tkalcovna a úpravna –Dětřichov	Z	L	x	Z
8	Wilhelm Siegmund, továrna na sukno –Frýdlant	Z	L	x	x
9	Tkalcovna bavlny Josef Ressel -Dolní Řasnice	Z	L	Z	L
10	C.B. Göldner, vigoňová přádelna –Frýdlant	Z	L	x	x
11	Tkalcovna bavlny a hedvábí Otto Müller & Comp. -Habartice	Z	L	X	L
12	Heinstchel a spol., továrna vlněného zboží –Horní Řasnice	Z	x	X	x
13	Ignatz Eisenschimmel I, barvení a apretura –Frýdlant	Z	L	x	x
14	Textilní továrna G.A.Richter -Luh pod Smrkem	Z	L	Z	L ⁸
15	Dřevozpracující firma Christoph & Unmack –Černousy	Z	L	x	x
16	Strojírny a slévárny Schicketanz –Frýdlant	Z	L	L	x
17	Porcelánka Josef Kratzer a synové –Hejnice	Z	0	0	0
18	Porcelánky G. Robrecht -Lužec	Z	L	Z	x
19	Barvírna a mechanická tkalcovna Inu Hermann Pollak, synové –Víska	Z	L	L	x
20	Textilní továrna Friedrich Franz Leitenberger /Marie Simonová –Hejnice	Z	0	0	0
21	Přádelna Heinricha Müllera –Poustka	Z	Z	L	L
22	Továrna Göhl –Višňová	Z	0	0	0
23	Textilka M.B.Neumann-union –Dětřichov	Z	L	Z	x
24	Továrna na bavlněné zboží, bratří Redlhammerové -Bulovka	Z	0	x	x
25	Porcelánka Karla Persche -Hajniště	Z	L	Z	x
26	Porcelánka Josefa Mazela -Nové Město pod Smrkem	Z	Z	Z	x
27	Trhárna a tkalcovna odpadu Karl Bienert -Raspenava	Z	L	x	x
28	Tkalcovna Josefa Jäckela -Raspenava	Z	L	x	x

tab. 3 – Vyhodnocení přítomnosti funkčních typů prostorů velkopřemyslových podniků na Frýdlantsku

Jednotlivé funkční typy prostorů mají ve velkopřemyslových areálech odlišnou četnost výskytu. Zatímco typ výroby a skladování byl určitým vodítkem při vyhledávání areálů velkopřemyslových podniků a je přítomný ve všech případech, administrativní typ prostoru nebyl přítomen zcela vždy. Typ bydlení vedení podniku nebyl zaznamenán pouze téměř v polovině hodnocených případů, (u 13 případů bylo a u 12 nebylo zaznamenáno). Ve většině případů byla přítomnost typu bydlení vedení podniku prokázána zdroji. Nejvýznamnější se jeví zastoupení typu prostoru bydlení zaměstnanců. To bylo pravděpodobně nepřítomno v 15

8 Zaměstnanci firmy G. A. Richter a firmy Anton Richter a synové mohli mít bydlení společně.

případech, odhadováno v 5 případech a zdroji prokázáno v dalších 5 případech. Příklady bydlení vedení a zaměstnanců podniku viz obr. 4 a obr. 5.

obr. 4 – Dělnické domy podniků Richterových v Luhu pod Smrkem, 2011 (foto autor)

obr. 5 – Továrnická vila podniků Richterových v Luhu pod Smrkem, 2013 (foto autor)

Kromě sledovaných funkčních typů ploch však byly u největších velkoprůmyslových podniků na Frýdlantsku přítomny ještě další typy objektů úzce s nimi spojené. Například Josef Anton Richter, ředitel podniku Anton Richter a synové v Luhu pod Smrkem, zřídil v přilehlé Raspenavě peněžní ústav – spořitelnu (Nevrlý et Vinklát 2009). Ve Weigsdorfských textilních závodech ve Višňové zase byly zřízeny rekreační plochy (viz obr. 3). Podobně přispěl na zřízení veřejného koupaliště a na stavbu městských lázní Klingerův podnik v Novém Městě pod Smrkem. Mimoto je dominantou novoměstského hřbitova Klingerova hrobka (viz obr. 6).

obr. 6 – Dobová fotografie Klingerovy hrobky (Klingerovo mauzoleum)

Vedle toho bylo také pozorováno, jaký podíl představovala u sledovaných funkčních typů prostoru velkoprůmyslových areálů kromě budov příslušná zeleň. Předběžně bylo zjištěno, že největší rozloha zeleně se zastoupením vzrostlých dřevin příslušela k funkčnímu

typu bydlení vedení podniku. Rozsáhlé zastoupení měly nezastřešené skladovací plochy a další plochy v okolí výrobních a skladovacích budov v okolí výrobních budov (například viz obr. 7).

obr. 7 – Skladovací prostory podniku Christoph & Unmack v Černousích, 2011 (foto autor)

Závěr a diskuse

Předběžný plošný průzkum velkopřemyslových areálů na Frýdlantsku v Libereckém kraji ukázal, že hranice velkopřemyslových areálů obvykle zahrnují nejen výrobní, skladovací a administrativní budovy podniku, ale většinou také alespoň bydlení vedení továrny a někdy i dalších zaměstnanců.

Zajímavé by bylo ověřit zastoupení funkčních ploch velkopřemyslových areálů identifikovaných podle jiného ukazatele než podle výroby a skladování, například podle vil továrníků. Zajímavé by také bylo zjistit, jaké další znaky jednotlivých typů funkčních ploch souvisejí s velikostí podniku.

Ukázalo se, že pro přesnější výzkum je zapotřebí provést podrobnější historický výzkum. S rostoucí velikostí podniku se ukázaly jednotlivé funkční typy ploch jejich areálů snáze identifikovatelné.

Předběžný plošný výzkum naznačuje, že ucelenost (komplexnost) velkopřemyslového areálu je mírně úměrná velikosti podniku. Čím větší velkopřemyslový podnik byl, tím dále zasahovaly hranice jeho areálu. Lze předpokládat, že s větším kapitálem podniku rostly možnosti zasahovat do širších sfér života zaměstnanců, zatímco s menším kapitálem podniku tyto možnosti klesaly.

Článek byl podpořen grantem SGS12/202/OHK1/3T/15 „Dědictví průmyslové éry / Úskalí nového využití“.

Literatura:

- ANDĚL, Rudolf – KARPAŠ, Roman [eds.] et al: *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec, Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9.
- ANSCHIRINGER, Anton: *Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks* (album průmyslu obvodu liberecké obchodní komory) z let 1858-1862. Obrazová část.
- BERAN, L. – VALCHÁŘOVÁ, V.: *Industriál libereckého kraje. Technické stavby a průmyslová architektura*. Praha: VCPD FA ČVUT, 2007. ISBN 978-80'01-03798-0.
- Industriální topografie*. Databáze Výzkumného centra průmyslového dědictví (online), dostupné IX 2013 z www.industrialnitopografie.cz
- JETELOVÁ, Tamara, ČERNÁ, Jiřina: *Inventář Černousy*. Liberec 1989.

- JETELOVÁ, T., ČERNÁ, J., BINAROVÁ, O.: *Sdružený inventář Hejnice. 1820-1977*. Liberec 1990. Okresní archiv Liberec.
- Klingerovo mauzoleum*, (online), dostupné IX 2013 z <http://www.nmps-os.cz/vyznamne-objekty/klingerovo-mauzoleum/>
- KUHNOVÁ, Kateřina: *Inventář archiv obce Raspenava 1663-1945(1948)*. Liberec 2003. inventář SOA Litoměřice, SOkA Liberec.
- KUHNOVÁ, Kateřina: *Inventář obce Višňová 1769-1945*. Liberec 2003. inventář SOA Litoměřice, SOkA Liberec.
- LACINOVÁ, H. – KOLÍN, P. – POKORNÝ, J.: *Nové Město pod Smrkem. (1548) 1884-1989 (1990)*. Sdružený inventář. Liberec 1995. SOkA Liberec.
- LS 1953: Letecké snímky VGHMÚř Dobruška, 1953, (online), dostupné IX 2013 z www.kontaminace.cenia.cz
- LS 2011: Letecké snímky GEODIS BRNO, s. r. o., 2011, (online), dostupné IX 2013 z www.mapy.cz
- Městský archiv Frýdlant v Čechách. 1529-1945. Inventář. OA v Liberci.
- MÍČOVÁ, Marie: *Archiv obce Habartice 1810-1937 (1946)*. Liberec 2010. inventář SOA Litoměřice, SOkA Liberec.
- MÍČOVÁ, Marie: *Archiv obce Víska (1848) 1885-1943*. Liberec 2009. inventář SOA Litoměřice, SOkA Liberec.
- NEVRLÝ, Miloslav, VINKLÁT, D. Pavel: *Frýdlantsko. Album starých pohlednic*. Liberec: KNIHY 555, 2009. ISBN 978-80-86660-30-0.
- PFOHL, Arnošt: *Průmyslový atlas Československé republiky*. Liberec: 1920. 40 listů 1:1 500 000, resp. PFOHL, Ernest: *Wirtschafts-Atlas des Tschecho-Slowakischen Staates*. Gebrüder Stiepel Reichenberg, po 1920.
- Robert Owen: The Cottonspinner*. (online), dostupné IX 2013 z <http://www.floydduncan.com/utopianprince/cottonspinner.html>
- Sdružený inventář Bílý Potok pod Smrkem 1610-1978. Liberec 1990 Okresní archiv Liberec.
- Sdružený inventář Boleslav. 1852-1959. Liberec 1990. OA Liberec.
- Sdružený inventář Bulovka. 1770-1978. Liberec 1989. OA Liberec.
- ŠEVEČEK, Ludvík, HORNÁKOVÁ, Ladislava: *Satelity funkcionalistického Zlína. Projekty a realizace ideálních průmyslových měst –továrních celků firmy Baťa*. Zlín: Státní galerie ve Zlíně, 1998. ISBN 80-85052-30-X.
- TIMA, Václav: *Nové Město pod Smrkem*. Nové Město pod Smrkem: Občanské sdružení pro obnovu a rozvoj Nového Města pod Smrkem a okolí, 2010. ISBN 978-80-254-8871.
- VINKLÁT, Pavel D., FILIPOVÁ, Dana: *Raspenava, město na Smědě*. Liberec: KNIHY 555, 2007. ISBN 80-86660-18-4.
- WEBER, Reinhardt: *Adressbuch des politischen Bezirkes Friedland*. 1925.

Doněck: průmyslová osada — průmyslové velkoměsto **Donetsk: Industrial Settlement — an Industrial City**

Oleg Fetisov

ČVUT v Praze – Fakulta stavební, katedra architektury, oleg.fetisov@fsv.cvut.cz

Abstract:

The present article deals with the problem of development of the industrial city Donetsk in Ukraine. On the basis of carried out analytical work the preconditions of foundation and development of the city from industrial settlement to modern state are defined. The research of history of the city foundation and development of industry in the city (19th and 20th centuries) is carried out; modern state and future trends of the city development in a context of the development of industrial component are characterized. On the basis of analytical work the general conclusions are developed.

Abstrakt:

Tato práce se zabývá problémem rozvoje průmyslového města Doněck na Ukrajině. Na základě analytické práce jsou definovány předpoklady vzniku a vývoje města jako průmyslové osady až po současný stav. V práci jsou provedeny výzkumy historie vzniku města a rozvoje průmyslu ve městě (19. a 20. století), charakterizace moderního stavu a perspektivy rozvoje města v kontextu rozvoje průmyslové funkce. Na základě analytické práce jsou rozvinuty obecné závěry.

Keywords:

industrial settlement; industrial city; Donetsk; industrial component.

Klíčová slova:

průmyslová osada; průmyslové velkoměsto; Doněck; průmyslová komponenta.

1 Stav problému

Historické průmyslové objekty (průmyslové dědictví) a jejich areály jsou dnes nedílnou součástí městského prostředí. S rozvojem měst, průmyslové objekty organicky vstoupily do architektonické a urbanistické struktury moderního průmyslového města; už jsou integrovány s celkovou infrastrukturou města a mají vliv na tvoření historických a současných hranic města na různých úrovních: budování silniční sítě, obytných ploch, nábřeží řek atd., včetně celkové exprese siluety města [1—6]. Podle současných podmínek městské infrastruktury ve velkých průmyslových a urbanizovaných městech je možné tvrdit, že výzkum rozvoje průmyslových měst (průmyslu v urbanistické struktuře města, jeho vztah k městu a vliv na změnu hranic) je dnes velmi relevantní.

Cílem této práce je výzkum rozvoje města Doněck na Ukrajině od průmyslové osady do průmyslového velkoměsta.

Metodika práce:

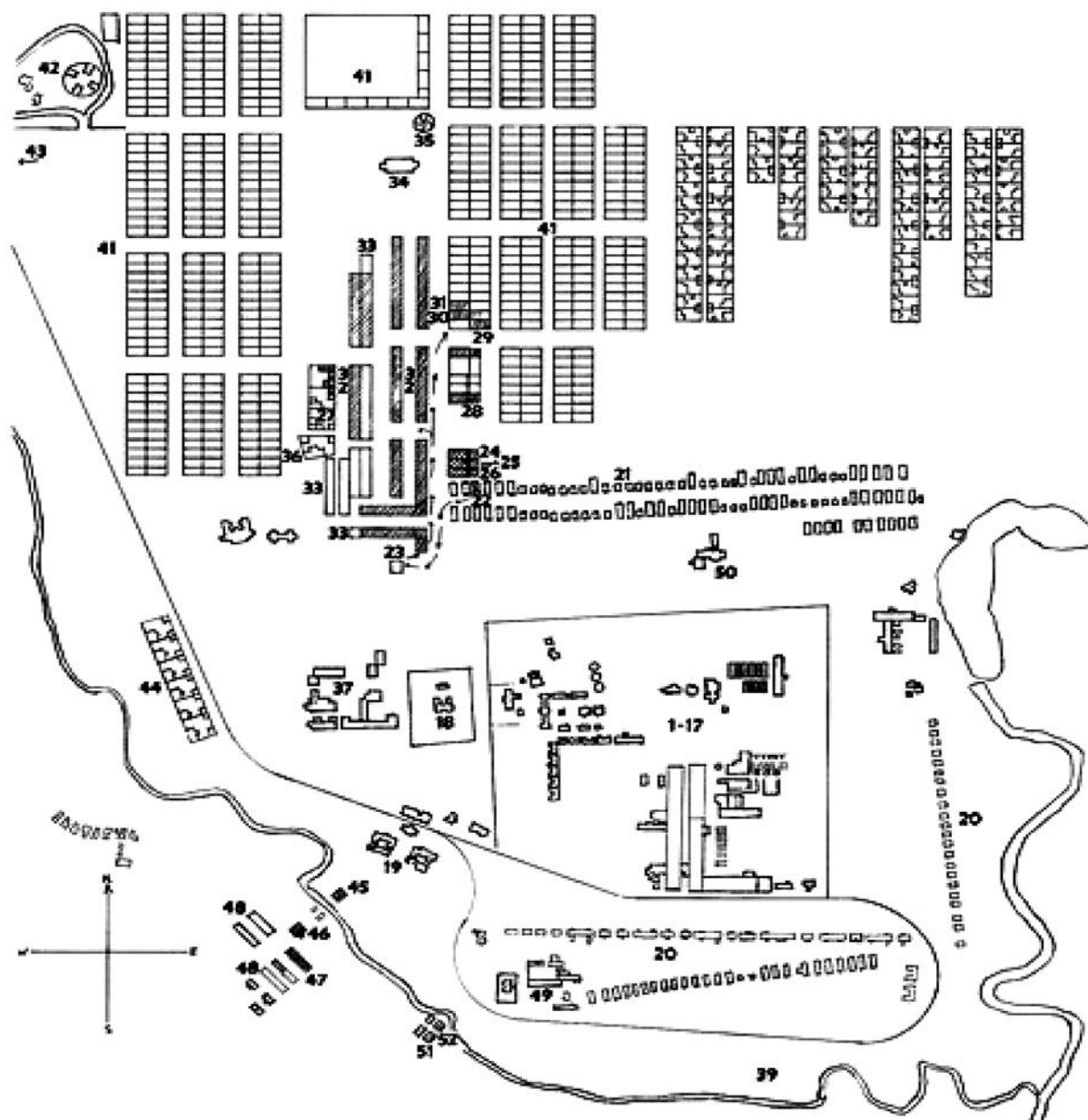
- výzkum historie vzniku města a rozvoje průmyslu;
- charakterizace moderního stavu města a jeho průmyslu;
- průzkum perspektiv využití průmyslové vybavenosti za podmínek současných „hranic“ města.

2 Průmyslová osada

Historie města začala v roce 1869, kdy welšský průmyslník John James Hughes na místě dnešního města Doněck vybudoval metalurgický závod a několik uhelných dolů. Tak vznikla osada Juzovka (Hughesovka). Současné centrum vznikalo okolo této osady na pravoúhlém půdorysu ohraničeno tzv. „První“ ulicí (dnes ulice Artema) končící u nádraží [7].

Průmysl města se začal rychle a intenzivně rozvíjet. V roce 1871 byla na závodě, který založil John Hughes, postavená vysoká (a pak i koksovací) pec. Závod se rychle stal hlavním průmyslovým centrem [8]. V roce 1880 byl uveden do provozu závod žáruvzdorných cihel a v roce 1889 — strojní a slévárenský závod Bosse a Gennefelda [7, 9].

V roce 1897 populace Juzovky zvyšuje ze 164 na 29 tisíc lidí. Vznikl zde kostel, policie, škola obchodu, pošta, telegraf, bratrská škola, asi 300 obchodů a prodejen, restaurací, bank, různých kanceláří atd. [10]. Osídlení začalo dostávat městský charakter. Juzovka již byla funkčně rozdělena do dvou částí: jižní „výrobní“ a severní „Nový svět“ — domov pro úředníky, obchodníky a řemeslníky [9].

obr. 1 – Juzovka a okolí v roce 1892 [8]

obr. 2 – John James Hughes a jeho dělníci [8]

obr. 3 – „Nový svět“. Blízko bazaru [8]

obr. 4 – Důl „Italjanka“ [11]

obr. 5 – Důl „Italjanka“ [12]

3 Město v 20. století

Na počátku 20. století měla Juzovka již okolo 50 000 obyvatel. V roce 1917 byla povýšena na město. Sovětská moc byla ve městě ustavena v roce 1919. Během občanské války Juzovka obsazena bílou armádou a německými okupanty [7, 9].

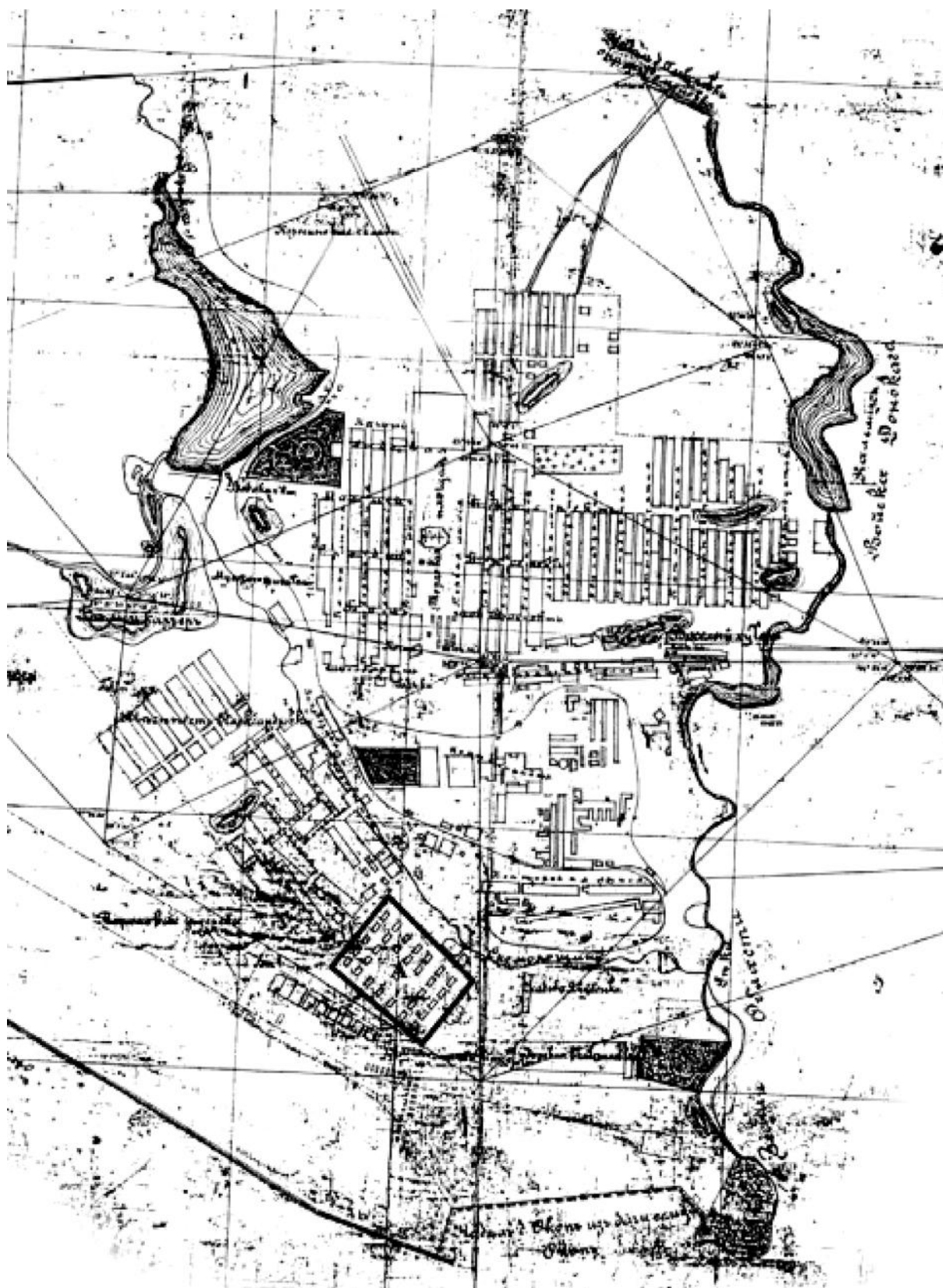
O čtyři roky později, v roce 1923, byla Juzovka přejmenována na Trock, příští rok město dostalo nový název Stalino na počest Josifa Stalina (tak se jmenovalo až do roku 1961).

V roce 1941 existovalo ve Stalinu dvěstě dvacet tři socialisticky ovládaných státních průmyslových podniků s celorepublikovým dosahem a padesát čtyři s lokálním významem. Během bojů 2. světové války byl celý průmysl zničen. Město také utrpělo obrovské ztráty na životech obyvatel: do konce války zůstalo naživu z 507 tisíc méně než 175 tisíc lidí [8, 13, 14].

Po 2. světové válce, kdy bylo město silně poničeno, nastoupil opět rychlý rozvoj města a s tím spojený i rozmach průmyslu: stavěly se další doly, závody a sídliště [8]. Do roku 1949 dosáhla těžba uhlí v dolech ve městě Stalino opět předválečné úrovně. Za rok podobný výsledek vykazoval i všechen další průmysl ve městě.

Na počátku padesátých let byla ve městě založena celá řada nových potravinářských podniků [14]. V roce 1955 začal pracovat Mandrykinský strojírenský závod, který je dnes známý jako závod potravinářského inženýrství „Prodmaš“ a. s.

Město Stalino dostalo 9. listopadu 1961 dnešní název „Doněck“. Název je odvozen od řeky Donec (pravého přítoku Donu). O devět let později UNESCO ocenilo Doněck jako nejzelenější mladé průmyslové město světa. Roku 1978 počet obyvatel města Doněck dosáhl jednoho miliónu a v roce 1979 bylo město vyznamenáno Řádem Lenina.

obr. 6 – Plán Juzovky v roce 1915 [13]

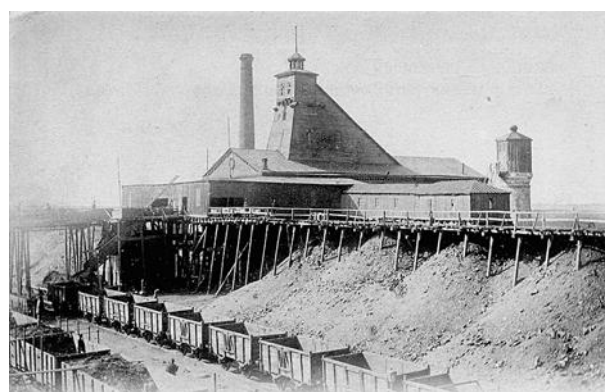
„Po rozpadu Sovětského svazu nastal kolaps řízené ekonomiky a útlum výroby; krize se projevila úbytkem počtu obyvatel pod 1 milión a mj. také stále odkládaným zprovozněním první linky doněckého metra“ [10].

obr. 7 – Centrální ulice „První“ v roce 1912 [11]

obr. 8 – Továrna „Novorossijskogo“ [11]

obr. 9 – Důl č. 30 „Doněcky bassejn“ [11]

obr. 10 – Metalurgický závod v 50. letech [15]

obr. 11 – Důl „Slalino“ v padesátých letech [15]

obr. 12 – Plán města Stalino v roce 1932 (© Úřad územního plánování města Doněck)

obr. 13 – Metalurgický závod v šedesátých letech [16]

obr. 14 – Důl Gorkého v šedesátých letech [16]

Doněck je dnes důležitým průmyslovým a kulturním centrem Ukrajiny s rozvinutou dopravní a sociální infrastrukturou. Ve městě byl otevřen první pětihvězdičkový hotel na Ukrajině, největší botanická zahrada v Evropě, park kovaných postav, aréna ukrajinského hokejového klubu Donbas, „Donbas Arena“ — jeden z nejlepších fotbalových stadionů ve východní Evropě a mnohé další.

4 Moderní stav průmyslu ve městě

Doněck je moderní průmyslové město na východní Ukrajině. Leží na řece Kalmius, asi 50 km západně od hranic s Ruskem, 100 km severně od Azovského moře. Je centrem samosprávné Doněcké oblasti a celého průmyslového regionu zvaného Donbas. Ve městě dnes žije zhruba 1 milion obyvatel [17].

Doněck je jedním z největších těžebních a průmyslových center Ukrajiny. I po ekonomické krizi 90. let je zde 17 uhelných dolů, 5 velkých slévárenských komplexů, desítky strojírenských a potravinářských závodů [10].

Doněcku patří 2. místo z hlediska průmyslové výroby (po Mariupolu) a 1. místo z hlediska růstu. Ve městě je jedna z největších „volných ekonomických zón“ na Ukrajině (z hlediska investic) jménem „Vnější ekonomická zóna Doněck“. Společně s městem Makejevka je Doněck největší průmyslovou zónou na Ukrajině. Charakteristickým rysem ekonomického komplexu Doněck je diverzifikace průmyslu v kombinaci s rozvojem dopravy a finančního řízení města. V průmyslu města jsou zastoupena prakticky všechna odvětví národního hospodářství. Jako nejrozvinutější z nich je hutnictví, těžební a chemický průmysl (včetně koksu) spolu s těžkým strojírenstvím. Kromě tradičních odvětví těžkého průmyslu se také v posledních letech rozvíjí lehký, potravinářský, dřevozpracující a strojírenský průmysl.

Celkový dnešní ekonomický potenciál města Doněck tvoří tyto velké podniky:

- 193 průmyslových podniků s lokální působností;
- 357 podniků zapojených do zahraničního obchodu;
- 383 stavebních firem;

- 1550 podniků specializujících se na zprostředkování služeb [10, 17].
Je nutné také zmínit více než 13 000 malých a středních firem napojených na průmysl města [17].

V průmyslových podnicích ve městě je zaměstnáno více než 119 000 lidí. Celkový objem průmyslové výroby v roce 2011 je 50 miliardů UAH. Ve struktuře průmyslové výroby tvoří nejdůležitější část podniky na výrobu a distribuci elektrické energie, plynu a vody (31,9 %), hutní podniky (23,1 %), potravinářství (16,2 %), těžba a zpracování uhlí (10,5 %).

obr. 15 – Doněck v roce 2012 (© Úřad územního plánování města Doněck)

obr. 16 – Doněcký metalurgický závod dnes [18]

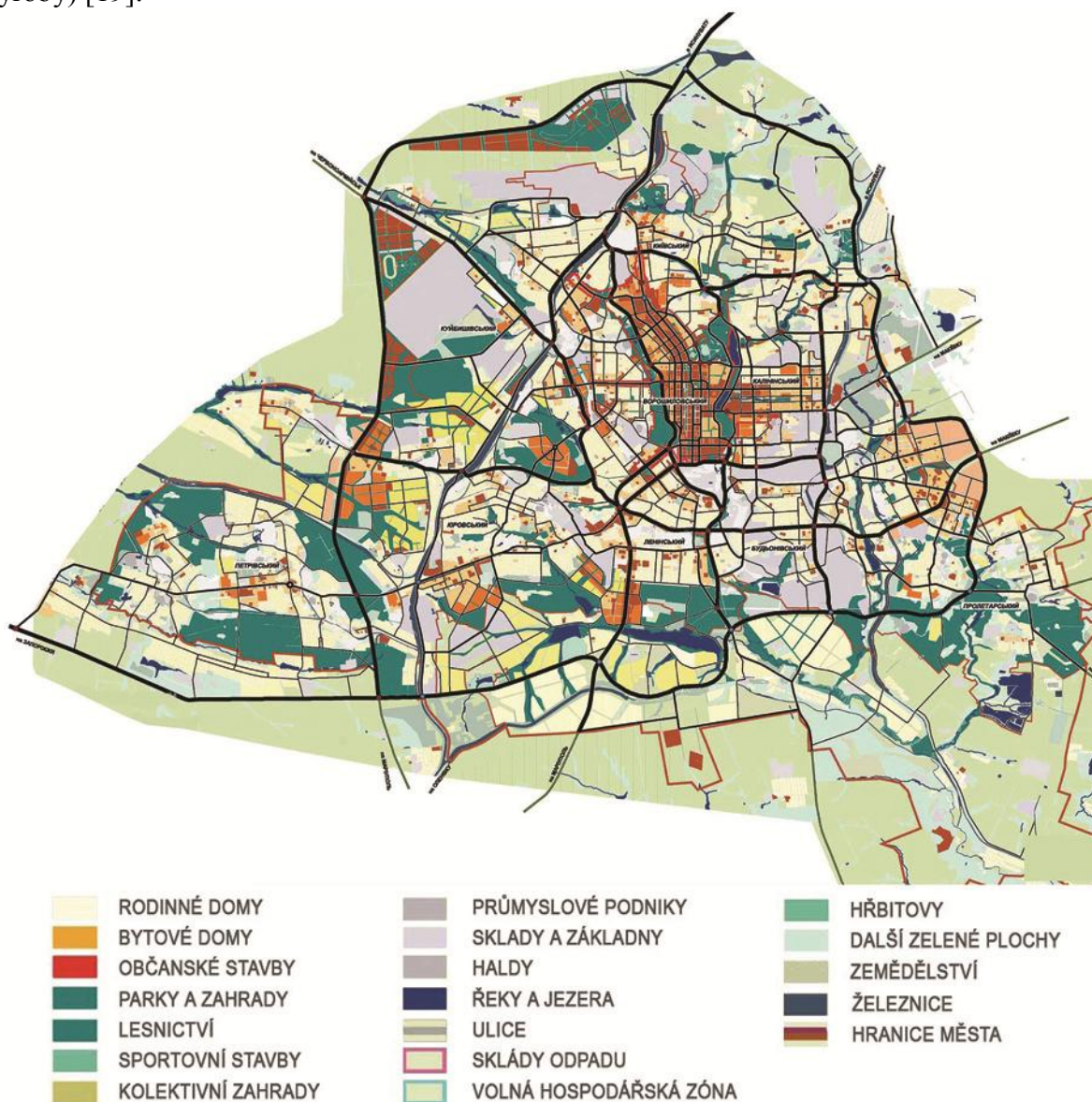

5 Možnosti moderního využití průmyslové infrastruktury města

Za půl století vytvořil rozvoj Donbasu a jeho průmyslových podniků a sídel moderní město Doněck, které má unikátní strukturu a potenciál. Tisíce průmyslových podniků různých typů jsou dnes rozptýleny po celém městě a v současné době zabírají asi 5000 hektarů. 193 podniků je považováno za hlavní z důvodu zaměstnání 20 % populace. Právě v průmyslu je zaměstnáno 36 % všech pracovníků města [19].

Národní akademie věd Ukrajiny ve svém průzkumu o základních perspektivách všech existujících odvětví podniků prognózuje výrazné snížení podílu těžebního a růstu výrobního a strojírenského průmyslu na celkovém podílu průmyslové výroby v areálu města.

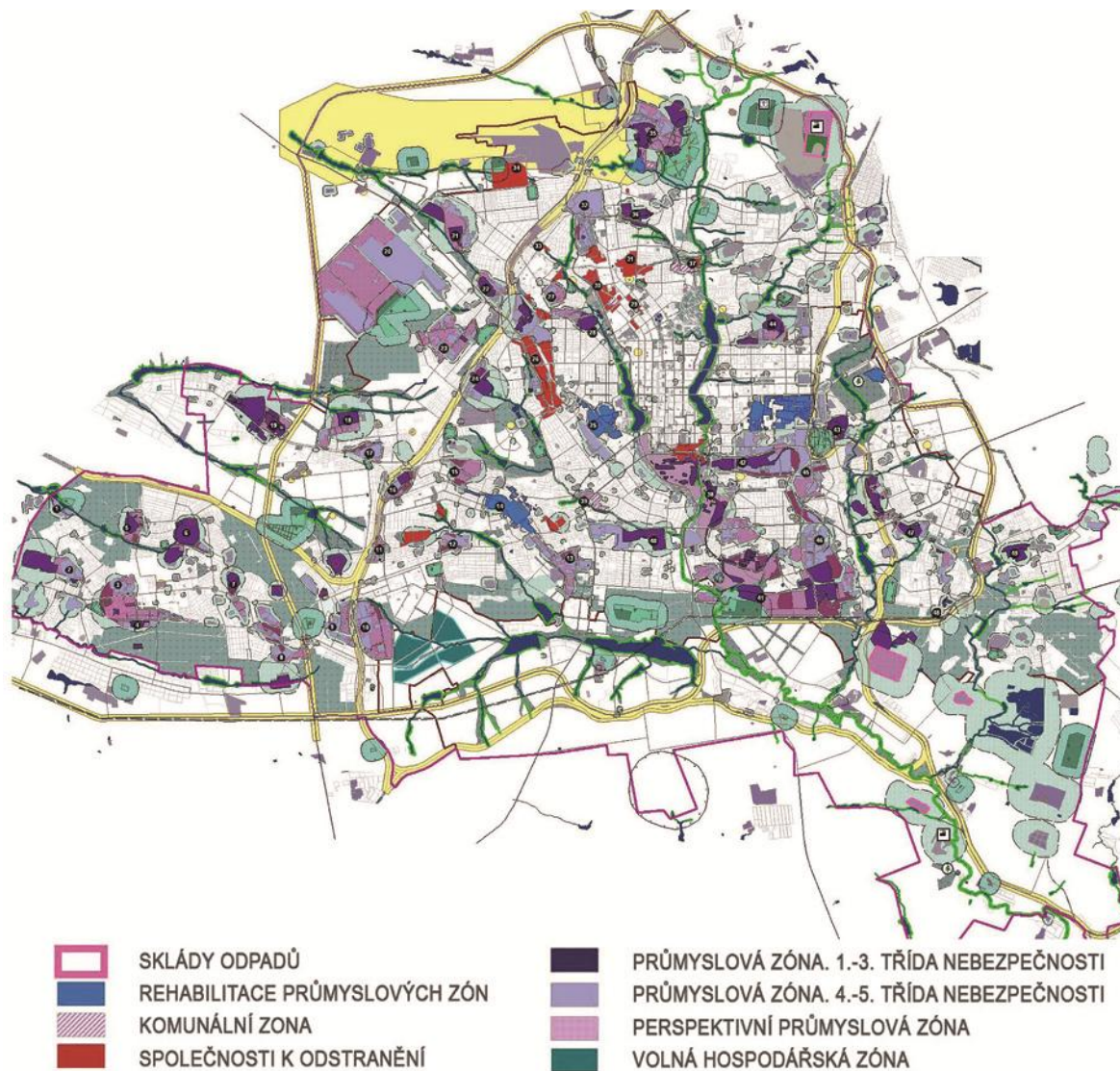
Územní plán rozvoje města Doněck do roku 2031¹ předpokládá zabor cca 1 500 ha pro nový rozvoj stávajících podniků. Hlavní plochy v těchto oblastech jsou soustředěny v Kirovském obvodu (speciální ekonomická zóna) a v Budenovském obvodu (vývoj hutní výroby) [19].

obr. 17 – Územní plán města Doněck [19]

1 Územní plánování města Doněck do roku 2031 je moderní a perspektivní koncepcí rozvoje města. Územní plán města Doněck je vypracován v souladu s právními předpisy Ukrajiny „O plánování a budování území“ a platnými normami.

Mezi hlavní úkoly územního plánování v Doněcku patří: vytvoření kvalitativně nové struktury průmyslového komplexu a rozvoj zeleně ve městě. Proces vytváření města nedospěl k funkčnímu zónování, v důsledku toho jsou dnes ve městě složité hygienické a ekologické podmínky. Územní plán rozvoje města a jeho průmyslu je strukturovaný podle 49 skupin na základě kompaktního prostorového umístění.

obr. 18 – Schéma využití průmyslových areálů ve městě Doněck [19]

6 Závěry

V této práci je ukázána aktuálnost problematiky výzkumu průmyslového dědictví v urbanistické struktuře města Doněck (Ukrajina); provedený analytický výzkum rozvoje města od průmyslové osady do průmyslového velkoměsta.

Je provedeno: výzkum historie vzniku města, rozvoj průmyslu v 19. a 20. století ve městě, charakterizace moderního stavu města a jeho průmyslu. Také jsou určeny perspektivy využití průmyslové infrastruktury za podmínek současných „hranic“ města.

Literatura:

- [1] MOROZOVA, E. B. *Architektura promyšlených objektov: prošloje, nastojasšeje i budusšeje*. Mn. : Technoprint, 2003, 316 s. ISBN: 985-464-349-2.
- [2] VILKOVSKY, M. *Sociology of architecture. Moscow: Foundation "Russian Avant-garde"*, 2010, 592 p. ISBN: 978-5-91566-021-1.
- [3] SCHMEIDLER, K. [Karel]. *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Brno: "Zdaněk Novotný", 2001, 292 s. ISBN: 80-238-6582-X.
- [4] JARHINA, Z. N. *Estetika horoda*. Moskva: Stroizdat, 1991. 366 s. ISBN: 557-1-486-58753-3.
- [5] ALTUKHOVA, A. *Haldy na území města Doněck: městotvorná kompojiční a estetická role*. Praha : Člověk, stavba a územní plánování 6, květen 2012. ss. 11—17. ISBN: 978-80-01-05025-5.
- [6] MASLOV, N. *Urban planning ecology*. Moscow: High school, 2003, 284 s. ISBN: 5-06-004643-5.
- [7] POVAŽNZ, S. *Doněck: istoriko-kraevedčesky očerk*. Doněck : Donbass, 1981. 98 s.
- [8] *Molodaja Juzovka: britanský absolutizm*. [online]. Doněcký [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://www.donjetsk.com/retro/514-molodaja-juzovka-britanskijj-absoljutizm.html>.
- [9] PODOV, V. *Istorija Donbassa: Donbass v XVII-XVIII veka*. Alma mater, 2004. 120 s.
- [10] *Doněck* [online]. Wikipedie [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Doněck>.
- [11] *Fotografii Juzovki* [online]. Govorit Doněck [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://govorit.donetsk.ua/images/fotografii-yuzovki.html>.
- [12] *Juzovka-Stalino-Doněck na starych fotografijach* [online]. Forum gazety POISK Doněck [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://forum.gp.dn.ua/viewtopic.php?f=28&t=953&sid=3d872ea1908689c1d12be5fd41c6a365&start=60>.
- [13] *Interesný Doněck* [online]. InfoDoněck [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://indonetsk.info/photo/showimage/index.php?id=118>.
- [14] *Žilišný vopros v Juyovke* [online]. Doněck [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://infodon.org.ua/uzovka/34>.
- [15] *Doněck v 1950-ch. 32 foto* [online]. Doněck [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://infodon.org.ua/postal/596>.
- [16] *Cvetnaja aerofotosjomka Doněcka načala 1960-ch. 32 foto* [online]. Doněck [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://infodon.org.ua/postal/900>.
- [17] *Doněck segodnja* [online]. Lukjančenko A. A. [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/ds.php>.
- [18] *Rossijane priostanovili rabotu Doněckogo metallurgičeskogo zavoda* [online]. Segodnja.UA [vid. 30.08.2013]. Dostupné z: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/Rossiyane-priostanovili-rabotu-Doněckogo-metallurgičeskogo-zavoda.html>
- [19] *Generalny plan goroda Doněcka do 2031 g*. Kijev : Dnipromisto, 2008. 42 s.

Architektonická soutěž v procesu plánování podoby veřejného prostoru. Limity, možnosti a kompetence. *Architectural Competition in the Planning Process of the Form of Public Spaces. Limits, Possibilities, and Competencies.*

Ing. arch. Eva Špačková, Ph.D.
VŠB- TU Ostrava – Fakulta stavební, eva.spackova@vsb.cz

Abstract:

The professional architectural public has pointed out the lack of architectural competitions in the Czech Republic and criticizes the public procurement process for the construction projects in public spaces and funded through public sources without an option to compare the quality of architectural design. The question is to what extent the architectural competition method meets the expectations of all participants in the competitive process – authorities (the city and municipality representatives) and architects (both the competition participants and the architect profession in general). The competitive process also involves the public, whose interest is usually represented by the competition sponsors and partially by the judges.

An example of one architectural competition research Petr Parlář Award taking place annually since 2002, is used to document how the competitions work, what benefits they bring to the sponsors of the competition topics, and their relevance for the competing architects. Generalization of the research findings has brought new information and ideas not only for this particular competition but also generally for the architectural competition process in the Czech Republic. A clearer definition of the limits and possibilities of the competition as well as of the competencies of individual participants under current conditions are a possible way in which to utilize the architectural competition method more effectively.

Abstrakt:

Odborná architektonická veřejnost upozorňuje na nedostatek architektonických soutěží vypisovaných v České republice a kritizuje zadávání zakázek na projekty staveb ve veřejném prostoru a z veřejných prostředků bez možnosti porovnávat kvalitu architektonického řešení. Otázkou je, nakolik metoda architektonické soutěže naplňuje očekávání všech zúčastněných v soutěžním procesu – zadavatelů (představitelů měst a obcí) a architektů (účastníků v soutěžích, ale i profese architekta obecně). Součástí soutěžního procesu je v neposlední řadě i veřejnost, jejíž zájem v průběhu soutěže reprezentují zadavatelé soutěže a částečně porotci.

Na příkladu výzkumu architektonické soutěže o Cenu Petra Parláře probíhající každoročně od roku 2002 je zdokumentováno, jak soutěže fungují, jaký prospěch přinášejí zadavatelům soutěžních témat a jaký význam mají pro soutěžící architektky. Zobecnění poznatků z výzkumu přináší některé nové informace a podněty nejen pro tuto konkrétní soutěž, ale pro architektonické soutěžení v našich podmínkách obecně. Jasnější vymezení limitů a možností soutěže a kompetencí jednotlivých aktérů je možnou cestou, jak metodu architektonické soutěže efektivněji využívat.

Keywords:

Architectural competition; public procurement; public space.

Klíčová slova:

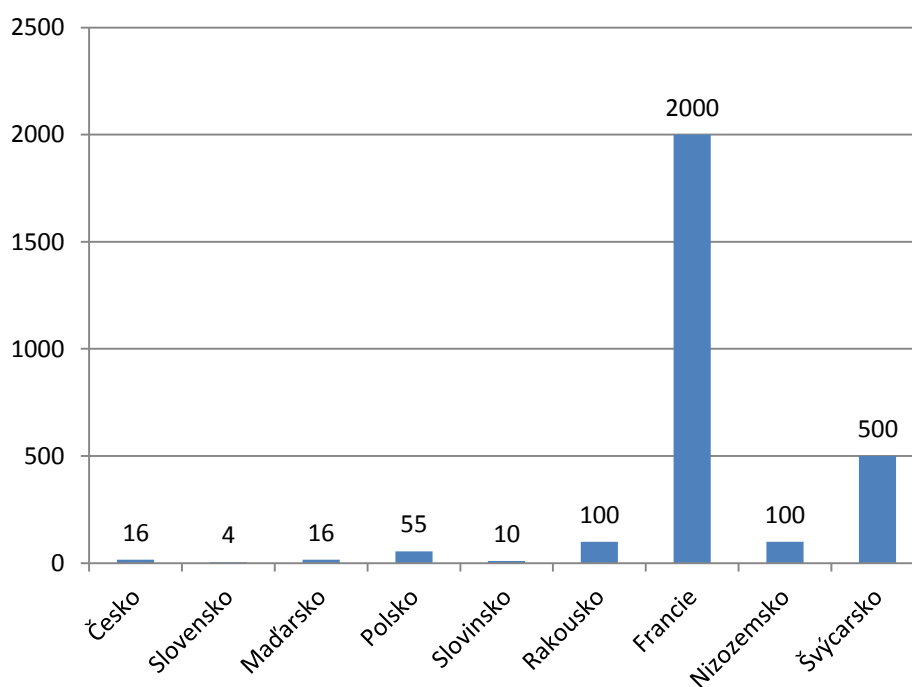
Architektonická soutěž; veřejná zakázka; veřejný prostor.

1 Úvod - místo architektonické soutěže v procesu plánování veřejného prostoru

Metoda soutěže jako způsobu, jak vybrat nejlepší architektonický návrh nebo řešení architektonického problému, se používá již přinejmenším 2460 let.¹ Zájem o architektonické soutěže existuje v každé době. V časech nepříznivých ekonomických podmínek se ještě zvyšuje, protože autoři soutěžních návrhů od účasti v soutěži očekávají šanci na získání zakázky nebo alespoň veřejnou prezentaci své práce. Rovněž veřejnost se o architektuře dozvídá z komentářů a výsledků soutěží, které jsou ve vyspělých zemích široce publikovány.

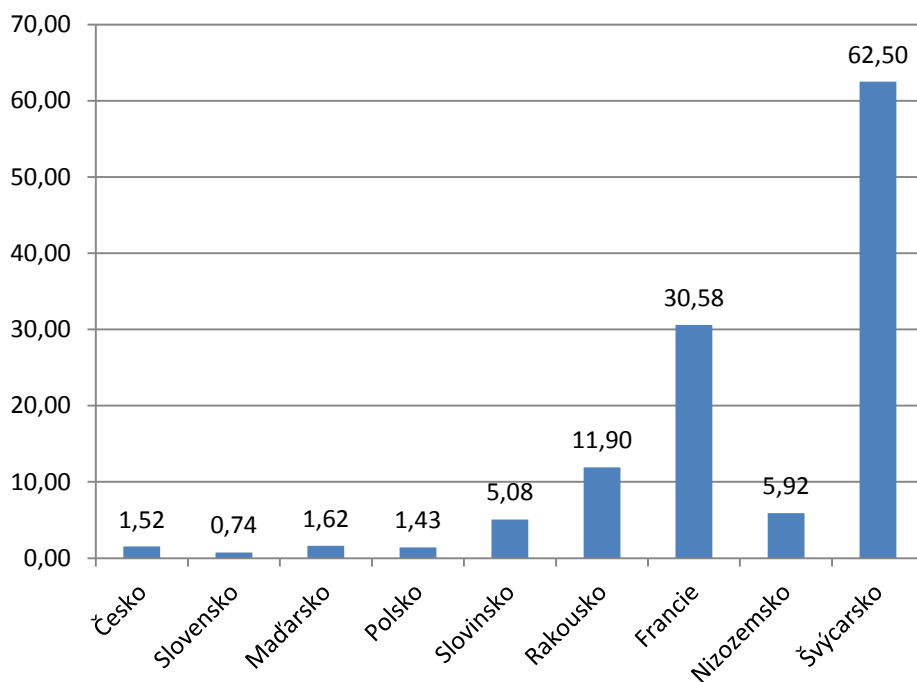
Architektonické soutěže, zejména ty, jejichž tématem je veřejné prostranství nebo stavba užívaná veřejností a hrazená z veřejných prostředků, mohou představovat transparentní a otevřený způsob, jak najít nejlepší podobu konkrétní architektury. Množství vypisovaných veřejných architektonických soutěží na různých úrovních svědčí o svobodné a otevřené debatě o architektuře a o důrazu na komplexní kvalitu staveb z veřejných prostředků. Soutěže mohou podporovat veřejnou debatu o architektuře a prezentace jejich výsledků má vliv na zájem veřejnosti o současnou architekturu. Soutěž může vytvořit podmínky pro informaci o rozvojových záměrech měst a zapojení obyvatel do rozhodovacích procesů. Architektonická úroveň staveb a prostranství je pro veřejný zájem stejně důležitá, jako výše nákladů na projekční práce, jenž je prozatím převažujícím kritériem ve výběrových řízeních na veřejné zakázky na projekční práce v Česku.

graf 1 – Průměrný počet architektonických soutěží ročně v některých zemích Evropy.

Výběr nejvhodnějšího návrhu v soutěži je ve vyspělých zemích běžnou a obvyklou součástí způsobu rozhodování veřejných institucí, a to i tam, kde povinnost vypisovat architektonickou soutěž není v legislativě zakotvena. Tomu je přizpůsobena i podoba soutěže (převažují soutěže projektové nad ideovými a vyzvané nad veřejnými), takže pořádání architektonické soutěže není mezi zadavateli považováno za zbytečně nákladné a rizikové.

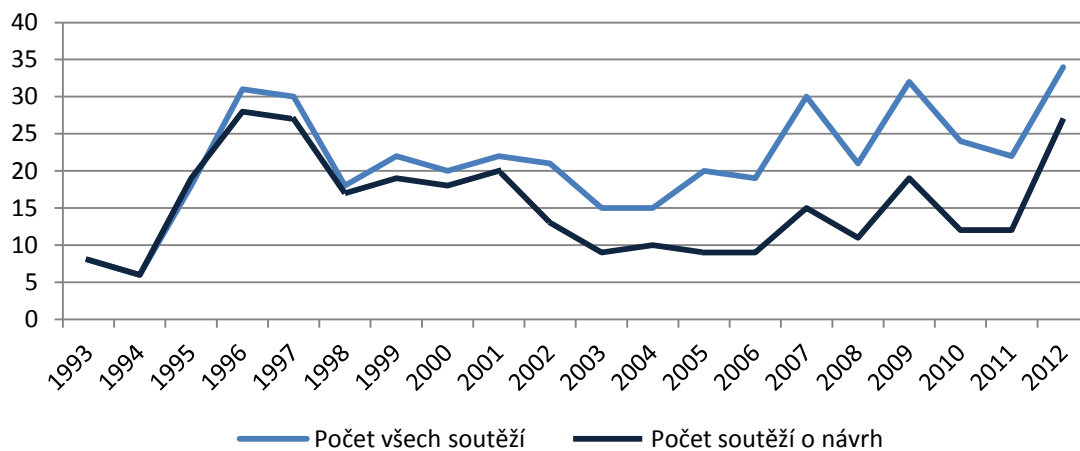
¹ Za první doloženou soutěž v historii architektury se považuje návrh na válečný památník po Perských válkách na Akropoli z roku 448 př. Kr.

graf 2 Počet soutěží připadajících na jeden milion obyvatel země (v jednom roce).

Z obou grafů je patrné, že v postsocialistických zemích není po více než dvaceti letech svobodného vývoje architektonická soutěž ani zdaleka tak využívaná, jako je tomu ve vyspělých demokraciích. Stačí krátká návštěva těchto zemí, aby pozorovatel tento rozdíl zaznamenal v kvalitě architektury veřejných staveb a prostranství.²

Hodnocení průběhu a výsledků architektonických soutěží v Česku se v současnosti pouze příležitostně věnují odborná i populární média. Publikované údaje (dostatečný počet pořádaných soutěží, jejich výsledky z pohledu následné realizace nebo vlivu na architekturu, soutěžní prostředí, oslovení širší veřejnosti apod.) vycházejí z osobních dojmů a individuálních pozic autorů. Údaje o počtu a typu architektonických soutěží, které eviduje Česká komora architektů, byly poprvé podrobněji zveřejněny v časopise ERA21 v květnu 2013 (Landa, 2013, s. 22-23).

graf 3 Počet regulérních architektonických soutěží v Česku.

² Počty zahraničních soutěží jsou převzaty z článku Michala Fišera v časopise ERA21 (2013, s. 19-21)

Systematická statistika počtu a typu vyhlašovaných soutěží a hodnocení jejich výsledků neexistuje. Není zaveden ani žádný jednotný systém dokumentace a ukládání výsledků architektonických soutěží, využitelný např. pro budoucí výzkum.

Z grafu 3 je vidět, že počet architektonických soutěží u nás meziročně značně kolísá. Přibližně od roku 2000 rovněž narůstá rozdíl mezi celkovým počtem regulérních soutěží (včetně soutěžních přehlídek a soutěží studentských) a počtem soutěží o návrh, které řeší konkrétní zadání a jejich výsledků může být dál využito pro realizaci stavby. Z absolutního počtu architektonických soutěží v Česku je každoročně téměř polovina všech soutěží přehlídkou již hotových staveb nebo studentským cvičením.³ U soutěží o návrh chybí dokumentace jejich „úspěšnosti“, tj. nakolik dochází po uzavření soutěže k dalšímu postupu směrem k realizaci stavby a jak se při projektové přípravě uplatňují autoři vítězných návrhů nebo další účastníci soutěže.

2 Výzkum a reflexe soutěžení v architektuře

Téma architektonické soutěže se ve světě objevuje v odborné literatuře v podobě souhrnných odborných publikací, které se soutěžení zabývají z pohledu historie a teorie architektury. O soutěžích vycházejí rovněž praktické příručky pro architekty, zadavatele soutěží a investory.

V českém jazyce odborné publikace věnující se systematicky architektonickému soutěžení ve světě i u nás neexistují. Soutěže na jednotlivé stavby jsou zmiňovány pouze v souvislosti s historií architektury obecně. Další informace poskytují jednotlivé články v časopisech a z internetových zdrojů, sborníky a informativní publikace České komory architektů. O soutěžích se naopak často zmiňují architekti ve svých knižních vzpomínkách, ve kterých popisují dobovou atmosféru a vlastní účast v soutěžích v roli soutěžících i porotců. O soutěžení se rozepisuje např. Karel Honzík (1963) nebo Miroslav Masák (2006), svoji účast v soutěžích popisují i další architekti – pamětníci, činní v 60. letech (Urlich a kol. 2006).

Konkrétním soutěžím na území České republiky, případně Československa, se věnovaly ve svém výzkumu dvě autorky disertačních prací. Regina Loukotová (2004) popsala historii soutěží na dostavbu Staroměstské radnice v Praze a Lenka Popelová (2011), která se podrobně věnovala architektonickým soutěžím v 60. letech 20. století publikovaným na stránkách periodik *Architektura ČSR/ČSSR* a *Československý architekt*. Tyto práce představují jediný dostupný výzkum na téma architektonických soutěží v České republice.

Dokumentace ze soutěží je pro výzkum velmi zajímavá, jak to dokládají zahraniční publikace věnované architektonickým soutěžím. Výsledky architektonických soutěží s odstupem času odrážejí architektonické myšlení své doby, její ideály a představy o kráse i způsobech života.

Autorka článku zpracovala v letech 2011-2013 případovou studii – výzkum soutěže o Cenu Petra Parléře. Tato architektonická soutěž probíhala v nepřerušené řadě od roku 2003 každoročně až do roku 2013. Do výzkumu⁴ bylo zařazeno devět soutěžních ročníků z let 2003-2011. Cílem této práce bylo zjistit na příkladu jedné architektonické soutěže, jak soutěž funguje, co přináší zadavatelům soutěžních témat a jaký význam má pro soutěžící architekty.

Zobecnění poznatků z výzkumu rozšiřuje poznatky o architektonických soutěžích, možnostech jejich využití a zároveň jejich limitech. Oborové a kompetenční diskuse, ke kterým v průběhu soutěží dochází od výběru tématu pro soutěž až po vyhodnocení a využití

³ Údaje o absolutním počtu soutěží získala autorka textu od tajemnice Pracovní skupiny pro soutěže ČKA Ludmily Cepákové v říjnu 2012. Počet soutěží o návrh uvádí v článku pro časopis ERA 21 Filip Landa (2013).

⁴ Výzkum soutěže o Cenu Petra Parléře je součástí disertační práce *Metoda architektonické soutěže jako nástroje plánování veřejného prostoru* (Špačková, 2013).

soutěžních návrhů, vymezují hranice nejen pro tuto konkrétní soutěž, ale pro architektonické soutěžení v našich podmínkách obecně.

3 Soutěž o Cenu Petra Parléře

Soutěž o Cenu Petra Parléře (podle původního zadání „urbanisticko-architektonická soutěž o neoriginálnější architektonický návrh řešení veřejných prostranství, budov a interiérů ve veřejné správě“) vznikla v roce 2002. Od začátku byla soutěž připravována jako altruistický projekt s akcentem na prezentaci a propagaci možností architektury při obnově a tvorbě veřejných prostranství v České republice.

Soutěž byla založena s cílem vytvořit nový typ architektonické soutěže, který může pomoci s organizací soutěží těm městům a obcím, které potřebují řešit nějaký architektonický úkol ve veřejném prostoru, ale na uspořádání vlastní architektonické soutěže nemají prostředky ani zkušenosti. Vzhledem k okolnostem založení soutěže je nedílnou součástí soutěže i prezentace a propagace soutěžních výsledků a architektury obecně veřejnosti.

Města se do soutěže každoročně mohou hlásit se svými tématy⁵ a vkládají do soutěže pouze základní manipulační poplatek. Organizaci a vyhodnocení soutěže zajišťuje pořadatel soutěže – Společnost Petra Parléře o.p.s.

Soutěž o Cenu Petra Parléře má podobná pravidla jako jiné architektonické soutěže.⁶ Odlišuje se tím, že v jednom ročníku soutěže je více zadání z různých měst, ze kterých si soutěžící svobodně na základě vlastního zájmu vybírají ten úkol, který je osloví. Vítězové jsou vybíráni ze všech návrhů bez ohledu na zvolené zadání. Města získají po soutěži návrhy, které soutěžící na jejich téma vytvoří a porota je doporučí. K prvku soutěžení jako metodě výběru nejlepšího řešení přidává soutěž o Cenu Petra Parléře prvek spolupráce jako cesty k porozumění mezi zadavatelem a autorem návrhu. Součástí soutěže po vyhodnocení porotou je vždy veřejná prezentace soutěžních návrhů za přítomnosti jejich autorů a následná diskuse s veřejností. V historii soutěže se stává, že i porotou neoceněné, ale doporučené návrhy jsou v obcích dál rozvíjeny a realizovány.

3.1 Výzkum architektonické soutěže

Výzkum se zaměřil na to, jaké faktory v průběhu architektonické soutěže ovlivňují úspěch a realizovatelnost výsledku a jestli jsou výsledky soutěží skutečně využívány a jakým způsobem. Zjišťovala jsem rovněž dotazníkovým šetřením, jak zpětně hodnotí účast v soutěži soutěžící (autoři vítězných soutěžních návrhů) a zadavatelé soutěžních témat ze všech měst, která získala oceněné návrhy.

3.2 Soutěžící architekti – vítězové soutěže

Všichni autoři vítězných návrhů⁷ jednali po ukončení soutěže s představiteli města. Převažovala iniciativa ze strany architektů, jimž záleželo na uplatnění jejich návrhu a pokračování práce na projektu. Pouze v jednom případě iniciovalo kontakt s vítězem město jako první. Města mají projekty po soutěži k dispozici, mohou jich využívat např. k prezentaci občanům nebo při jednání zastupitelstev apod. a nemají tak silnou motivaci zahajovat další jednání s autory ze soutěže, obzvlášť pokud je to soutěž ideová.

Mladým architektům vítězství v soutěži zvedne sebevědomí, motivaci, prestiž a má přínos pro profesní dráhu (široce publikovaná reference, možnost prezentovat svoji práci na veřejnosti, ohodnocení práce odbornou porotou, poznání, že lze uspět v soutěži, finanční

⁵ Celkem se soutěže v letech 2003-2011 zúčastnilo šedesát šest měst.

⁶ Soutěžní podmínky jsou zpracovány v souladu se Soutěžním řádem České komory architektů a soutěž probíhá jako regulérní po odsouhlasení Komorou.

⁷ na dotazník odpověděli zástupci všech sedmi soutěžních týmů, které po dobu trvání soutěže získaly hlavní cenu v soutěži – Cenu Petra Parléře (100 % návratnost dotazníků).

prostředky do začátku samostatné kariéry a v neposlední řadě další zakázky od zájemců, jimž se jejich soutěžní práce líbila). Architekti v soutěži mají možnost pracovat jiným způsobem, než je běžné, na tématu, ke kterému se v praxi často nedostanou a soutěžení si doslova „užívají“. Vítězní architekti popisují pouze pozitivní osobní a profesní přínosy účasti a vítězství v architektonické soutěži, přestože čtyři vítězové soutěže nezískali nic mimo soutěžní ceny (57 %), dva vítězové získali zakázku ve vazbě na soutěž (29 %), jeden z vítězů získal dílčí zakázku a prozatím má naději na další spolupráci (14 %).

Podle architektů města nevstupují do kontaktu s vítězi soutěže aktivně. Další postup práce na projektu probíhá zdlouhavě. Návaznost další fáze projektové dokumentace na soutěžní projekt není automatická. Často do procesu vstupuje „místní firma“,⁸ která nabídne, s využitím prvků návrhu ze soutěže, nižší cenu projektové dokumentace než architekti, nebo dokonce dodá projektovou dokumentaci zdarma jako součást dodávky stavby.

Ve zkoumaném souboru nedošlo (zatím) v žádném z případů k realizaci stavby ze soutěže. To nemusí znamenat přímo neúspěch; u ideové soutěže je přínosem i hodnota návrhu jako podkladu pro další rozhodování o budoucích stavbách. K některým soutěžním projektům je zpracována další projektová dokumentace, ale k realizaci projektu doposud nedošlo z finančních důvodů.

Přechod od soutěžního návrhu k jeho dalšímu využití je nejobtížnějším bodem celého procesu a velmi často tady soutěžní návrhy svůj život končí. Pro architektky je nezbytné najít způsob, jak překonat tuto fázi úspěšně a „zůstat ve hře“.

3.3 Soutěžící města

Dotazníkem byla obeslána všechna města,⁹ která vložila do soutěže o Cenu Petra Parléře svůj námět a získala návrh, který soutěžní porota ohodnotila některou z cen v období mezi roky 2003 až 2011.

Získala jsem odpovědi ze sedmnácti měst (55 % úspěšnost průzkumu mezi městy). Úspěšnost dotazníku mezi městy je nižší, než mezi vítěznými autory. Důvodem je větší vzorek oslovených měst a delší odstup od úvodních ročníků soutěže (od roku 2003 se na úradech vystřídali jak zástupci samospráv, tak i zaměstnanci příslušných odborů a některá města v e-mailové korespondenci uvedla, že informace o soutěži už neumí dohledat). Je zajímavé, že města o svých soutěžích v některých případech nemají informace nebo jsou to informace nepřesné. To svědčí o nesystematické práci s těmito podklady. Po výměně politické reprezentace dochází ke změnám priorit a stavební plány jedné reprezentace bývají odsunuty a nahrazeny novými plány, které přicházejí s novým vedením města. Tento problém souvisí rovněž s nesystematickým ukládáním dokumentace ze soutěží, která je po uplynutí delšího období¹⁰ ztracená nebo těžko dostupná pro další využití nebo výzkum.

66,5 % měst uvádí, že jim soutěžní návrhy přinesly užitek a vyjadřují se pozitivně k realizaci návrhu ať již v současnosti nebo v budoucnosti, případně jim soutěžní projekty pomohly při rozhodování o budoucí podobě stavby nebo území.

33,5 % měst soutěžní návrhy nevyužije. Většina z nich z finančních důvodů, dva návrhy ze soutěže nepřinesly podle názoru z měst architektonicky vhodné řešení.

Podle vyjádření představitelů měst je další využití návrhů ze soutěže pozitivním výsledkem, ať už k němu dojde ve spolupráci s původními autory soutěžního návrhu nebo podle projektu jiného zpracovatele. Autoři soutěžních návrhů se na pokračování projektů již podílejí jen částečně. Mezi projekty připravovanými k realizaci jsou často i takové, na kterých pokračuje jiný autor a využívá k tomu návrh ze soutěže. Městům tento postup nepřipadá nesprávný. Je to rizikový bod ve všech soutěžích a změna je otázkou budoucnosti. Je nutná

⁸ Toto označení použil jeden z vítězů soutěže v dotazníku.

⁹ Dotazníkem bylo osloveno celkem třicet jedna měst.

¹⁰ Jako kritický se v anketě projevil odstup osmi až deseti let od konání soutěže.

osvěta mezi zadavateli projektů související s respektováním autorských práv a výsledků soutěží.

Většina měst (67 %) uvádí, že zapojuje své občany do diskuse o projektech. Soutěžní návrhy jsou vystavovány, autoři jsou zváni na veřejné prezentace pro občany, v některých případech přijíždějí i členové soutěžní poroty. Některé radnice pořádají k soutěžním projektům ankety. Často jsou soutěžní návrhy publikovány v místních tiskovinách i na webových stránkách měst. Tato komunikace s veřejností může vést k lepšímu pochopení a přijetí záměru, může ale vést i k odmítnutí řešení vzešlého ze soutěže.¹¹

Je překvapivé, že třetina měst (33 %) zapojení veřejnosti nevyužila ani v případě, že město získalo ze soutěže oceněný návrh. Zisk vítězného návrhu v architektonické soutěži je pozitivní skutečnost a představení návrhu občanům včetně možnosti zapojení veřejnosti představuje velkou příležitost k diskusi o budoucích záměrech ve městě. V představování architektonických témat veřejnosti mají radnice měst ještě mnoho rezerv a nevyužitých možností. Architekti by na to měli být připraveni. Je to nejlepší způsob, jak současnou dobrou architekturu propagovat a připravovat podmínky pro její širší přijetí a obecně větší informovanost.

Města se na pořádání soutěží dívají pozitivně (88 % kladných odpovědí). Pokud je tento kladný pohled na architektonickou soutěž konfrontován s malým počtem pořádaných soutěží a jejich jen částečnou publicitou, je nutno dále hledat důvody, proč tomu tak je.

Odpovědi na otázku, jaké formy spolupráce s architekty města využívají.		
Máme městského architekta.	6	35 %
Využíváme příležitostné konzultace s architekty.	4	23 %
Přímo oslovujeme architekty s nabídkami ke spolupráci.	3	18 %
Pořádáme výběrová řízení, kterých se architekti mohou zúčastnit.	3	18 %
Využíváme jiné formy spolupráce.	0	0 %
Bez odpovědi.	1	6 %

Tabulka 1 Formy spolupráce měst s architekty (v dotazníku odpovídá 17 měst)

Pro spolupráci s architekty města využívají různé formy. Městského architekta má více než třetina měst ze zkoumaného vzorku (35 %). Vlastního architekta mají i některá velmi malá města. Různorodost odpovědí vypovídá o nepříliš systematickém přístupu k úrovni architektonického řešení projektů ve městech. 59 % dotázaných měst ponechává úroveň architektury svých staveb jen na příležitostných konzultacích, přímých výzvách jednotlivým architektům nebo vybírá dodavatele projektů ve výběrových řízeních, ve kterých pravidelně nevíteží kvalita a krása, ale nejnižší cena dodaného projektu.

Převažující počet měst (94 %) má zájem v budoucnosti pořádat další architektonickou soutěž na stavby ve veřejném prostoru. Některá menší města se vracejí k soutěži o Cenu Petra Parléře, většina ostatních by zvolila již vlastní samostatnou soutěž. Pouze jedno město soutěž odmítá. Tato čísla dokládají potenciál architektonických soutěží v budoucnosti. Zároveň

¹¹ Z ankety je doloženým případem město Přerov (úprava Náměstí Svobody), kdy občané představený návrh odmítli.

potvrzují, že účastí v soutěži o Cenu Petra Parléře si města vyzkoušejí tuto pro ně novou metodu výběru a později se k ní znovu vracejí.

Užitečnost soutěže pro města a možnosti se do ní zapojit dokládá citace z dotazníku pro zástupce měst: „V roce 2004 jsme byli osloveni k podání přihlášky do soutěže, naše zadání si vybrali dva zpracovatelé. Výsledek soutěže nás velmi potěšil a se zpracovatelem studie byla navázána spolupráce a pokračovalo se ve zpracování regulačního plánu, který byl po všech peripetiích schválen v září 2010, s účinností od října 2010.“¹²

Mezi zúčastněnými městy jsou i taková, která si soutěžení doslova oblíbila. Město Vodňany se soutěže o Cenu Petra Parléře poprvé zúčastnilo v roce 2011: „Uvedená architektonická soutěž byla první, která se v našem městě konala. Musím konstatovat, že nám "otevřela oči" a byla pro nás zároveň námětem, jak řešit obnovu některých území a stavebních objektů v našem městě ve spolupráci s odborníky na tuto oblast. Mám tím pochopitelně na mysli architekty. Od té doby jsme organizovali ještě jednu soutěž na obnovu kulturního domu a nyní chystáme další na obnovu sportovního areálu Blanice.“¹³ Přístup Vodňan k přípravě a organizaci soutěží i jejich prezentaci veřejnosti je v našem prostředí novátorský a určitě by stál za zaznamenání a samostatný výzkum. Ve Vodňanech se do veřejné debaty spojené se stavbami ve veřejném prostoru podařilo zapojit celé město.

V Klatovech na základě vítězného návrhu ze soutěže o Cenu Petra Parléře získali možnost vyřešit v souladu se soutěžním návrhem nové dopravní a světelné schéma náměstí v první etapě (bez nutnosti současně měnit vydláždění). Přitom do budoucna může proběhnout rekonstrukce náměstí podle soutěžního návrhu bez zásahu do již provedené výměny veřejného osvětlení. Na tomto příkladu je doloženo, že ze soutěže může vzniknout i velmi praktický a po etapách proveditelný koncepční návrh, pokud s ním město dále správně pracuje. Jistě na to má vliv i přítomnost městského architekta v tomto městě.

Ze vzorku měst, jejichž zadání získalo v soutěži hlavní cenu, neexistuje doposud žádná realizace stavby (s výjimkou města Klatovy, které získalo vítězný návrh v roce 2011 a spolupráce s autory pokračuje). Ve městech, která projekty oceněné Cenou Petra Parléře získala, případně zaplatila autorům i další stupně dokumentace, nedošlo k žádné realizaci podle soutěžního projektu a energie vložená do pořádání soutěže se jim (zatím) nevrátila, případně byla oslabena tím, že myšlenky získané ze soutěže jsou přetvářeny a modifikovány „místními firmami“.

3.4 Závěry výzkumu

Architekti i zástupci měst ve velké většině prohlašují, že považují architektonickou soutěž za dobrý a použitelný způsob, jak získat to nejvhodnější architektonické řešení. Z výzkumu jednoznačně vyplynulo, že není potřeba představitelům měst o obecné prospěšnosti a užitečnosti architektonické soutěže příliš teoreticky přesvědčovat. Z této deklarované ochoty k soutěžím vyplývá ovšem také potřeba hledat způsoby, jak pomoci organizovat a financovat soutěže tam, kde jsou žádoucí, ale kde města pocítují limity a překážky při jejich pořádání a potřebují pomoci. Obecná propagace soutěží soustředěná jen na zvyšování jejich počtu do budoucna potřebnou kvalitu soutěžních výsledků sama o sobě nezajistí.

Samotná soutěž může uspokojit autory soutěžních návrhů, kterým přináší radost z práce na zvoleném tématu, zajímavý projekt do profesního portfolia a možnost porovnat svoji práci s ostatními. Jejich projekt je většinou veřejně vystaven v místě soutěže a může zaujmout některého z dalších potenciálních klientů.

Autoři soutěžních návrhů musí počítat s tím, že cesta od soutěžního návrhu k realizaci může být velmi dlouhá. Součástí architektonické práce je schopnost komunikovat se zadavatelem a s veřejností. Tento předpoklad se v soutěžním projektu neprojeví, ale stane se

¹² Zkušenost z Nového Města nad Metují uvedená v dotazníku.

¹³ Zkušenost z města Vodňany uvedená v dotazníku.

velmi důležitým po soutěži. Může být přitom jedním z aspektů, proč soutěže někdy nevedou k výsledkům. Pokud je smyslem soutěží pořádaných na zadání ve veřejném prostoru pozvednout kvalitu těchto staveb, pak komunikace architektů s veřejností je jejich nutnou součástí. Úkolem architekta při návrhu veřejné stavby pro místní komunitu není pouze nalezení elitního řešení, ale velmi často hlavně kultivace a koordinace práce všech, kteří se na těchto stavbách podílejí. Přijetí návrhu a realizace širokou veřejností je velmi důležité, protože pověst nepovedených a veřejností odmítnutých projektů se velmi rychle šíří a potenciální zadavatele odrazuje od soutěží i spolupráce s architekty.

K limitům soutěží patří využití soutěžních návrhů po soutěži, pokud ve městě chybí dostatečná vůle, kompetence a energie dotáhnout soutěžní návrh do podoby realizované stavby. Město po soutěži získá soutěžní projekty s hodnocením a oceněním odbornou porotou. Představitelé města zainteresovaní v soutěži musí vítězný soutěžní návrh představit jak občanům města, tak i kolegům v zastupitelstvu. Autoři vítězných soutěžních návrhů mohou být vyzváni ke zpracování nabídky na další projektové práce formou jednacího řízení bez uveřejnění. Tato forma však není příliš častá. Na navazující projektové dokumentaci se dále pracuje pouze v případě, pokud město vstupovalo do soutěže s úmyslem soutěžní projekt skutečně využít pro konkrétní stavbu, soutěžní návrh splňuje obecně přijatelné požadavky na řešení a jsou zajištěny finanční prostředky.

Dalším rizikem je malý respekt k autorským právům autorů soutěžních návrhů. Ideje ze soutěžních návrhů jsou využívány při zpracování dalších stupňů projektové dokumentace projektanty, které město vybere ve výběrovém řízení, kdy se soutěží hlavně o cenu projektové dokumentace, případně vybere projektanta přímo. Města se necítí být výsledky soutěže vázána a přiměřená ochrana autorských práv autorů soutěžních projektů není zajištěna a často je vnímána dokonce jako nežádoucí.

Mnohá města považují výsledek soutěže za ideový námět, který představí občanům a testují jejich reakci. Soutěžní návrhy využijí pro prezentaci záměrů a strategických plánů města v médiích a odloží realizaci na později, až získají finance na stavbu. V tomto případě ale často využití soutěžního návrhu vyznívá postupně doztracena. Dokonce ani „ideové“ využití soutěžních návrhů není pravidlem. Některá v dotazníku oslovená města přiznala otevřeně, že o pořádané soutěži s odstupem času už nemají žádné informace a „nikdo si nic nepamatuje“.

Pro úspěch soutěžního projektu je důležitý systematický a dlouhodobý, trpělivý, ale důrazný postup. Architekti v dotazníku poukazují na to, že plány po soutěži často končí s odchodem konkrétního člověka, který soutěž ve městě prosadil. Pokud ve městě chybí vůdce, organizátor, který pomůže ve spolupráci s architekty uvést myšlenky z projektu v život, tak se výsledek soutěže ztrácí.

Roli iniciátora může aspoň částečně převzít městský architekt, který se stará o kvalitu urbanistického a architektonického rozvoje města a disponuje dostatečnými kompetencemi. Přítomnost městského architekta se výrazně pozitivně odráží na ochotě měst pořádat architektonickou soutěž. Ve vzorku měst, která se rozhodla využít architektonickou soutěž, je městský architekt zastoupen ve 35 %. Uvádí se, že městského architekta má asi 10 % všech měst v České republice.¹⁴ Zvýšení počtu městských architektů tak může vést mimo jiné k vyššímu počtu pořádaných architektonických soutěží. Na místa městských architektů by měli přicházet koncepčně uvažující a odvážní profesionálové. Pro tuto činnost by měli být mladí architekti systematicky připravováni již na školách.

Z výzkumu k soutěži o Cenu Petra Parléře je patrné, že se realizují i návrhy, které v soutěži nevíteží. Pokud však město získá v soutěži výběr z několika návrhů (i když žádný z nich nebyl v soutěži oceněn), je to pro výběr vhodného řešení lepší výchozí situace, než

¹⁴Obecně uváděný údaj se prozatím nepodařilo ověřit, veřejně dostupná evidence městských architektů u nás neexistuje.

když návrh zpracuje jen jeden vybraný projektant (obzvláště pokud je kritériem výběru obvykle pouze nabídková cena projektových prací). Příkladem jsou realizace, které doteď vznikly na základě soutěžních návrhů, kterým nebyla udělena soutěžní cena, ale ve městech využili souboru návrhů ze soutěže (Jihlava, Stříbro).

Soutěž o Cenu Petra Parléře obohatila českou soutěžní kulturu o model soutěže, který pomáhá městům vyzkoušet si architektonickou soutěž za výhodných ekonomických podmínek a bez rizika velkých ztrát při neúspěchu. Odpovědi na základní otázky výzkumu potvrzují smysluplnost modelu této soutěže a jeho roli ve spektru architektonických soutěží. Potvrdilo se, že mnohá města, která si soutěž jednou vyzkoušela, dále tuto formu výběru nejlepšího architektonického řešení využívají.

Soutěžní návrhy ze soutěže o Cenu Petra Parléře za dobu existence soutěže představují ilustrativní soubor návrhů veřejných prostranství a staveb ve veřejném prostoru. Tento soubor zobrazuje architektonický názor na řešení veřejných prostorů a staveb v čase, kdy si společnost postupně uvědomuje hodnotu a roli veřejných staveb a začíná směřovat od úzce vymezených hranic individualistických potřeb jednotlivých investorů ke hledání společného zájmu o demokratický, otevřený a krásný veřejný prostor pro všechny.

4 Limity, možnosti a kompetence v architektonickém soutěžení obecně

Pokud by mělo v České republice dojít k výraznějšímu využití architektonické soutěže při plánování podoby veřejných prostranství a staveb z veřejných prostředků využívaných veřejností, musí být v první řadě formulován cíl, ke kterému chceme metodou soutěže mezi architekty o nejlepší návrh dojít. Je otázkou, zda je tímto cílem samotný počet pořádaných soutěží, cesta k lepší (nejlepší?) architektuře významných staveb, prezentace ideových soutěžních návrhů (bez vazby na momentální možnosti technické i finanční) nebo prostě vyhledání nejvhodnějšího praktického řešení mezi více návrhy? Nebo naopak v soutěži zadavatel hledá hlavně konkrétního architekta, se kterým se nejlépe shodne na konečné podobě svého záměru? Architektonická soutěž dokáže svým způsobem odpovědět na každou z těchto otázek. Je na zadavateli soutěže, na kterou z těchto otázek hledá odpověď.

Limity pro soutěžní návrhy vymezuje zadavatel v soutěžních podmínkách. Musí správně vybrat téma a rozhodnout, že architektonická soutěž bude tou nejlepší z možností, jak získat vhodné řešení. Musí mít jasno v tom, jestli potřebuje návrhy ze soutěže ideové, které přinesou nové myšlenky a inspirace, nebo návrhy ze soutěže projektové, jejichž vítěz předloží nejvhodnější řešení, použitelné pro přípravu stavby. U obou soutěží musí být od počátku jasné, jak se bude po soutěži se soutěžními výsledky zacházet, kdo bude za další postup odpovědný a jak to bude finančně zajištěno. Zadavatel musí popsat svůj záměr tak, aby bez možnosti komunikovat přímo s autory návrhů sdělil potřebné požadavky na stavbu a limity řešení, a přitom neomezil potřebnou kreativitu soutěžících. Znění soutěžních podmínek je důležité nejen pro soutěžící, ale i pro soutěžní porotu, která má pro zadavatele posoudit soutěžní návrhy a vybrat ty nejvhodnější podle předem stanovených kritérií. Role zadavatele soutěže a zpracovatele soutěžních podmínek je pro úspěch soutěže klíčová a jeho kompetence rozhoduje o výsledku.

Architekti soutěžení považují za součást svojí profesní tradice, jsou k soutěžím vedeni od školy, soutěžní projekty jsou vítanou součástí jejich portfolií a vítězství v soutěži je zdrojem profesní hrdosti a prestiže. Soutěžení je s architekturou pevně spojeno a všichni počítají s tím, že architekti soutěží. Odhodlání soutěžit je u architektů vysoké, protože jim to přináší možnost srovnat svoji práci s ostatními, pracovat na úkolu, který si vybrali, protože je něčím oslovil a vytrhl z všednosti. Účast v soutěžích je mezi architekty oceňována. Soutěžní projekty (i ty neocenené) jsou vždy vítanou součástí portfolia, hlavně proto, že návrhy nemusí být tolik zatíženy kompromisy a ústupky, které běžnou práci architektů limitují a ovlivňují.

Nesoutěžící a nevitězští architekti by mohli uvést mnoho důvodů proti soutěžím. Historie soutěží potvrzuje, že to přitom nemusí být jen autoři méně nadaní a schopní. Pro účast v soutěži potřebuje architekt specifické podmínky, výjimečné intenzivní nasazení v konkrétním čase, finanční zajištění po dobu práce na soutěži, prostředky na požadovanou adjustaci soutěžního návrhu, případně i dopravu návrhu do místa určení.

Při práci na soutěžních projektech se architekti dostávají k tématům a stavbám, které nemají obvykle možnost navrhovat v běžné praxi a dokonce si mohou vybírat, které soutěže se zúčastní. Vkládají do soutěže svůj čas, schopnosti, fantazii, tvořivost i finance. Odměnou pro všechny soutěžící architekty je zajímavá práce a možnost poměřit se s kolegy. Jejich práce může získat publicitu na výstavě soutěžních návrhů a v katalogu soutěže. Pro autory je pravděpodobnost, že právě jejich návrh získá v soutěži cenu, ve většině případů nízká.¹⁵ Jen pro ty nejúspěšnější je odměnou i vítězství nad ostatními a finanční částka spojená s oceněním v soutěži. Vítězní architekti často hovoří o tom, jak jim účast a vítězství v soutěži prospěla profesně i osobně, slovy jednoho z nich: „*každodenní práci se člověk postupně vyvíjí a posouvá kupředu každým krokem, zatímco účastí v soutěži, kde je potřeba ještě vyšší motivace (nejen odvést dobrou práci, ale zároveň být nejlepší), je skokem kupředu*“.¹⁶

Pro rozvoj soutěžení může být užitečná zahraniční zkušenost se soutěžení pro vybraný, omezený počet účastníků (soutěže vyzvané). Pokud by byl tento způsob soutěžení dostatečně otevřený a transparentní, povede k cílenějšímu výběru autorů vítězných návrhů v projektových soutěžích. Výsledky těchto soutěží by mohly být uváděny do praxe s menšími obtížemi, než je tomu někdy u soutěží veřejných, u kterých může docházet k problémům s komunikací mezi zcela neznámými autory vítězného návrhu a zadavatelem. Zadavatel ve veřejné otevřené soutěži může kompetenci soutěžících vymezit pouze podle zákona o veřejných zakázkách. Rozvoj různých forem architektonických soutěží a podpora jejich pořádání je předpokladem zvýšení kvality architektonických soutěží i jejich počtu. Přesvědčivé výsledky dobře uspořádaných architektonických soutěží jsou jedinou možností, jak metodu soutěže prosadit v praxi jako nástroje vyhledávání nejlepších architektonických řešení.

Pro pořádání soutěží je rovněž nezbytné zajištění finančních prostředků na organizaci a další související náklady na pořádání soutěže, které jsou základní podmínkou pro možnost využívání architektonické soutěže jako metody výběru. Efektivní využití těchto prostředků v rukou kompetentních zadavatelů a pořadatelů architektonických soutěží zajistí jejich návratnost prostřednictvím kvalitní architektury staveb pro veřejný prostor.

5 Závěr

Podoba veřejného prostoru je velmi závislá na existenci a vyspělosti občanské společnosti, společenské vůli a celkové společenské a politické kultuře. Bez široké diskuse, jak by měla a mohla veřejná prostranství u nás vypadat a fungovat, není možné dosáhnout změny k lepšímu. Dnešní město hledá svoji novou podobu. Dobře připravená architektonická soutěž může být velmi užitečnou metodou, jak vybrat a představit nejvhodnější řešení pro krásná a funkční veřejná prostranství i stavby. Pečlivá příprava soutěže, jasné vymezení tématu, podmínek, možností a kompetencí všech zúčastněných je předpokladem pro získání toho nejlepšího výsledku. Bez správného určení limitů a respektu ke stanoveným pravidlům je velmi obtížné dojít ke společenskému konsenzu, a to nejen při pořádání architektonických soutěží.

¹⁵ Do soutěže o Cenu Petra Parléře byly v letech 2003-2011 doručeny 182 soutěžní návrhy, oceněno bylo 36 návrhů, 146 návrhů v soutěži nezískalo žádnou finanční odměnu, představují 80 % všech doručených návrhů.

¹⁶ Autorem citace je architekt Martin Rosa, text je v dokumentaci z dotazníků výzkumu CPP, uloženo v archivu autorky práce.

Bibliografické citace:

FIŠER, Michal. 2013. Soutěžení v Evropě. *ERA21*. Brno: ERA Média, 2013/02, s. 19-21, ISSN 1801-089X.

HONZÍK, Karel. 1963. *ze života avantgardy. Zážitky architektovy*. Praha: Československý spisovatel, 1963. 22-086-63.

LANDA, Filip. 2013. Soutěžení v ČR. *ERA21*. Brno: ERA Média, 2013/02, s. 22-23, ISSN 1801-089X.

LOUKOTOVÁ, Regina. 2004. *Dům, který nebyl už nikdy znovu postaven. Role veřejnosti v osmi architektonických soutěžích na dostavbu Staroměstské radnice v Praze*. Praha: Disertační práce. Fakulta architektury ČVUT, 2004.

MASÁK, Miroslav. 2006. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-86970-14-0.

POPELOVÁ, Lenka. 2010. *Architektonické soutěže 60. let 20. století*. Praha: Disertační práce. Fakulta architektury ČVUT, 2010.

ŠPAČKOVÁ, Eva. 2013. *Metoda architektonické soutěže jako nástroje plánování veřejného prostoru*. Ostrava: Disertační práce. Fakulta stavební VŠB-TUO, 2013.

URLICH, Petr a kol. 2006. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-01-03413-5.

Výhledové uspořádání vesnice a krajiny (Desná u Litomyšle)

*Future state of village and its surrounding landscape
(Desná u Litomyšle)*

Ing. arch. Jan Kašpar

ČVUT v Praze – Fakulta stavební, jan.kaspar@fsv.cvut.cz

Abstract:

The role of municipalities is not easy today. They must deal not only with the legacy of the period before 1989, but also with the current problems brought by post-revolution era. It might seem that lack of finances, impacts of inconsiderate agricultural activity (noise, dustiness, erosion, etc.), transformation of agricultural land for new development, depopulation or absence of rural centers are the main problems of settlements. These phenomena representing more serious problem. Individuals, local authorities or business build a social barrier which is consisted of individual interests. We must break it to ensure positive development of villages in the future.

The involvement of university students in this process opens new themes which conduce to an effective discussion. Young architects and urban planners can confront their views with everyday reality of rural life and work on a specific assignment. This activity is an important part of university teaching.

This contribution presents the conclusions of student workshop, which was organized by Department of Architecture, Faculty of Civil Engineering CTU in Prague in cooperation with the village Desna u Litomyšle.

Abstrakt:

Úloha úřadů dnešních obcí není jednoduchá. Musí se vypořádat nejen s dědictvím, které přineslo období před rokem 89, ale i aktuálními problémy polistopadové éry. Na první pohled se může zdát, že nedostatek financí, dopady přetrvávající bezohledné zemědělské činnosti (hluk, prašnost, eroze aj.), zábory zemědělské půdy pro novou výstavbu, vylidňování nebo přímo absence vesnických center jsou hlavními problémy sídel. Jde však o jevy zastupující závažnější problém. Jednotlivci, místní samosprávy nebo místní podnikatelé mezi sebe staví bariéru seskládanou z individuálních zájmů a jenom její prolomení může obcím do budoucna zajistit pozitivní kontinuální rozvoj.

Zapojení studentů vysokých škol do tohoto procesu může znamenat otevření nových témat, která snad přispějí k efektivní diskuzi. Konfrontace názorů mladých architektů a urbanistů s každodenní realitou venkova a práce na konkrétních zadáních je také významnou součástí vysokoškolské výuky.

Príspevek prezentuje závěry a výstupy studentského workshopu, který pořádala Katedra architektury Fakulty stavební ČVUT v Praze ve spolupráci s obcí Desná u Litomyšle na téma výhledového uspořádání vesnice a krajiny.

Keywords:

Village; landscape; rural area; revitalization; workshop; architecture.

Klíčová slova:

Vesnice; krajina; venkovský prostor; revitalizace; workshop, architektura.

1 Úvod

Mnoho venkovských sídel v současnosti nachází na rozhraní etap svého vývoje, etap mezi nedávnou i velmi vzdálenou historií a budoucností. Mohou se stát satelity měst, opět centry zemědělské činnosti v krajině nebo liduprázdnými skanzeny. Zde dochází ke kolizi mezi zažitým a novým, starousedlíky a přistěhovalci, střetu různých sociálních a myšlenkových skupin. Společně se však musí rozhodnout, kam budou v budoucnu obec směřovat a rozvíjet. Odpověď na tuto zásadní otázku není jednoduchá. Cíl žít v kvalitním obytném prostředí se ale zdá být pro všechny stejný.

Jen stěží dnes budeme pátrat po vsi, která by nebyla zasažena poválečnou nebo současnou přestavbou. Prudká expanze výstavby započatá v 90. letech minulého století zasáhla negativním způsobem mnoho sídel a nedostatek vhodných architektonických vzorů a odklon od historicky budovaných zvyklostí poznamenal obraz českého venkova a krajiny. Tyto jevy jsou však pouze vnímaným dopadem hlavních problémů. Přerušení kontinuity ve vztahu k půdě a statku, které započalo v 2. polovině 20. století je pak dlouhodobě diskutovanou diagnózou.

Projekty převážně malého rozsahu, typické pro venkov, byly často realizovány bez zásahu erudovaného architekta nebo urbanisty, a tak se krize venkovského prostoru stále prohlubovala. Výstavba se přesunula na okraje sídel a kdysi malebná centra se paradoxně vylidnila. Jejich neutišený vzhled dnes neláká k pobytu místní občany, natož pak turisty, kteří by rovněž obohatili život ulic a návsi.

Kritický pohled na současný stav přinesl např. výzkum z roku 2011 [1], který se zabýval rekognoskací a stavem venkovského veřejného prostoru v okrese Příbram po stránce architektonické a urbanistické. Nové společnosti kladené požadavky na úpravu ploch a dopravní a technické infrastruktury prakticky vytlačily některé zásadní potřeby obyvatel z center vsí. Zejména doprava a s ní související rozšíření silničních profilů byla hlavním deformačním činitelem. Prostor autobusové zastávky se stal hlavním komunikačním uzlem. Široký sociologický přístup prezentuje J. Binek a kol. [2] nebo disertační práce D. Smrčinové [3], která přináší konkrétní přístupy vedoucí ke zkvalitnění prostředí. Zásadní je zejména aktivní spolupráce občanů, kteří se podílí na budování sociálně, ekologicky a ekonomicky stabilního sídla.

Bez dostatečné poptávky po fungujícím centru, kde se odehrává veřejný život, budou obce jen stěží něčím jiným než novodobými noclehárnami, zejména obce v dosahu větších územních center. Příkladem může být i řešená obec Desná, která se nachází v dobré dopravní dostupnosti od spádového města Litomyšle.

Bohuslav Blažek [4] kritizuje nadměru regulace, která vstupuje do procesu přestavby venkova, jehož vývoji chce ponechat, stejně jako tomu bylo v historii, volný průběh. Architekty mají být lidé, kteří ho znají a žijí v něm. Jak ale eliminovat některé jejich přehmaty, které mají zásadní vliv na obraz sídla. Není to architekt nebo přemíra regulace a byrokracie, kdo trhá ony pomyslné kořeny, ale sami jeho obyvatelé, bez potřebného vztahu ke svému obytnému prostoru.

Není ojedinělé, že v součinnosti s obecními úřady jsou studentům VŠ zadávány projekty řešící konkrétní problematiku jednotlivých sídel. V roce 2012 řešili studenti Fakulty stavební ČVUT v Praze urbanistické a architektonické úpravy centra rozrůstající se obce Hybrálec u Jihlavy [5]. Cílem projektů bylo rozšířit stávající náves o prostor odstraněného původního statku a současně vytvořit kulturní centrum s dalšími přidruženými funkcemi (lékař, obecní úřad, obchod aj.) v rozsahu dle aktuálních potřeb sídla. Primární rozbory jasně poukazovaly na nutnost rozšíření setkávacích prostorů pro občany, zejména seniory a matky s dětmi. Velkorysejší prostor pro celooobecní akce byl jasně deklarovaným požadavkem zástupců obce. Jedná se o jev pro mnoho českých vesnic typický.

Zapojení studentů vysokých škol do diskuze o budoucnosti sídla může znamenat otevření nových témat, která by mohla přispět k efektivnímu řešení. Rozhovory mezi architekty a místními občany mohou být významným zdrojem poznání obrazu sídla. Můžeme připomenout např. metodu K. Lynche [6], jejíž případné přizpůsobení tomuto typu prostředí může být velmi zajímavou zpětnou vazbou.

Odlišný přístup externího subjektu při analýze sídla může rozšířit zástupcům obce dosavadní úroveň poznání. Ti pak mohou lépe formulovat body, o které by se měl následný vývoj opírat. Pouze jasnými argumenty lze občany přesvědčit, aby překročili pomyslný práh svých domů a pokusili se porozumět všeobecným potřebám.

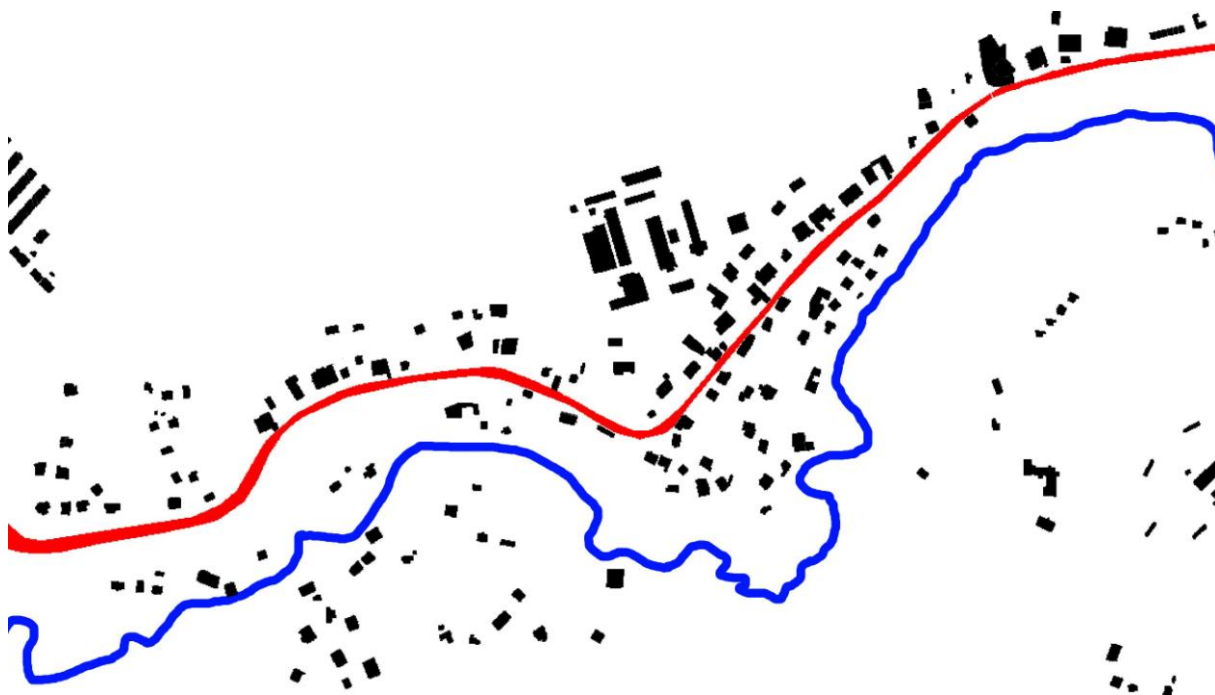
2 Formulace zadání

Tématem workshopu bylo nalezení vhodného uspořádání vesnice a krajiny obce Desná u Litomyšle. Konkrétní zadání však bylo formulováno až na místě na základě pojmenování problémů obce jejími zástupci, rozhovorů s občany a terénních průzkumů. Studenti našli oproti předpokladům obce i další témata, která se odrazila v jednotlivých pracích. Výstupem workshopu pak bylo vytvoření koncepčních studií navrhujiících opatření ke zvýšení obytných hodnot a rekreačního potenciálu předmětného území.

Práce probíhala ve tříčlenných smíšených týmech, složených ze studentů Fakulty stavební ČVUT v Praze a Fakulty agrobiologie, potravinových a přírodních zdrojů ČZU v Praze.

3 Obec Desná u Litomyšle

Jedná se o malou obec čítající asi 330 obyvatel, poblíž spádového centra - města Litomyšl. Zástavba domů historicky vznikala v přímé vazbě na konfiguraci terénu jako převážně jednořadová podél hlavní cesty propojující Litomyšl a obec Proseč. Bohatší usedlosti s přímou návazností na polnosti byly rozprostřeny podél severní hranice komunikace, zatímco chudší stavení bez vlastní zemědělské půdy byly zasazeny do jižního svahu nad údolím řeky Desné (obr. 1).

obr. 1 – Lineární urbanistická struktura obce Desná volně rostoucí podél hlavní ulice (jižně řeka Desná vymezující katastr obce)

Dějiny Desné nebyly růžové, ale které obce ano. Každé období přináší problémy, se kterými je nutné se vypořádat. „Vesnice má v sobě cosi stálého, soustředěného a nezničitelného, co umožňovalo po celá staletí udržovat život národa a bylo-li třeba, vzdorovat útlaku a pokořování ze strany různých vrchností, které byly u moci, ať to byla vrchnost feudální nebo takzvaně socialistická,“ píše kronikář obce Stanislav Tomšíček [7]. Nezničitelnost sídel je však diskutabilní, zejména po stránce architektonických a urbanistických hodnot. Vývoj se nutně musí opírat o historické vazby a nepodléhat individuálním zájmům. Právo vlastnit neznamená automaticky právo bořit. I přes negativa, která budou dále zmíněna, má obec dostatečné kořeny, na které je možno v jejím dalším rozvoji navázat. Jejich vymezení však vyžaduje do budoucna velkou míru spolupráce všech subjektů (samospráva, občané, projektanti). Studentské čtyřdenní působení v Desné je pouhou kapkou v moři v tomto nikdy nekončícím procesu.

4 Analýzy

4.1 Přístupy

Studenti využívali při analýze území především analogii metody SWOT A. Humphreyma, kdy se v rámci rekognoskace území snažili utřídit silné a slabé stránky sídla (obr. 2, 3). Tuto metodu použili týmy nezávisle na sobě, což ukazuje na její praktičnost v architektonické tvorbě.

Jak je níže patrné, jednotlivá negativa sídla jsou určitými hranicemi, či zásadními limity, v rozvoji obce. Nejde však o problémy neřešitelné, pouze vyžadující širší společenský konsenzus.

obr. 2 – Negativa sídla [9]

RELIÉF KRAJINY

MÍSTNÍ SLOŽKY SDH A MYSLIVECKÉ SDRUŽENÍ

DOCHOVANÁ URBANISTICKÁ STRUKTURA

LIDOVÁ ARCHITEKTURA

KLADY

DOPRAVNÍ DOSTUPNOST

VĚTRNÁ ENERGIE

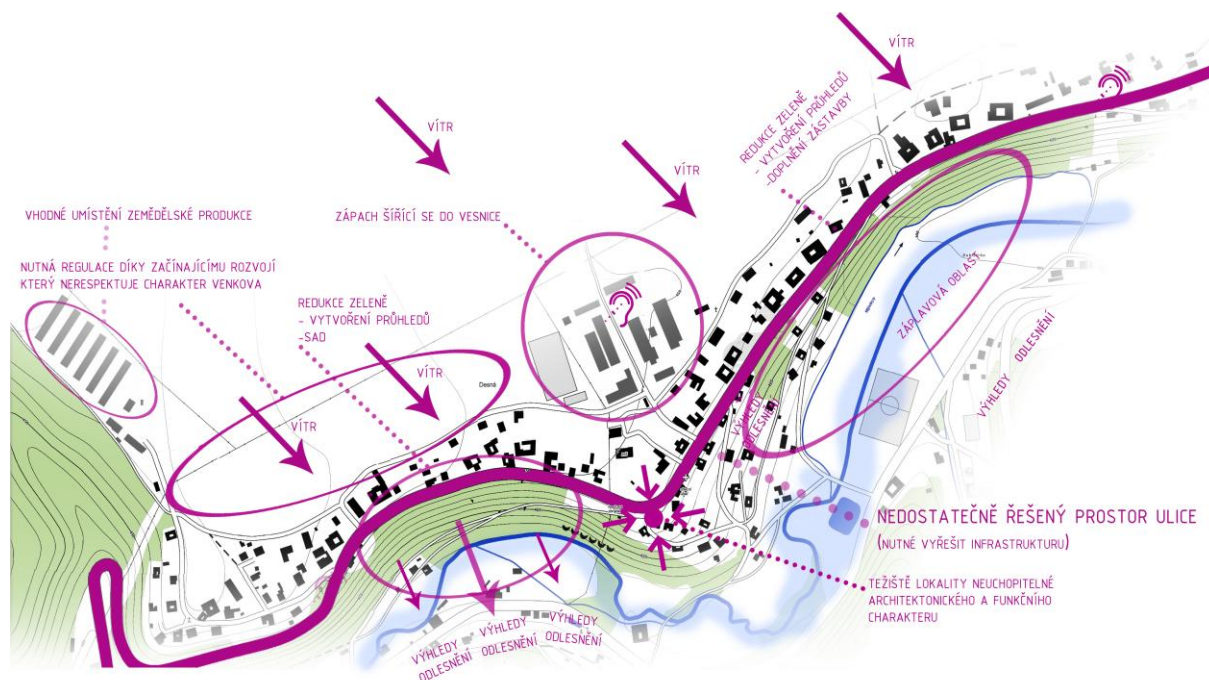
SPOLUPRÁCE SE SOUSEDNÍMI OBCEMI

KRAJINNÝ RÁZ

PASTVINY

obr. 3 – Pozitiva sídla [9]

Grafické zpracování vycházelo z metodických postupů a znalostí získaných během studia, současně bylo ovlivněno potřebou zachytit i jevy, které se běžně do rozborových map nezakreslují. Výsledné provedení pak bylo přizpůsobeno oku laika – běžného občana (obr. 4).

obr. 4 – Příklad mapy širších vztahů [10]

Při zpracování bylo vycházeno z následujících podkladů, které v kombinaci poskytly komplexní obraz o řešeném sídle:

- Rozhovory (obecní kronikář a fotograf, občané v rámci provádění terénních průzkumů)
- Tištěné informace a obrazové záznamy (kronika, publikace o obci, obecní časopis, územní plán, územně analytické podklady, současné a historické mapy, DVD o obci a místních akcích, současné a historické fotografie)
- Rekognoskace území (v rozsahu katastru obce a souvisejícího území)

4.2 Průniky

Střety v pracích všech týmů se odehrávaly především v jednotlivých analýzách území (zpracování map širších vztahů, hodnot a limitů). Studenti se shodli v identifikaci silných a slabých stránek sídla, potenciálních hrozeb i možných příležitostí.

Jedním z prvních identifikovaných problémů byla izolovanost obce od svého okolí. Tento jev se ve výsledku projevil jako jedno z hlavních témat k řešení. Během první obchůzky katastru bylo zjištěno, že veškeré turistické a cykloturistické trasy končí na hranicích sídla a dále do centra nepokračuje jediné značení. Lineární uspořádání obce, která je tvořena monotónní zástavbou podél hlavní průjezdné komunikace bez zdůraznění hlavního veřejného prostoru nebo zajímavých míst, vybízí projíždějící spíše přidat rychlost než zastavit a kochat se zajímavými průhledy do údolí. Od počátku se tedy nabízelo využití místního vysokého turistického potenciálu a zapojit ves do okolní komunikační sítě.

Obec Desná je limitována řadou vnějších vlivů. Studenti se zaměřili na problematiku záplavového území a lokalit poznamenaných intenzivní zemědělskou činností, která zásadně ovlivňuje některé části intravilánu:

- Eroze půdy
- Zápach
- Hluk a prašnost ze zvýšené dopravy
- Optické působení

Negativně byla dále chápána absence centra, zahuštěnost a neudržovanost vysoké zeleně, dopravní infrastruktura (komplikovanost uliční sítě, malá dimenze profilů, povrchy komunikací) nebo vystavení severního okraje obce silnému větru. Zajímavým zjištěním byla vhodnost lokality pro umístění větrných elektráren, což ovlivnilo některé návrhy.

Jako výzvy byly především spatřovány:

- Možnosti navázání na původní záhumenicové struktury
- Napojení na stávající turistické trasy
- Získání finančních dotací

4.3 Závěry

Hlavní společné body zájmu, které vycházely ze SWOT analýz, lze shrnout následovně:

- Kontext novodobé výstavby s typologií typických místních staveb
- Historická urbanistická struktura sídla, její proměny a rozvoj
- Hlavní veřejný prostor
- Morfologie terénu (vliv na strukturu osídlení)
- Materiálová základna
- Sídlo a zemědělství (intenzivně zemědělsky využívaná krajina)
- Zeleň

Jednotlivé body jsou zajímavé především proto, že se jejich problematika v různých obměnách opakuje u obdobných venkovských sídel.

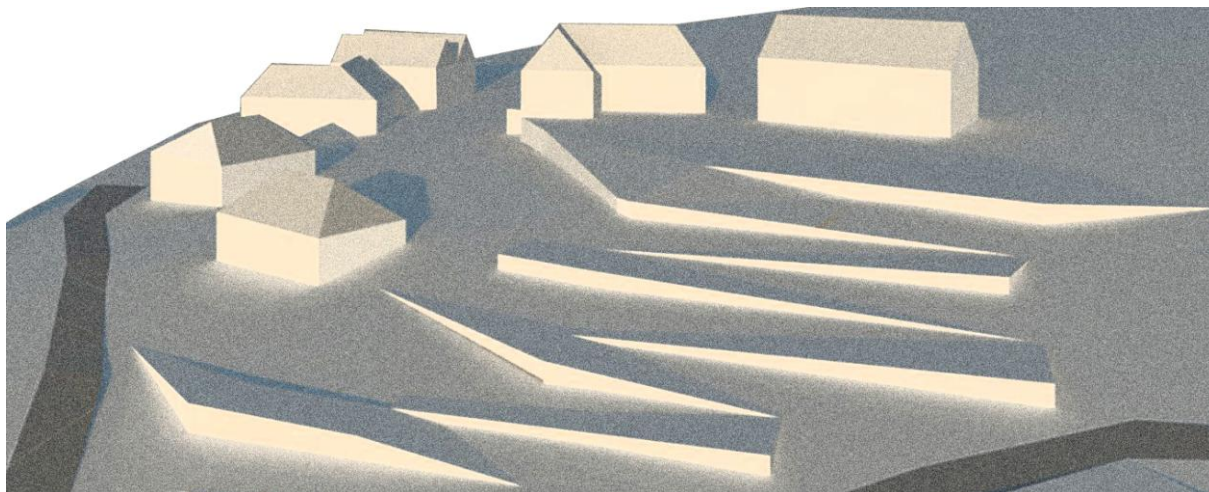

Přestavba venkova je dlouhodobě aktuálním tématem, značně diskutovaným od 2. poloviny minulého století, přesto jsme se zásadních změn nedočkali. Stále se ukazuje, že venkov nepotřebuje nic víc, než být pochopen a akceptován. Přesto je třeba stále oživovat témata obnovy venkova a postarat o osvětu, která jediná může přimět původní a především nové obyvatele venkovských sídel k zamyšlení nad svým obytným prostředím. Zástupci obce Desná u Litomyšle spolu s Katedrou architektury FSv ČVUT v Praze se také pokusili o malou osvětu. Na závěr workshopu bylo uspořádáno jednání reprezentace obce, kde byly závěry prezentovány. Pro občany byly informace zprostředkovány formou webové galerie na internetové adrese: workshopdesna.webnode.cz.

Následné rozpracování a realizace některých navozených myšlenek je otázkou další diskuze. Po zkušenostech ze spolupráce obec připustila možnost dalšího zapojení studentů.

Nedostatek vhodných architektonických a urbanistických vzorů, které by mohl venkov sledovat, byl již v úvodu zmíněn. Závěrem lze ukázat na konkrétních příkladech široké možnosti adaptability stávajících rurálních struktur, které i přes svá mnohá negativa umožňují implementovat kvalitní obytné prostředí dle aktuálních požadavků společnosti (obr. 5, 6, 7, 8, 9, 10).

Venkovský prostor je chápán jako volné pole působnosti, nikoli jako nepřekonatelná bariéra. Úzká pěšina mezi staveními sice nemusí umožňovat vybudování kvalitní dopravní a technické infrastruktury, může však v ostatních ohledech dokonale naplnit požadavky funkčního veřejného prostoru s neopakovatelným *geniem loci*.

obr. 5 – Využití svahu pod obecním úřadem vložením ramp, příkrá stráž v centru města se může stát plnohodnotným prostorem pro společenské aktivity místních obyvatel [12]

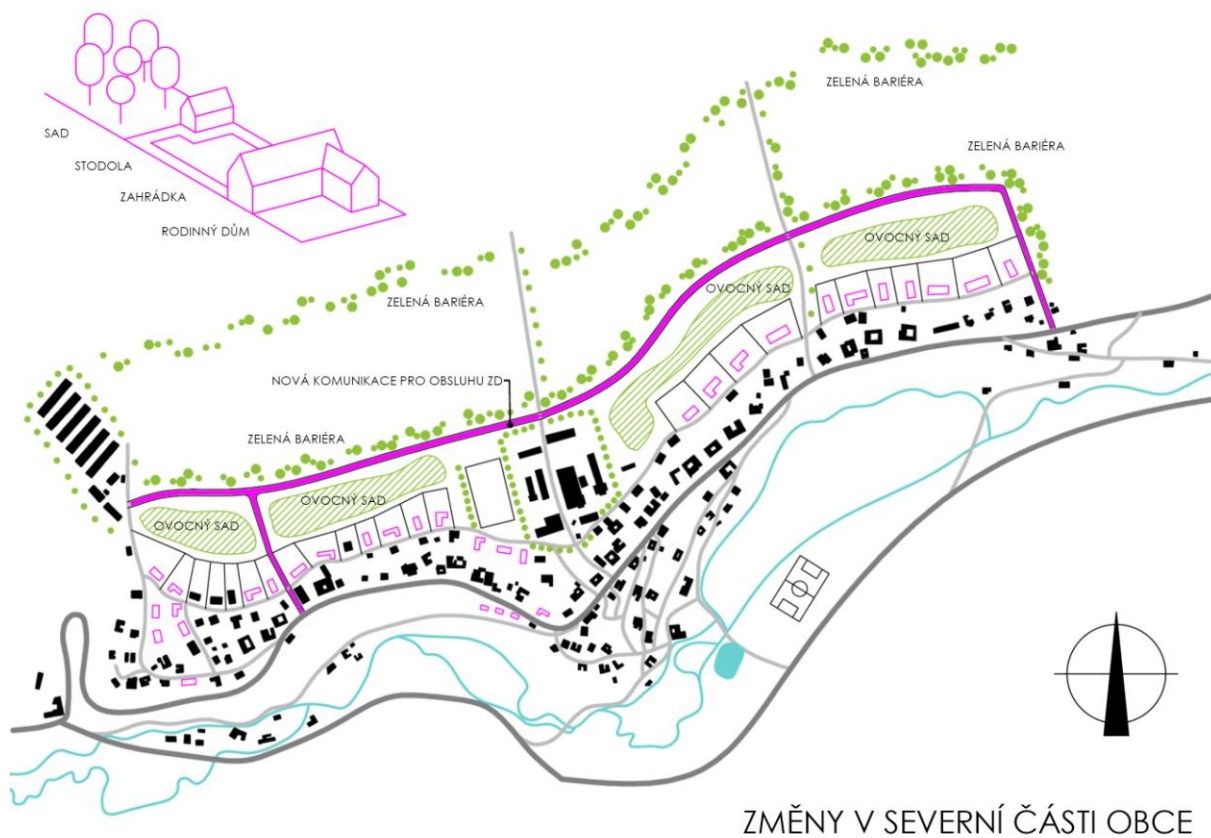

obr. 6 – Revitalizace centra obce (ideová vizualizace prostoru), nepřehlednou zatáčku lze prostorovým a funkčním definováním proměnit v plnohodnotné centrum sídla [10]

obr. 7 – Revitalizace centra obce (situace) [10]

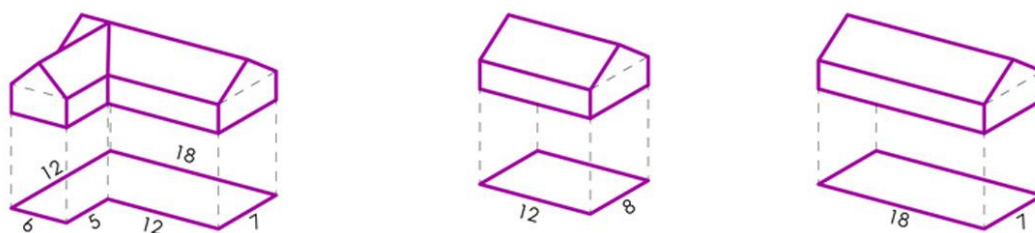

obr. 8 – Příklad doplnění zástavby v severní části obce s vytvořením nové komunikace pro zemědělskou výrobu za bariérou sadů [9]

obr. 9 – Příklad vhodného uplatnění regulativů vycházejících z místí architektury (kulisa dochovaných kamenných stodol) pro zachování jejího charakteru [9]

RODINNÉ DOMY

obr. 10 – Varianty tvarového řešení nové zástavby rodinných domů [9]

Tato práce byla podpořena grantem Studentské grantové soutěže ČVUT č. SGS13/022/OHK1/1T/11.

Literatura:

- [1] KAŠPAR, J. *Rekognoskace a zhodnocení stavu hlavních veřejných vesnických prostorů na Příbramsku*. Grant č. SGS11/017/OHK/1T/11, Fakulta stavební ČVUT v Praze. Praha: 2011.
- [2] BINEK, Jan a kol. *Venkovský prostor a jeho oživení*. Georgetown, 2007. 116 s. ISBN 80-251-19-5.

- [3] SMRČINOVÁ, D. *Udržitelný management venkovských sídel v ČR*. Fakulta stavební ČVUT v Praze. Praha: 2007.
- [4] BLAŽEK, B. *Venkovy: anamnéza, diagnóza, terapie*. ERA: Brno, 2004. ISBN: 80-86517-90-X.
- [5] Centrum obce Hybrálec: Architektonické a urbanistické studie zpracované studenty předmětu Ateliérová tvorba 2, Obor Architektura a stavitelství, Fakulta stavební ČVUT v Praze, Ateliér: Pešková, Košatka, Kašpar, 2012.
- [6] LYNCH, K. *Obraz města*. Praha: Polygon, 2004. ISBN: 8072730940.
- [7] RŮŽIČKA, Jindřich. *Desná u Litomyšle: Kapitoly z dějin české vesnice*. Desná u Litomyšle: Obecní úřad v Desné u Litomyšle, 1993. 128 stran.
- [8] FIŠER, M., PRAGEROVÁ, T., SULZER, F. *Výhledové uspořádání vesnice a krajiny: Desná u Litomyšle*. Projekt týmu č. 1, zpracovaný v rámci studentského workshopu „Výhledové uspořádání vesnice a krajiny – Desná u Litomyšle“ organizovaného katedrou architektury FSv ČVUT v Praze. 2013. Dostupné z: workshopdesna.webnode.cz
- [9] ŠLÉMENDOVÁ, K., TŮMA, M., ZÁMEČNÍK, O. *Výhledové uspořádání vesnice a krajiny: Desná 2013*. Projekt týmu č. 2, zpracovaný v rámci studentského workshopu „Výhledové uspořádání vesnice a krajiny – Desná u Litomyšle“ organizovaného katedrou architektury FSv ČVUT v Praze. 2013. Dostupné z: workshopdesna.webnode.cz
- [10] SYROVÁ, J., GAŠPÁREK, J., VACEK, P. *Rozvojová studie obce Desná u Litomyšle*. Projekt týmu č. 3, zpracovaný v rámci studentského workshopu „Výhledové uspořádání vesnice a krajiny – Desná u Litomyšle“ organizovaného katedrou architektury FSv ČVUT v Praze. 2013. Dostupné z: workshopdesna.webnode.cz
- [11] VAŇKOVÁ, E., LUXEMBURK, V., ŠEDÝ, V. *Obec Desná: Výhledové uspořádání vesnice a krajiny*. Projekt týmu č. 4, zpracovaný v rámci studentského workshopu „Výhledové uspořádání vesnice a krajiny – Desná u Litomyšle“ organizovaného katedrou architektury FSv ČVUT v Praze. 2013. Dostupné z: workshopdesna.webnode.cz
- [12] BÍLÁ, L., VONDRÁČEK, V., JANDL, Š. *Ideový návrh venkovského prostoru: Desná u Litomyšle*. Projekt týmu č. 5, zpracovaný v rámci studentského workshopu „Výhledové uspořádání vesnice a krajiny – Desná u Litomyšle“ organizovaného katedrou architektury FSv ČVUT v Praze. 2013. Dostupné z: workshopdesna.webnode.cz

Oplotenie ako hranica medzi súkromným a verejným *Fence as a boundary between private and public*

Ing. Monika Jančovičová
doc. Ing. arch. Roberta Štěpánková, PhD.
SPU v Nitre – Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva,
monika.jancovicova@gmail.com

Abstract:

In this paper we describe the evaluation of fencing in the village. This evaluation was made by direct observation in the terrain. First, we selected the format and parameters to be evaluated. We had prepared worksheets and maps that we gradually filled. Based on data from the table, evaluation and graphs we obtained conclusions about what fencing is typical for Sul'any. A typical fence for this part of village consists of a fence near house with a gate and front garden. Fence with a gate are about 2/3 of the height of the house without a roof. It is solid, opaque, made of metal, brown or brown-white. The house has a front garden, which also has a metal structure filled grids.

Fence is an important element of street space. Based on the choices we can influence how the street will look. We can extend or narrow street space by the choice of height or transparency. Color scheme can to unite, to suppress, or to highlight it. The aim of this paper was to study fences, identify and evaluate its characters, find out what is typical fence for this part of the village.

Abstrakt:

V tomto príspevku popisujeme hodnotenie oplotenia v obci. Toto hodnotenie bolo vykonané na základe priameho pozorovania, terénnym prieskumom. Najprv sme si zvolili formát a parametre, ktoré budeme hodnotiť. Pripravili sme hárky a mapy, ktoré sme postupne vyplňali. Na základe údajov z tabuľky sme prostredníctvom vyhodnotenia a grafického pomeru získali závery o tom, aké oplotenie je pre Sul'any typické. Typický plot v Sul'anoch má oplotenie pri dome s bránou a predzáhradku. Plot s bránou siahajú približne do 2/3 výšky domu bez strechy. Je z kovu, plná, nepriehľadná, hnedá alebo hnedo-biela. Dom má predzáhradku, tá má tiež kovovú konštrukciu, ktorá je vyplnená tzv. sitom, mrežovinou.

Oplotenie predstavuje významný prvok priestranstva ulice. Na základe jeho voľby vieme ovplyvniť, ako bude ulica vyzerat'. Výškou, či priehľadnosťou oplotenia môžeme rozšíriť, či stiesniť priestor ulice, farebnosťou ho zjednocovať, potlačiť, či zvýrazniť. Cieľom tohto príspevku bolo zmapovať oplotenie, určiť a zhodnotiť jeho znaky, zistiť, aký plot je typický pre túto časť obce.

Keywords:

fence; rural settlement; Hruboňovo.

Kľúčové slová:

oplotenie; vidiecke sídlo; Hruboňovo.

Úvod

Verejné priestranstvá sú prístupné všetkým a kedykoľvek v priebehu dňa. Ľudia tvoria verejné priestranstvá nielen ich fyzickým vytvorením na základe toho, že im vytýčia hranice a upravujú ich, ale verejné priestranstvá sú tvorené činnosťou človeka aj mimo ich hraníc.

V kontraste s faktom, že verejné priestranstvá sú definované na základe ich priestorového vymedzenia, správy, urbánneho dizajnu, vzhľadu, kombináciou týchto prvkov, stojí myšlienka, že verejné priestranstvá sú tvorené aj ich priamym okolím. Na základe vzájomného spolupôsobenia sa prelína zóna súkromného s verejným. Ak by sme verejné priestranstvá imaginárne označili bielou farbou a všetky súkromné priestory by predstavovali farbu čiernu, existuje „sivá zóna“, v ktorej sa tieto dve opticky prelínajú. Táto sivá hranica zároveň zmiernuje rozdiely v rámci územia. V priestore ulice tvoria túto sivú zónu predzáhradky a domy svojou architektúrou, farebnosťou fasád a pod. Preto priestor ulice a oplotenie budov, či budovy samé tvoria dôležitý vzťah. Ploty tak majú okrem svojej základnej funkcie aj iný zmysel – sú významným architektonickým prvkom, zohrávajú dôležitú estetickú úlohu, dotvárajú okolie a celkový dojem z priestoru.

Verejný priestor musí byť analyzovaný zo všetkých hľadísk a zohľadňovať všetky jeho podmienky [1]. Rôznymi analýzami si vytvoríme predstavu o typických a nových prvkoch, o vegetácii, obyvateľoch, vzhľade a charaktere sídla.

Na Slovensku výraznejší nástup procesu suburbanizácie nastal až v 90. rokoch 20. storočia. Na rozdiel od 70. a 80. rokov, keď obyvateľstvo smerovalo do miest, v 90. rokoch sa koncentračné tendencie začali postupne meniť na dekoncentračné a výraznejšie sa začalo prejavovať sťahovanie obyvateľstva z miest na vidiek [2].

Suburbánný vývoj prináša v obci zmeny, ktoré sú spôsobené najmä prenášaním mestského spôsobu života a mestským životným štýlom prisťahovaných obyvateľov [3].

Pri výbere oplotenia je potrebné zohľadniť viaceré faktory. Najdôležitejším z nich je bezpečnosť, charakter zástavby, terénne (a iné) podmienky, jeho predpokladaná životnosť, ale v neposlednom rade i jeho vizuálna stránka.

1 Oplotenie

S vlastníctvom určitého pozemku súvisí aj právo, resp. niekedy povinnosť si ho oplotiť, za podmienok vyplývajúcich zo zákona. Plotom je možné ohradiť pozemok alebo stavbu, slúži na oddelenie jedného pozemku od pozemku s ním susediaceho. Predstavuje voľne stojaci prvok, ktorý vždy slúžil predovšetkým na vyhradenie hraníc pozemku a zabránenie voľnému vstupu cudzích osôb cez túto hranicu. Právo postaviť si plot vyplýva z užívacieho práva vlastníka nehnuteľnosti. Účelom plotu je oddeliť užívanie dvoch susediacich nehnuteľností. Susedia sa môžu dohodnúť, že plot zriadia spoločne na hranici pozemku, alebo ako je niekde v praxi zaužívané - vlastníka pozemku, ktorý má z každej strany suseda, stavia plot z jednej strany pozemku.

Oplotenie nesmie svojím rozsahom, tvarom a použitým materiálom narušiť charakter stavby na oplocovanom pozemku a v jeho okolí, zasahovať do rozhládového poľa pripojenia stavby na pozemnú komunikáciu, ohrozovať bezpečnosť účastníkov cestnej premávky a iných osôb [4]. Slúži na ochranu majetku i ako optická bariéra, nemusí bezprostredne zabraňovať priehľadu.

Z občianskoprávneho hľadiska je vlastníka pozemku oprávnený (nie povinný) svoj pozemok oplotiť. Je na rozhodnutí vlastníka pozemku, či si svoj pozemok oplotí alebo nie [4].

Podľa Zákona o územnom plánovaní a stavebnom poriadku č.50/1976 Zb. v znení neskorších predpisov, § 139b, sa oplotenie považuje za drobnú stavbu [5].

Kedysi sa ploty stavali z materiálu dostupného a tradičného. V súčasnosti je k dispozícii veľké množstvo materiálov a inšpirácií, ktoré ovplyvňujú vzhľad našich domov, ulíc, sídiel.

2 Oplotenie v rámci obce

Obec Hruboňovo, v ktorej prebehlo hodnotenie, sa nachádza v západnej časti Nitrianskej pahorkatiny, 19 km severne od Nitry. Vznikla v roku 1960 spojením obcí Suľany a Výčapky [6].

Obec Suľany je osídlená od najstarších čias, čo dokazujú archeologické nálezy z obdobia staršieho paleolitu, stredného paleolitu, doby kamennej, bronzovej a doby železnej. Neskôr územie Sulian osídľovali keltské kmene. Územie Sulian bolo súčasťou Samovej ríše i Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva [6].

Najstarším písomne doloženým sídlom údolia Perkovského potoka sú Výčapky. Je to starobylá obec, ktorej vznik sa spomína v roku 1247. Asi v období rokov 1580 až 1599 Turci obec prepadli, spustošili a vypálili. V 17. storočí osudy obce a jej obyvateľov poznačili protihabsburské stavovské povstania. Liberalizáciou spoločenských vzťahov v Uhorsku po zrušení nevoľníctva v roku 1785 resp. 1790 došlo aj k relatívnemu rozvoju slovenskej dediny. Dynamizovala sa aj výstavba Výčapiek rozdelením zemepánskych pozemkov na výstavbu domov. Obe obce mali takmer totožný dejinný vývoj [6].

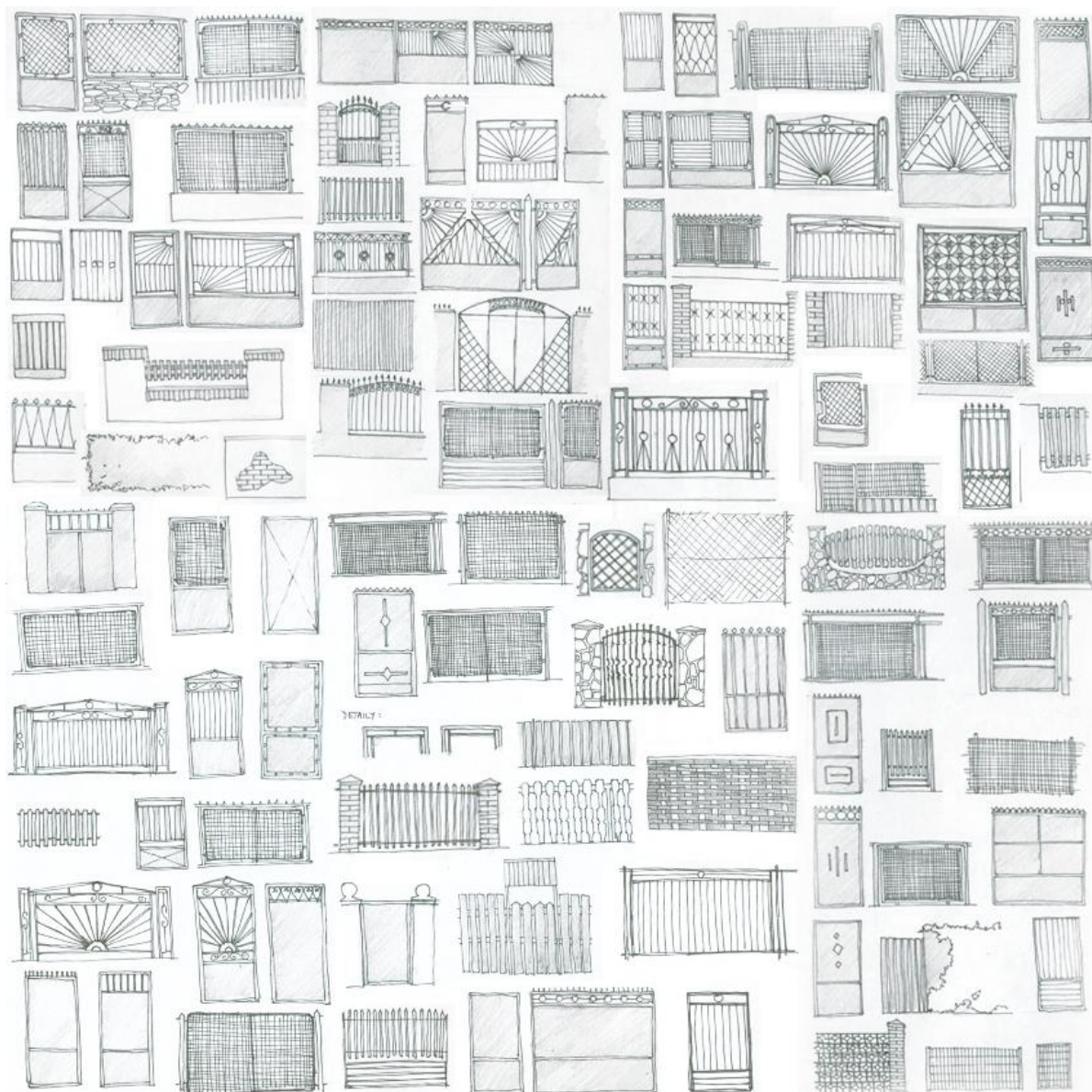

obr. 1 – Suľany [6]

2.1 Typy oplotenia v obci

Pre zhodnotenie charakteru oplotenia bola vybratá časť obce Hruboňovo – Suľany. V teréne sme zmapovali vzhľad oplotenia, farebnosť, pomer k stavbe, materiál, z ktorého je oplotenie zhotovené.

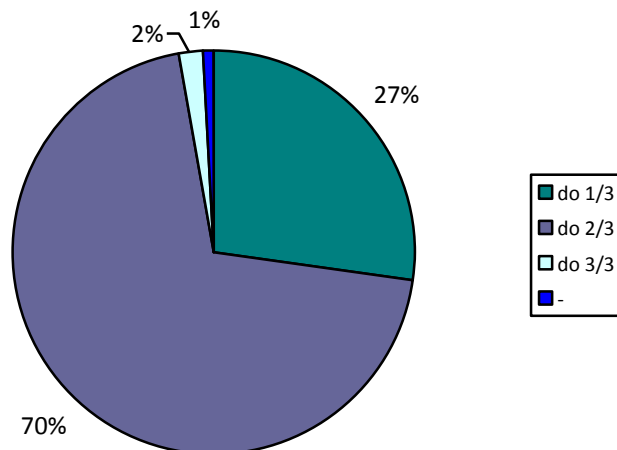

obr. 2 – Typy oplotenia v Sul'anoch

Celkovo bolo zhodnotených 109 oplotení pri rodinných domoch, v hodnotení neboli zohľadnené oplotenia občianskej vybavenosti.

2.1.1 Výška oplotenia

Pri hodnotení sme zohľadňovali výšku oplotenia voči výške domu bez strechy, teda voči výške fasády, v troch kategóriách – do 1/3, do 2/3, do 3/3 a vyskytol sa i prípad, kedy sa nedala určiť. Výška oplotenia je jedným z faktorov, ktoré ovplyvňujú vizuálnu stránku ulice a to tým, že priestor za ním buď opticky sprístupňujú a tvoria len akési optické vyznačenie hranice pozemku, alebo plnia funkciu bezpečnostnú a opticky veľkú pohľadovú bariéru.

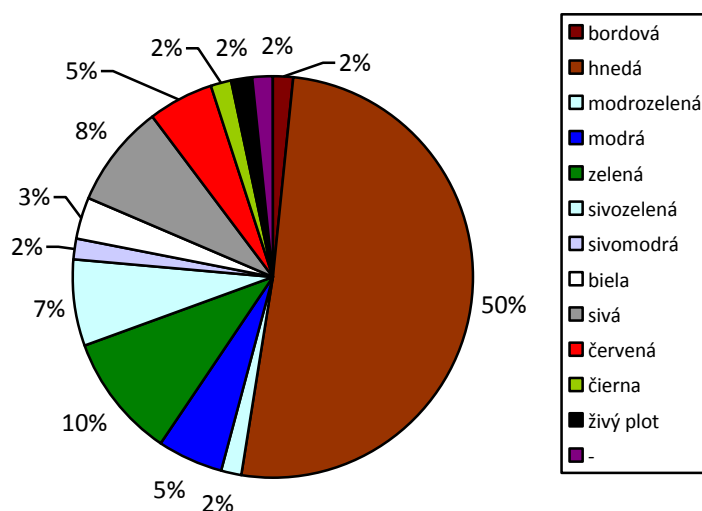

obr. 3 – Výška oplotenia vzhľadom k výške fasády domu

V Suľanoch prevláda výška oplotenia do 2/3, s ktorou sme sa stretli v 74 prípadoch. Patrí ku starším domom, ktoré majú samostatnú bránu pre vstup na pozemok a predzáhradku zvlášť pred domom. Je potrebné ozrejmiť, že pri hodnotení výšky sa do úvahy brala výška vstupnej brány, resp. brány/oplotenia ktoré tvorilo vstup na pozemok, nie výška oplotenia predzáhradky. Najvyššie oplotenie, ktoré zakrýva celú čelnú fasádu domu, sa v časti obce vyskytlo v dvoch prípadoch.

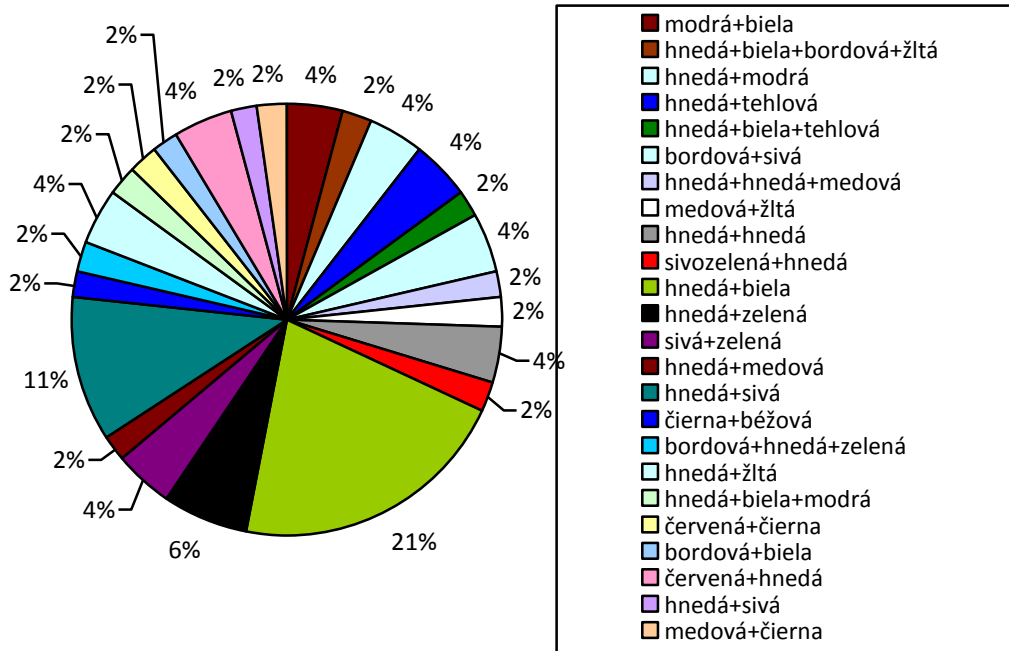
2.1.2 Farba oplotenia

Ďalším skúmaným znakom oplotenia v obci bola farba. Z tohto pohľadu delíme ploty na dve základné skupiny. Na ploty, ktoré sú jednofarebné a ploty, ktorých vzhľad tvorí viacero farieb.

obr. 4 – Prehľad farebnosti oplotenia – monochromatické

Z jednofarebných má najväčšie zastúpenie farba hnedá, ktorá sa vyskytuje v 30 prípadoch. Ďalej zelená (6), sivá (5). Jeden odtieň sa vyskytuje celkovo u 59 oplotení.

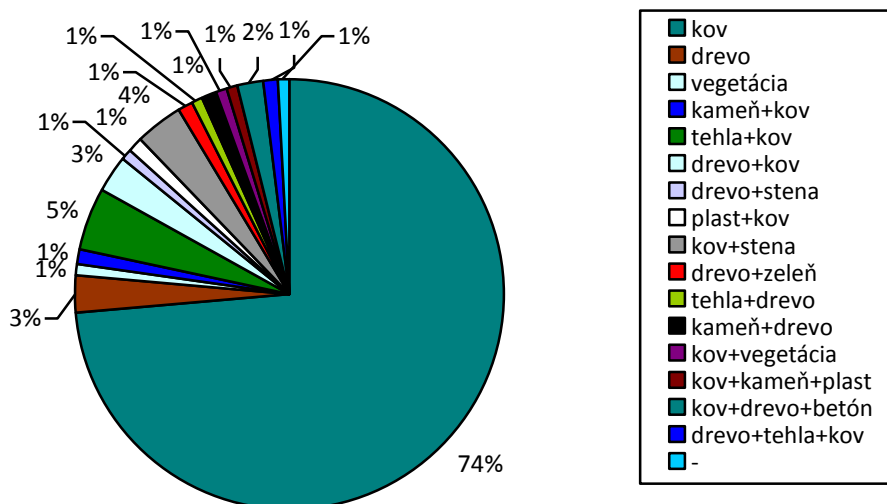
obr. 5 – Prehľad farebnosti oplatenia – kombinácia viacerých farieb

Najviac zastúpená farebnosť v prípade kombinácie farieb je hnedá s bielou a to v 10 prípadoch. Druhou v poradí je kombinácia hnedej so sivou, treťou hnedej so zelenou. Ostatné kombinácie farieb sa vyskytujú len v jednom, či dvoch prípadoch.

Z farebnosti oplatenia v Sulanoch vyplýva, že najviac používanou farbou oplatenia je hnedá a to buď samostatne, alebo v kombinácii s nejakou inou farbou. Zvyčajne sa farebnosť prispôbuje farbe okien, farebných pásov na fasáde domu a pod. Prevláda použitie jednej farby, aj keď je týchto prípadov len o 12 viac, čo predstavuje 56% zastúpenie.

2.1.3 Materiál oplatenia

Nasledujúcim hodnoteným faktorom bol materiál, ktorý oplatenie tvorí. Materiál bol hodnotený len vizuálne, neboli skúmané podrobné konštrukčné systémy (napríklad, plot, ktorý je uvádzaný ako čisto drevený bol tak zhodnotený na základe čelného pohľadu naň, kedy je materiálom len drevo, nezohľadňuje sa, ako je tento materiál pospájaný -napr. kovová tyč-, pokiaľ to nie je vidno).

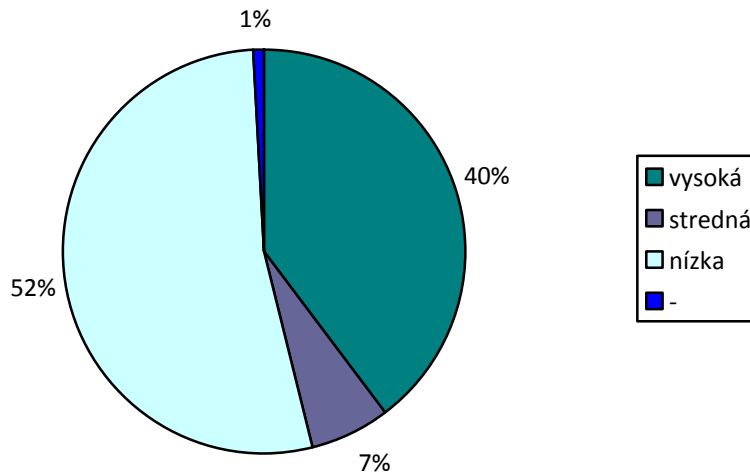

obr. 6 – Materiál oplatenia

Najviac zastúpeným materiálom je v 78 prípadoch kov. Spôsobuje to fakt, že pri väčšine starších domov je veľká brána umožňujúca vstup na pozemok a predzáhradka z toho istého materiálu. Tieto oplotenia sa stavali cca v 70-tych rokoch 20. storočia. Kov sa ale vyskytuje v značnej miere aj v kombinácii s iným, druhým materiálom, ako kameň, tehla, drevo, plast, stena (vymurovaná s povrchovou úpravou), vegetácia, či v kombinácii s viacerými materiálmi – s drevom a betónom (betónovými prefabrikátmi), či drevom a tehlou (na rozdiel od steny, ktorá má povrchovú úpravu, v tomto prípade tehly vidno). Kov je obľúbeným materiálom aj pri zrekonštruovaných, či novopostavených domoch.

2.1.4 Priehľadnosť oplotenia

Nasledujúcim hodnoteným parametrom bola priehľadnosť oplotenia. Tá bola hodnotená na základe vizuálneho pôsobenia plotu. Oplotenie vo výške do 1/3 domu mohlo byť označené nízkou priehľadnosťou aj napriek tomu, že bolo možné vidieť nadeň, ale bolo zhotovené z nepriehľadného materiálu, či konštrukcie. V prípade, že dom obsahoval bránu i samostatnú predzáhradku, priehľadnosť bola hodnotená pri oplotení, ktoré zahŕňalo vstupnú bránu.

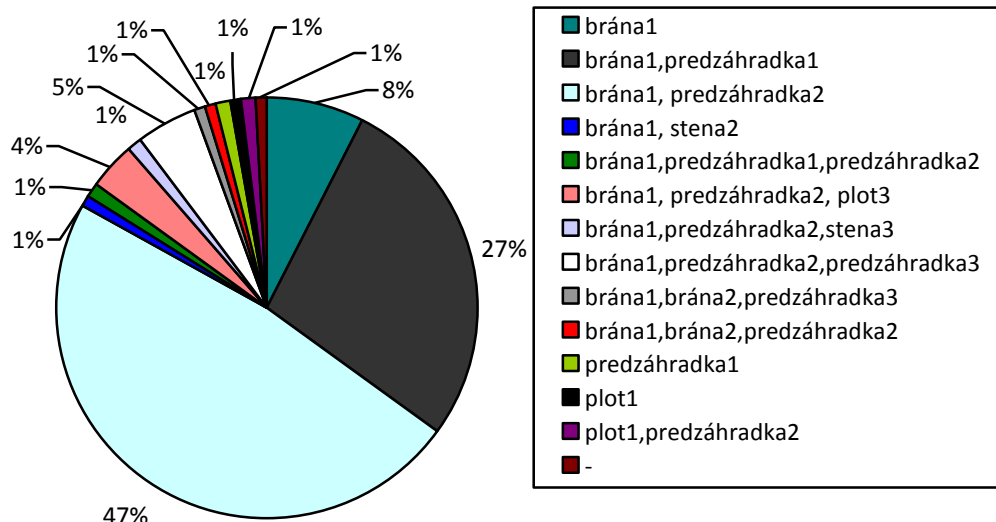
obr. 7 – Priehľadnosť oplotenia

Nízka priehľadnosť oplotenia sa preukázala u 56 prípadov. Je to zapríčinené najmä plnými bránami pri starších typoch domov. Vysoká priehľadnosť je zastúpená 40timi percentami, čo predstavuje 42 prípadov. Tieto oplotenia sú väčšinou tvorené kovovými prvkami, ktoré sa spájajú v priehľadných vzoroch.

2.1.5 Vzory oplotenia

Predposledným hodnoteným parametrom je vzor oplotenia. V Suľanoch sa vyskytujú prípady, kedy oplotenie tvorí len brána pri dome (brána je na úrovni domu, bez predzáhradky, z jedného alebo dvoch vzorov), ďalej brána s predzáhradkou, brána s dvoma rozdielne oplotenými predzáhradkami, atď.

Vzor oplotenia mohol byť zhodný (vo všetkých/takmer všetkých kombináciách), alebo odlišný. Vzory sme označili číslami 1, 2, 3. Štyri alebo viac vzorov sa v rámci oplotenia jedného domu nevyskytovalo. Ďalej sme rozlišovali, či sa jedná o predzáhradku, bránu, stenu (murovanú, vzhľad tehly alebo s povrchovou úpravou), či plot (oplotenie záhrady, živý plot). V prípade zhodného vzoru prvkov sme tieto označili rovnakým číslom vzoru. Rozlišovali sme, či má rovnaký vzor brána s predzáhradkou a pod.

obr. 8 – Zastúpenie vzorov oplotenia

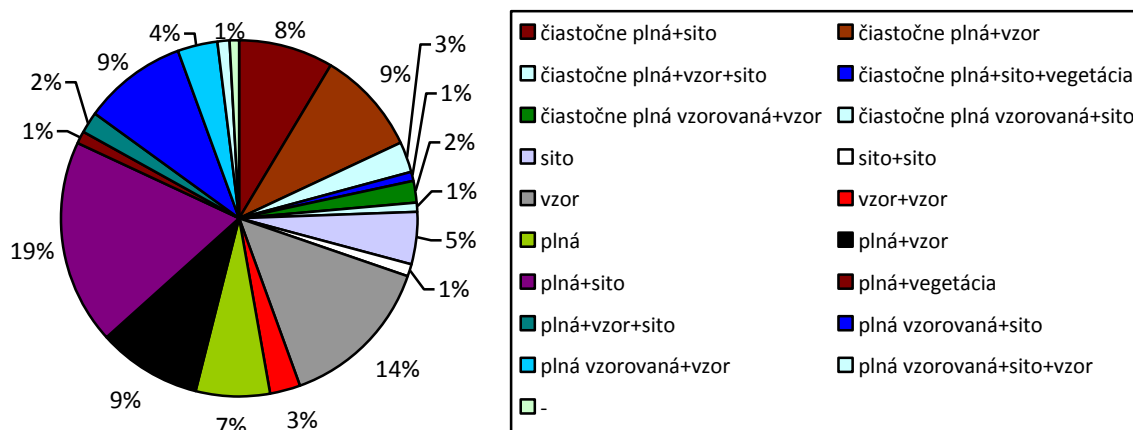
Pri ôsmich domoch sa vyskytovala len brána a to v jednom vzore. Pri 29 domoch sa vzor brány zhodoval so vzorom predzáhradky, resp. vzor predzáhradky bol prispôsobený vzoru brány. V najpočetnejšom zastúpení (51 prípadov) vzor predzáhradky nekorešponduje so vzorom brány. V piatich prípadoch sa vyskytoval jeden vzor na bráne, druhý na predzáhradke a tretí na ďalšej predzáhradke a v štyroch prípadoch bola brána v jednom vzore, predzáhradka vo vzore druhom a plot vo vzore treťom. Ostatné vzory, či kombinácie vzorov sa vyskytovali každý len v jednom prípade.

2.1.6 Kombinácia vzorov oplotenia

V tomto bode sme sa snažili vyhodnotiť, aká je typická kombinácia vzorov oplotenia pre Suľany. Po prvotnom prehliadnutí všetkých typov oplotenia sme vyčlenili kategórie podľa toho, aké kombinácie vzorov sa tu vyskytovali.

„Plná“ značí bránu plnú, nepriehľadnú. „Plná vzorovaná“ je na svojej ploche doplnená o nejaký vzor, ktorý ale nenaruša jej nepriehľadnosť. „Čiastočne plná“ predstavuje bránu plnú v nejakej jej časti, vo zvyšnej časti môže byť spriehľadnená vzorom, sitom a pod. „Čiastočne plná vzorovaná“ je podobne ako u plnej vzorovanej doplnená ešte o nejaký vzor. „Sito“ značí sieťovanú mrežovinu, ktorá je uložená buď v smere vodorovne-zvislo alebo nakoso. Kategóriou „vzor“ je označené oplotenie, ktoré v sebe obsahuje vyskladanie prvkov v nejakom vzore.

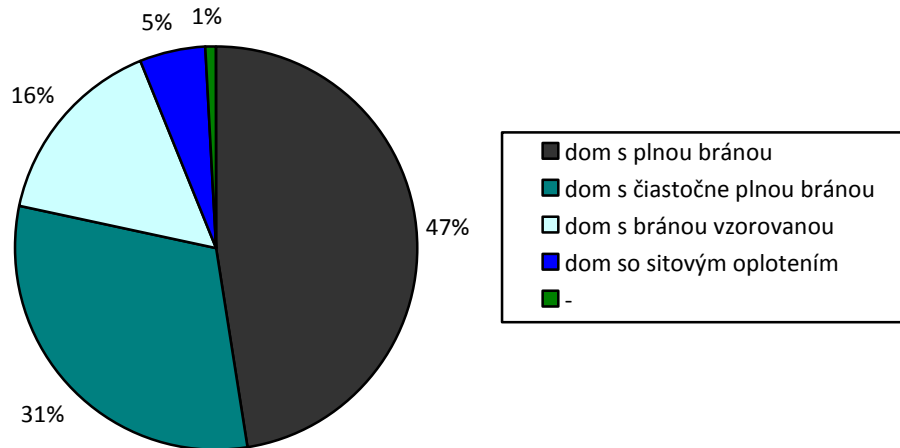
Nasledujúci graf poskytuje prehľad zastúpenia kombinácií oplotenia:

obr. 9 – Prehľad kombinácií vzorov oplotenia

Kategória „plná“ brána, resp. oplotenie sa vyskytuje celkovo pri 40tich domoch. „Plná vzorovaná“ u 15tich. Spolu to predstavuje 47% zo všetkého oplotenia. „Čiastočne plná“ brána sa vyskytuje v kombinácii s nejakým iným vzorom oplotenia v 31% ohradenia pozemkov. „Vzor“ na bráne, či už samostatne alebo v kombinácii s iným vzorom, sa vyskytuje v 16% oplotení. Oplotenie vo vzhľade „sita“ nájdeme pri 6 domoch.

obr. 10 – Zhodnotenie kombinácií vzorov oplotenia

3 Zhrnutie a záver

Hodnotenie oplotenia v Sul’anoch bolo vykonané na základe terénneho prieskumu, priamym pozorovaním. V prvej fáze sme zvolili parametre, ktoré budeme hodnotiť. V hárku sme označili domy, aby sme neskôr vedeli definovať, ku ktorému zápisky patria. V jednotlivých políčkach tabuľky sme následne vyplňali údaje podľa zvolených kategórií. Údaje sme dopĺňali fotodokumentáciou.

Na základe pozorovania, vyhodnotením údajov z tabuľky sme získali závery o tom, aké je oplotenie v tejto časti obce. V ďalšej práci chceme podobným spôsobom zhodnotiť i druhú časť obce a tieto porovnať.

Typický plot v Sul’anoch má oplotenie pri dome s bránou a predzáhradku. Plot s bránou siahajú približne do 2/3 výšky domu bez strechy. Je z kovu, plná, nepriehľadná, hnedá alebo hnedo-biela. Dom má predzáhradku, tá má tiež kovovú konštrukciu, ktorá je vyplnená tzv. sitom, mrežovinou.

Tento fakt naznačuje, že vplyv suburbanizácie, prejavujúcej sa vnášaním mestských prvkov do vidieckych sídiel, v hodnotenej časti obce možno v rámci oplotenia pozorovať len sporadicky.

Oplotenie predstavuje významný prvok priestranstva ulice. Na základe jeho voľby vieme ovplyvniť, ako bude ulica vyzerat’. Výškou, či priehľadnosťou oplotenia môžeme rozšíriť, či stiesniť priestor ulice, farebnosťou ho zjednocovať, potlačiť, či zvýrazniť. Cieľom tohto príspevku bolo zmapovať oplotenie, určiť a zhodnotiť jeho znaky, zistiť, aký plot je typický pre túto časť obce. V nasledujúcej práci môžeme takéto hodnotenia porovnávať navzájom, zistiť, aké je typické oplotenie pre tú ktorú obec a v tomto duchu prípadne ovplyvniť novo budované oplotenia v obci.

Príspevok bol vytvorený s podporou vedeckej grantovej agentúry VEGA v rámci projektu VEGA 1/0769/12 Tvorba udržateľných verejných priestorov vidieckych sídiel modernými metódami a KEGA 019SPU – 4/2011 Zásady tvorby zelene a jej revitalizácie na slovenskom vidieku.

Literatúra:

- [1] TITKOVÁ, D., ŠTĚPÁNKOVÁ, R.: Analýzy súčasného stavu verejných priestorov mestských sídiel ako súčasť postupu tvorby udržateľných verejných priestorov. In: *Trendy v krajinotvorbe*. 2012. 5 s. ISBN 978-80-552-1033-9
- [2] ŠTĚPÁNKOVÁ, R., KRISTIÁNOVÁ, K.: Verejné priestory v urbanistickej štruktúre vidieckych rezidenčných suburbií Bratislavy. In: Vorel, I., Mansfeldová, A., Šovarová, D.: *Človek, stavba a územní plánování*. Praha: ČVUT, 2012, s. 178-182
- [3] ŠTĚPÁNKOVÁ, R., BIHÚŇOVÁ, M.: Urbanisticko-architektonické dôsledky suburbanizácie obce Veľké zálužie. In: *Životné prostredie*, 2012, ročník 46, číslo 6, s.320-323
- [4] *Oplotenie pozemkov* [online]. [vid. 12.8.2013]. Dostupné z: <http://www.enoviny.sk/?cid=34319>
- [5] *Stavebný zákon - Zákon č. 50/1976 Zb. - úplné znenie* [online]. [vid. 23.7.2013] Dostupné z: <http://www.vyvlastnenie.sk/predpisy/stavebny-zakon/>
- [6] *oficiálne stránky obce* [online]. [vid. 20.7.2013] Dostupné z: www.hrubonovo.sk

3.část

Hranice symbolické, koncepční a psychologické

*"Borders I have never seen one.
But I have heard they exist in the minds of some people."
Thor Heyerdahl*

Vnímání hranic urbanistického prostoru – vizuální teorie Kevina Lynche

Perceiving Edges in Urban Space – The Visual Theory of Kevin Lynch

Ing. arch. Lenka Popelová, Ph.D.
ČVUT v Praze – Fakulta stavební, lenka.popelova@fsv.cvut.cz

Abstract:

This paper deals with the role of perceiving and evaluating edges of urban space in the visual theory of Kevin Lynch. In Lynch's theory edges represent one of the five basic elements. They not only have spatial qualities, but also social, psychological and economical ones.

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá vnímáním a hodnocením hranic urbanistického prostoru ve vizuální teorii Kevina Lynche. V Lynchově teorii se jedná o jeden z pěti základních prvků, který má nejen prostorové kvality, ale i kvality sociální, psychologické a ekonomické.

Keywords:

Urban space; edges; image of the city.

Klíčová slova:

Urbanistický prostor; hranice; obraz města.

1 Úvod

Kniha *Obraz města* Kevina Lynche, amerického teoretika, pedagoga a urbanisty ovlivnila již celé generace teoretiků i praktiků architektury a urbanismu. Zabývá se teorií vizuální formy města a aplikací této teorie v praxi skrze studium obrazu neboli image města. Lynch v této teorii propojil své uvažování urbanisty s problematikou mnoha jiných vědních oborů (zejména sociologie, psychologie a etnografie). Právě toto propojení více oborů přineslo podnětné náhledy a zjištění, překračující uvažování o městských formách, jaké bylo do té doby obvyklé. Tento text se zabývá Lynchovou teorií vizuální formy města, přičemž akcentován bude Lynchův pohled na otázku hranic/okrajů urbanistického prostoru. Okraje (českém překladu užito toto označení), tvoří jeden ze základních pěti prvků, na které Lynch fyzické formy města abstrahoval.

Na úvod připomeňme něco k autorovi dané teorie. Kevin Andrew Lynch (1935 – 1984) studoval na Yale, na Massachusetts Institute of Technology (MIT) a též v Taliesinu u F. L. Wrighta. Od roku 1948 pracoval na MIT, kde později obdržel profesuru. Vedle své práce výzkumné a pedagogické se věnoval i urbanistické praxi (Boston, Dallas, Minneapolis, Los Angeles, San Francisco, San Diego ad.). Na MIT publikoval osm knih, jež se všechny nějakým způsobem zabývají otázkou vizuální formy měst¹. Nejznámější je ale jeho první kniha *Obraz města*, vydaná roku 1960. V českém překladu, na němž se spolupodílela i autorka příspěvku, vyšla až v roce 2004 v překladu Jaroslava Hutí a autorky tohoto příspěvku.

---

1 Site Planning (1962), The View from the Road (1964, spoluautor), What time is this Place (1972), Meaning the Sense of a Region (1976), Growing up in Cities (1977), A Theory of Good City Form (1981), Wasting Away (1984, vyšlo posmrtně).

Nicméně Lynchovy výzkumy u nás byly známy a rozvíjeny už v 70. letech² a byly dále popularizovány (Hexner – Novák, 1988; Maier, 2000).

Na začátku výzkumů, které trvaly pět let, Lynche inspirovala cesta po Evropě – po italských historických městech (vzpomeňme, že stejně inspirativní byly cesty do Evropy např. pro L. I. Kahna či R. Venturiho). Při studiu struktury historických evropských měst si Lynch všiml, že zdejší spleť uliček a nepřehledných zákoutí, tedy velmi složitá a dramatická vizuální struktura, vytváří daleko lépe zapamatovatelný prostor než zdánlivě jasně a přehledně definovaná města americká, která jsou většinou organizovaná na monotónních, pravidelných pravoúhlých rastrech. Tento zajímavý nesoulad se stal předmětem jeho dalšího studia, kdy se snažil pochopit podstatu vnímání vizuálních městských forem, kterou později nazval mentálním obrazem města. Výsledky shrnul v knize *Obraz města*.

2 Lynchova vizuální teorie

Mentální obraz města lze definovat jako představy, které si lidé vytvářejí o městském prostředí v němž žijí nebo je navštíví. Protože mentální obraz je nehmatatelný, až filosofický koncept, Lynch hledal, jak ho zpředmětnit. Vyvinul proto novátorskou metodu popisu vizuální formy města, kterou založil na zcela objektivních, i pro laika lehce pochopitelných kritériích.

Pro výzkum si Lynch vybral centrální části tří amerických měst (Boston, Jersey City a Los Angeles). Boston měl tehdy ještě do jisté míry zachované historické jádro a kompaktní vizuální formu, Los Angeles bylo zvoleno jako příklad průměru a Jersey City jako příklad města s největší mírou rozpadu a chaotičnosti. V knize analyzovaná města se za uplynulá desetiletí značně proměnila. Mnoho popisovaných reálií již dnes neexistuje. Lynch vedle těchto měst shromáždil srovnávací materiál o zmíněných italských historických sídlech. Ve zkoumaných amerických městech získal údaje dvojího druhu. Jednak z terénních průzkumů vedených odborníky, jednak z řízených rozhovorů a vycházek přímo s obyvateli těchto měst (ke zkoumané lokalitě ale museli mít nějaký vztah – bydlet tam či se tudy alespoň přepravovat).

V řízených rozhovorech se Lynch snažil, aby dotazovaní popsal vlastní plastické představy o prostředí. Popisovali například imaginární procházky, svou cestu do práce, určení polohy, byly jim předkládány fotografie k identifikaci a dostávali celou řadu dalších otázek. Měli též rychle naskicovat mapku a zakreslit do ní nejzajímavější a nejdůležitější znaky prostředí. Cílem bylo zjistit, jak lidé vnímají formu určitého místa, jak jsou ji schopni vyjádřit, jakým způsobem se utváří vztah k určitému místu a jak se liší představy od viděné reality.

Výpovědi obyvatel jsou velmi zajímavým materiálem – často mívaly až literární náboj, zejména když lidé popisovali věci, které se jich negativně dotýkaly (což v popisech převládalo). Mluvili o zmatení, dezorientaci, beztvarosti, špíně, o pocitech odcizení a zahlcení, stýskali si nad bezduchou fádností ulic, popisovali zmatek, nevyhraněné lokality, vágně naznačené hranice a izolovanost, přerušenu kontinuitu prostoru, dvojsmyslnost různých prostorových prvků, nedostatek charakteru prostředí ap. – z uvedeného je zřejmé, že výčet nedostatků byl pravdu plastický.

Konkrétním, typickým příkladem je výpověď obyvatelky Jersey City, kde dotazovaní těžko hledali vůbec nějaký zajímavý prvek, jež by bylo možné popsat: „*Je to tam všechno stejné a obyčejné. Když se chci projít ulicí, je jedno, jestli se vydám Newark Avenue, (...) či Bergen Avenue. Skutečně, někdy se ani nemohu rozhodnout, kterou ulicí se dát, protože všechny jsou si tak podobné a není tu skoro nic, co by je rozlišilo.*“ (Lynch, 2004, s. 30-31)

2 Viz výzkumy obrazu pražských Vinohrad a nově vybudovaného Mostu od Jiřího Ševčíka a kol., které vznikly v 70. letech 20. stol. Zejména alarmující byl výzkum v novém Mostě, jehož obyvatelé žili ve vzpomínkách na zmizelé město a s novým prostředím nebyli schopni se sžít a orientovat se v něm.

Opakovaně se v popisech objevoval pocit strachu a velkého stresu při cestě složitou spleť dálnic či do míst, která lidé dobře neznali či jim byla cizí sociální skladbou, ale třeba i estetikou budov.

Z rozhovorů bylo zřejmé, že *obraz prostředí* představuje pro každého člověka do jisté míry organizovaný mikrokosmos – odvíjející se sice od vlastní zkušenosti, ale mající i obecné polohy. Tento obraz totiž bývá u každého města víceméně podobný u všech zúčastněných bez rozdílu věku, pohlaví a sociálního zařazení. Kritika Lynchovi, ale později vyčítala, že zkoumaný vzorek obyvatel nebyl postačující. Jednak byl malý (30 lidí v Bostonu a po 15 v dalších dvou městech), jednak nezohledňoval věkovou a sociální strukturu (Lynch uvádí, že šlo zejména o vzdělance a manažery, nezabýval se např. názory dětí, seniorů, hendikepovaných spoluobčanů, příslušníků minorit ap.).

Lynch nakonec dovedl, že existuje zobecňující poloha individuálních obrazů daného města – a nazval ho *kolektivní obraz*. Pro obyvatele má tento obraz význam zejména *orientační* (lidé si nevědomky vytvářejí *mentální mapy* prostředí, podle kterých se pak pohybují), ale i *emotivní* a *psychologický*. Lynch též zjistil, že obraz města je produktem dvousměrného procesu, který probíhá mezi pozorovatelem a prostředím – obraz města není tedy statický, ale v čase se vyvíjí a mění, jak se proměňuje pozorovatel i dané prostředí. Jde tedy o flexibilní strukturu, která ale vykazuje některé pevné prvky.

Lynch pak upozornil na to, že abychom ale vůbec vnímali kvality prostředí, musí na nás prvky v něm obsažené nějak působit (např. barvou, tvarem, teplotou ap.). Pokud tomu tak je, podle Lynche má daný prvek či celé prostředí *imageabilitu*. A právě imageabilita prostředí je vlastnost, která by měla být východiskem pro plánovače.

Pro praktické užití (tj. rozbor prostředí, vytvoření problémové mapy a návrhu) Lynch definoval *typologii fyzických prvků*, které vytvářejí prostředí na městské i regionální úrovni. Těchto prvků je pět: *cesty, okraje, oblasti, uzly a významné prvky*. Cesty jsou lineární prvky, po nichž se obyvatelé pohybují a kolem nichž se koncentrují ostatní prvky. Okraje jsou též lineární, oddělovací, ale i spojující prvky, které nejsou obyvateli přímo využívány. Oblasti jsou dvojrozměrně vnímané střední až velké části města, mající určitý charakter. Uzly jsou body a strategická místa ve městě (např. křižovatky). Významné prvky jsou dobře rozlišitelné hmotné objekty města (např. věže, přírodní útvary ap.).

Za určitých okolností se mohou tyto prvky měnit i v jiný typ. „*Například řidič vnímá dálnici jako cestu, ale chodec (...) jako (...) okraj. Ve (...) městě chápeme centrum jako oblast. V metropolitním regionu ho budeme považovat za jeden z uzlů.*“ (Lynch, 2004, s. 48-49)

Jak k tomuto poznání Lynch došel? Lidé opakovaně obraz městského prostředí nevědomky strukturovali právě na těchto pět základních prvků a Lynch dovedl, že musejí být obecné povahy – dle něj se jedná se o *archetypy urbanistické struktury*. Na historicky i geograficky rozmanitých příkladech ukázal, že tyto prvky jsou všudypřítomné, společné pro všechny kultury a bývají lidmi dokonce promítány zpětně i na přírodní prostředí. Viz Lynchem podrobně studované orientační systémy domorodých kmenů či promítání představ na přírodní prostředí (např. Lynch uvádí, co lidé byli schopni vidět v jedné skalní stěně: majáky, cihlářské pece, kupoli washingtonského Kapitolu, kostely, věže, ulice, pyramidy, skladiště s obchody, parky a náměstí, gotické hrady, francouzské katedrály, mauzolea ad.).

V závěru Lynch podal i návody, jak při plánování měst s jednotlivými prvky zacházet, aby byl výsledek snah plánovačů uspokojujivý. Každý navrhovaný prvek by podle něj měl být výjimečný, ale jednoduchý, jasný, měl by působit v rámci určité hierarchie, dále by měl mít jasné spojení s okolím, vnitřní kontinuitu a dobrou možnost rozlišení směrů. Podstatné je i najít vhodné pojmenování navrhovaných prvků, aby se posílila identita daného místa a jeho informační hodnota (např. North Station ap.). Lynch považoval za důležité i to, jaký zážitek mají uživatelé z pohybu v prostoru, jak vnímají plynutí času, zabýval se i počítky hmatovými a čichovými.

3 Vnímání hranic urbanistického prostoru ve vizuální teorii Kevina Lynche

Jak jsme již předeslali, v Lynchově teorii tvoří hranice/okraje jeden z pěti základních prvků. Lynch ho definuje následovně (Lynch, 2004, s. 47): „*Okraje jsou lineární prvky, které nejsou pozorovateli přímo využívány. Nevnímáme je jako cesty. Jsou to hranice oddělující dvě fáze, chápané jako lineární zlomy v kontinuitě prostoru, například: břehy, železniční koridory, hranice územního rozvoje či zdi. Vytvářejí spíše podružné vztahy než aby byly koordinujícími osami. Okraje mohou být i bariérami, které jsou více či méně průchodné a vymezují tak jednu oblast vůči druhé. Také je můžeme chápat jako linie, k nimž se dvě oblasti vztahují a spojují se skrze ně dohromady. Pro mnoho lidí jsou okraje významnou pořadající charakteristikou prostoru, ačkoliv nejsou tak důležité jako cesty. Částečně se tak děje i proto, že jejich úlohou je držet pohromadě ucelené plochy, například obrysy města je podtržen přítomností vody nebo zdi.*“

Podstatné pro definici okrajů/hranic je Lynchova myšlenka, že hranice jsou lineární prvky, které nejsou pozorovateli přímo využívány, ačkoli se jimi mohou stávat třeba i cesty pozorovateli využívané. Viz výše poznámka o tom, že za určitých okolností se mohou prvky měnit i v jiný typ a profitovat z dalších vztahů s okolím (Lynch, 2004, s. 51), jako tomu bylo v Bostonu: „*V tomto případě se pak cesta může druhotně uplatnit i jako hranice. Atlantic Avenue získává velkou část svého významu ze vztahu k místním dokům a přístavištím, Storrow Drive z toho, že vede podél Charles River. Arlington a Tremont Street jsou výrazné, protože jednou stranou sousedí s parkem, a Cambridge Street nabývá na jasnosti tím, že hraničí s Beacon Hill.*“

Hranice/okraje jsou tedy Lynchem chápány víceméně jako oddělující *bariéry* různých kvalit, které pomáhají držet pohromadě ucelené plochy města. Zajímavé je, že pro mnoho lidí představují významnou pořadající charakteristiku prostoru, ačkoli jako tu primární vidí Lynch cesty.

V konkrétních popisech hranic/okrajů se Lynch soustřeďuje zejména na popis jejich negativních vlastností, které primárně brání dobré orientaci v prostoru města na všech úrovních (dále se zmíníme i o dalších aspektech, které jsou takto narušeny). Tyto neduhy by plánovači měli umět odhalit a vyhýbat se jim pak v plánovací praxi.

Lynch opakovaně popisuje problémy „měkkých“ hranic – tj. problém oblasti/cesty/uzlu/významného prvku s vágně naznačenými hranicemi, který ztrácí svou identitu, jedinečnost, vymezenost a pro občany se stává těžko uchopitelným (např. pokud cesta/oblast/uzel/významný prvek nemají jasný počátek a konec, nemají žádnou identitu; pak nemůžeme jejich hranice jasně vytyčit a cítíme potřebu je nahrazovat jinak – např. orientovat se podle názvů ulic, znamení na domech ap.).

Na druhou stranu upozorňuje Lynch na problém „tvrdých“ hranic, které způsobují celkovou izolovanost a porušují kontinuitu vnímání prostoru. Byť se jedná o „přesně vymezené“ oblasti/cesty/uzly/významné prvky, ty se opět stávají pro občany těžko uchopitelnými (např. oblast s malým počtem spojení s okolím – izolovaná např. železničním koridorem, dálnicí, ale i vodní plochou, neudržovanou zelení ap.). Těž varuje před příliš matoucí dvojsmyslností prvků: dálnice-cesta, dálnice-bariéra.

Limity Lynchovy teorie obecně lze spatřovat v tom, že je primárně zaměřená na vizuální vnímání prostoru a orientaci v něm. Ve vztahu ke všem prvkům se jen omezeně zmiňuje o tom, že mají i kvality sociální, psychologické a ekonomické, ačkoli z textu si čtenář mnohé dovodí sám. I u popisu hranic/okrajů se Lynch tak v největší míře zaměřuje na jejich dopad na vizuální stránku města a orientaci obyvatel. Nicméně Lynch u každého ze zmíněných pěti fyzických prvků prostředí uvažoval i o jeho významu pro život ve městě a těchto otázek se pak nutně musel dotknout.

Cesty viděl jako hlavní linie, na nichž se odehrává městské dění a na něž se jako korálky navěšují ostatní prvky. Zejména dobře utvářené okraje pak vnímal jako důležité pro

celkovou diferenciaci prostředí města a zdárný rozvoj jeho image/obrazu. Jak jsme již předeslali, Lynch přitom akcentoval, že nanejvýše problematické je, pokud jsou okraje fyzicky neprůchodné (např. bariéry typu dálnice či neudržované zeleně, které mohou vést až k sociální izolaci, pocitu vydělení minorit, deprivaci obyvatel, ekonomickému úpadku, kumulaci nepřizpůsobivých osob, nárůstu kriminality ap.). Hranice tvoří důležitý, ale i dost abstraktní (občas i jen myšlený) faktor, který když je porušen, ovlivňuje i kvalitu dalších prvků města a tedy života v něm. Hranice přispívají k dobrému vymezení oblastí, u nichž Lynch zjistil, že lidé si je nejvíce spojují s místní sociální strukturou obyvatel. Dobře fungující hranice podporují i uzly, které obyvatelé denně užívají, a mívají k nim hluboký vztah – protože často jde o nejdůležitější místa sociální komunikace. Na hranicích se mohou nalézat i významné body sloužící ve městě nejen k orientaci, ale často přímo symbolizují určité místo a vzbuzují v obyvatelích hrdost i pocit sounáležitosti.

Lynch opakovaně upozornil a na příkladech doložil, že narušení celkového obrazu města či dokonce jeho částečná destrukce (v našem případě např. hranic) může výrazně prohloubit orientační, sociální, ekonomické, politické problémy v daném prostředí. Je tedy úkolem urbanistů a architektů, aby plánovali prostory, které mají primárně kladné vlastnosti.

4 Závěr

Lynchovy výzkumy je nutné vidět i v dobových souvislostech. Lynch se zajímal o to, jak obyvatelé vnímají a hodnotí své prostředí, jak se v něm cítí, orientují. Tím se snažil vrátit pozornost odborníků tam, kam patří – z říše spekulativních a ideologizujících zdůvodnění, jak je vnucovali např. funkcionalisté, k uspokojení skutečných potřeb řadového občana, obyvatele konkrétního města v konkrétním čase. Prostor města by dle Lynche neměl být abstraktní konstrukcí plánovačů. Apeloval na to, aby změny v prostředí probíhaly v součinnosti s obyvateli měst, v rozumném časovém horizontu, přičemž se měl ponechat prostor pro historickou kontinuitu a osvědčené hodnoty.

Lynchovy názory reflektují tendence pozdní moderny, kdy se i v oblasti urbanistické tvorby formulovala nová stanoviska, přehodnocující estetický schematismus a funkční jednostrannost zonálního funkcionalistického plánování. Ke slabinám funkcionalismu se ale Lynch nevyjadřuje; kritizoval běžný americký městský urbanismus. Řešení jeho problémů však Lynch neviděl v úplném zavržení stávajících měst a aglomerací (což bylo v 60. letech častým námětem utopistů – viz megastruktury Kiyonori Kikutakeho, Kisho Kurokawy, Yona Friedmana, Paolo Soleri ad.), ale doufal v jejich nápravu. Při tom se měla využít jeho metoda.

Z obecnějšího pohledu je Lynch zařazován mezi čelné představitele fenomenologické interpretace prostoru. Jeho metoda se stala inspirací mnohým teoretikům. O významu fyzických forem prostředí uvažoval ve stejné době jako Lynch například britský architekt Gordon Cullen (Cullen, 2005). Výzkumu archetypů prostředí se později věnoval zejména fenomenolog Christian Norberg-Schulz, který roku 1981 vydal slavnou knihu *Genius loci* (Norberg-Schulz, 1994). Na Lynchovy výzkumy se přímo odvolával, ale více se zaměřil na symbolicko-estetické vlastnosti prostředí historických měst a krajín, v jejichž kontextu řešili otázku hranic jako prostorově-symbolického prvku. Lynchovy myšlenky o orientaci obyvatel ve městě do jisté míry rozvíjel i Rob Krier (Krier, 1975) ve své postmoderní typologii městských forem, která se ale zabývá více formálním hlediskem fungování urbanistických prostorů. Nicméně otázka ohraničení prostorů různých dimenzí prochází celou toto jeho stěžejní knihou. Správným vymezením hranic v rámci sídel se pak zabýval i jeho bratr León Krier (Krier, 2001); v rovině formálního architektonického řešení podobně jako Rob Krier ale v rámci postmoderního diskursu.

Na závěr můžeme konstatovat, že Lynch upozornil na základní otázky vztahu člověka a prostředí, na které se v množství praktických potřeb a neustálých změn i dnes zapomíná. Zdůrazňuje, že obraz města je nutné budovat zcela vědomě a dávat mu takovou formu, která

ulehčí a obohatí život běžných lidí. Pro praktickou aplikaci Lynch vytvořil funkční, dodnes využívanou metodu. Tato metoda může sloužit jako vodítko nejen pro plánovače a projektanty, ale i pro další profese, jež se nějak dotýkají tvorby městského prostředí. Lynch apeluje i na to, aby obyvatelé participovali na výstavbě, přijali zodpovědnost za prostředí, v němž žijí a vzdělávali se v oboru tvorby města již od dětství, neboť (Lynch, 2004, s.1): „*Pohled na města nám může přinášet zvláštní potěšení, i když je vnímáme jako každodenní samozřejmost.*“

Literatura:

- CULLEN, G. *The Concise Townscape*. 14. vydání. Oxford: Architectural Press, 2005. ISBN 0-7506-2018-8.
- HEXNER, M. – NOVÁK, J. *Urbanistická kompozice* (skripta Fa ČVUT v Praze). Praha: Vydavatelství ČVUT v Praze, 1988. ISBN 80-01-01451-7.
- KRIER, L. *Architektura: volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0012-7.
- KRIER, R. *Stadtraum in Theorie und Praxis*. Stuttgart: Karl Krämer, 1975. ISBN 3-78-28-1427-4.
- MAIER, K. *Urbanistická čítanka 1*. Praha: ČKA, 2000. ISBN 80-9027-353-X.
- LYNCH, K. *Obraz města*. Praha: Bova Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0.
- SCHULZ, CH., N. *Genius loci. K fenomenologii architektury*. Praha: Odeon, 1994. ISBN 80-207-0241-5.
- URLICH, P. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století* (skripta Fa ČVUT v Praze). Praha: Vydavatelství ČVUT v Praze, 1992. ISBN 80-01-00869-X.

Vplyv fyzických i sociálnych aspektov na vnímanie a využívanie verejného priestoru užívateľmi

Influence of physical and social aspects on use and perception of the public space

Ing. Dominika Titková

(doc. Ing. arch. Roberta Štěpánková, PhD.)

Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre FZKI, dominika.titkova@gmail.com

Abstract:

Public space is formed by its actual condition, where we include its architecture, space structure and attractiveness. These characteristics has an influence on its use. Another factor is the use of space and its social aspect, which includes the activities, that the people do there. Despite unchanged physical condition of the space, relative interaction of people can have influence on their behavior that may have impact on space use. Paper is focused on the way different people's behavior and impulses can change the use of space or how can some physical or psychological boundaries influence their behavior in space. We also observe how do people react to impulses, forced interaction, and what impact might have even minimal changes in the arrangement of the space.

Abstrakt:

Verejný priestor je formovaný svojim fyzickým stavom, kam môžeme zahrnúť jeho architektúru, miesto, kde sa priestor nachádza a atraktivitu. Tieto vlastnosti priamo úmerne vplyvajú na jeho využitie. Faktorom vplyvujúcim na využitie priestoru je aj jeho sociálny aspekt, ktorý zahŕňa aktivity v ňom vykonávané. Ľudia sa svojim správaním v priestore vzájomne ovplyvňujú a môžu tak zmeniť správanie sa v priestore napriek nezmeneným fyzickým podmienkam, či atraktivite. V príspevku sledujeme, ako rôzne správanie ľudí a impulzy môžu zmeniť využitie priestoru. Ako môžu niektoré fyzické, či psychologické hranice ovplyvniť ich správanie. Prípadne ako sa vnímanie človeka stáva samotnou hranicou pri využívaní priestoru a ako tieto hranice zmeniť, narušiť, či cielene vytvoriť. Pozorujeme taktiež, ako ľudia reagujú na iniciatívne impulzy, vynútenú interakciu, a aký dopad môže mať na využitie priestoru minimálna zmena usporiadania.

Keywords:

environmental behavior; public space; space structure

Kľúčové slová:

environmentálne správanie; verejný priestor; usporiadanie priestoru

Úvod

Verejné priestory sa už v minulosti riešili ako jedno z najdôležitejších súčastí mesta, kde sa stretávali ľudia, nielen z pohľadu sociologického a komunikačného, ale aj ekonomického či kultúrneho. Bol zrkadlom mesta a určovalo dynamiku – život v meste.

Vnímanie priestoru človekom je ovplyvňované jeho fyzickým vzhľadom. Na základe usporiadania a svojich architektonických a vzhľadových vlastností vyvoláva v ľuďoch určité postoje a správanie. Vplyv jednotlivých prvkov usporiadania, dizajnu, a architektúry je

dôležitou súčasťou pri analýzach každého verejného priestoru. Na základe vplyvu architektonických prvkov na človeka vieme predpokladať správanie jednotlivca i davu v priestore.

Nielen fyzické vlastnosti priestoru, ale i psychologické podnety ovplyvňujú prístup človeka ku konkrétnemu priestoru. Ovpľyňuje jeho správanie. Človek si podvedome vytvorí isté hranice, ktoré mu zabraňujú využívať priestor, alebo, naopak, motivuje k prekročeniu či už psychologických, alebo fyzicky existujúcich hraníc v priestore. Pre zistenie, kedy a ako sa tieto hranice vytvárajú, sme sledovali niekoľko vybratých teórií a použili v praktickom experimente. Ďalej sme sledovali, kedy je človek ochotný, alebo motivovaný, prekročiť fyzicky existujúcu bariéru (či už vizuálnu, alebo existujúci architektonický prvok) a pod akými vplyvmi sa rovnaká bariéra stáva skutočnou hranicou.

1. Čo vplýva na správanie človeka

Vzťah človeka a prostredia je aktuálnou problematikou už dlhú dobu. Okrem toho, že sa vzájomne ovplyvňujú vedome i podvedome, formujú tak i vzťahy medzi ľuďmi a skupinami navzájom. Psychológ Kurt Lewin (1951) uvádza, že správanie (B) nie je len funkciou (f) osobného faktoru (P), ale je podmienené i prostredím (E) daného priestoru. Lewin vyjadril tento vzťah aj vo vzorci: $B=f(P,E)$. Vyjadrené vetou: správanie je funkciou osoby v danom prostredí. Osoba teda priamo úmerne reaguje na okolité podnety.

1.1. Environmentálna psychológia

Environmentálna psychológia sa venuje štúdiu transakcie medzi jedincami začlenenými do prostredia a fyzikálnymi rámcami (Výrost, Slaměník, 2008).

Je orientovaná na systematické vzájomné vzťahy medzi fyzickým a sociálnym prostredím a individuálnym ľudským správaním (Veitch, Arkkelin, 1995). Nemá jednotnú teóriu ktorá by mohla byť aplikovaná pri výskume na všetky typy verejných prostredí (Gifford, 2002; McAndrew, 1993; Bell, 1996; Pomeranz 1980).

Existuje niekoľko modelov environmentálneho správania. Sú nasledovné:

- Arousal theory = Teória zdvihu
- **Teória pracovného stimulu**
- **Teória vynúteného správania sa**
- Teória adaptačnej úrovne
- Teória stresového prostredia
- Teória vnímania alebo poznávania

Nasledujúce dve sme použili ako teoretický podklad pre experimenty:

1.1.1. Teória pracovného stimulu

Teória chápe vonkajšie životné podmienky ako zdroj senzorických informácií (známych ako stimulus alebo stimuli), ktoré poskytujú ľuďom psychologickú stimuláciu (Gifford 2002; Veitch a Arkkelin, 1995). Tieto stimuly zahŕňajú prosté, okolité vplyvy ako je svetlo, zvuk alebo teplota ako aj komplexné fyzické prostredie ako sú budovy, ulice, tvar povrchu alebo aj prítomnosť druhých ľudí. Teória pracovného stimulu je založená na názore, že ľudia majú limitovanú kapacitu prijímania stimulov z vonkajšieho prostredia. (Veitch a Arkkelin 1995).

Pri preťažení stimulmi majú ľudia tendenciu ignorovať niektoré vonkajšie vplyvy a viac sa zameriavajú na tie, ktorých vyriešenie považujú za dôležitejšie (Bell, 1996; Veitch a Arkkelin 1995).

Vo fyzickom prostredí sa môže vyskytnúť podobná situácia keď osoba je v záťažovej situácii, stratená v neznámom meste s výškovými budovami. Vyčerpávajúce pokusy o nájdenie cesty môžu byť sťažené pôsobením prehnane množstva stimulov z okolia ako sú dopravné značky, štruktúra ulíc, ľudia, autá a budovy. Vyskytujú sa situácie, pri ktorých sú

dôležitejšie stimuly z okolia ignorované. Človek sústredený na prechod davom, a samotná orientácia v priestore je potlačovaná. Veitch a Arkkelin (1995) vysvetľujú, že následky takého správania môžu spôsobiť chybný úsudok, znižovanie tolerancie, frustráciu a ignorovanie druhých, ktorí môžu potrebovať pomoc.

1.1.2. *Teória vynúteného správania sa*

Všetky teórie vynúteného správania sa, sa zameriavajú na to, že ľudia musia čeliť skutočnému alebo zdanlivému obmedzeniu, ktoré spôsobujú vonkajšie vplyvy a zdanlivému stupňu kontroly, ktorý majú alebo chcú mať nad okolím (Gifford, 2002; Veitch a Arkkelin, 1995). Tieto teórie predpokladajú, že vonkajšie prostredie je schopné zamedziť alebo limitovať správanie jedincov (Speller 2006; Veitch a Arkkelin 1995). Keď si ľudia priznajú, že stratili určitý stupeň kontroly nad okolím ich prvá reakcia je nepokoj, ktorý je nasledovaný pokusmi znovu získať kontrolu (Bell, 1996). Táto reakcia je opísaná Veitchom a Arkkelinom ako psychologický odpor.

Ďalšie, nižšie popísané dve vybrané teórie sa tiež vzťahujú na reakcie užívateľa priestoru. Aj prejavy týchto dvoch teórií sme sledovali v modelových situáciách:

1.2. *Teória stádového efektu*

Už filozofovia Soren Kierkegaard a Friedrich Nietzsche označili určité formy správania ľudí v ľudskej spoločnosti pojmami „davové správanie“ resp. „stádo efekt“.

Banerjee (1992) preukázal, že ľudia sú pri utváraní rozhodnutí ovplyvnení správaním ostatných jedincov v skupine. Jeho teória je založená na pozorovaní, kde jednotlivec spozoruje signál osoby v jeho okolí a až na základe tohto signálu sa rozhodne pre tú istú akciu alebo o jednu z dostupných alternatív. Toto správanie tak môže spôsobiť kaskádu na seba nadväzujúcich reakcií viacerých osôb a tým v konečnom dôsledku vyššie spomínaný stádo efekt. Prvotný signál pritom nemusí byť racionálny, ako vo svojom výskume potvrdil (Asch, 1952).

1.3. *Gestaltizmus*

Gestaltizmus, alebo teória tvaru tvrdí, že usporiadanie je základom individuálneho estetického dojmu. Spoločenský estetický pôžitok (dojem) vychádza z podvedomia, ktoré reaguje na stupeň usporiadania priestoru, ktoré vychádza vlastne z geometrických foriem a tvarov (Lang, 1994). Na základe princípov Gestaltovej teórie, človek je prirodzene citlivý na geometrické tvary, logické usporiadanie, a mieru zložitosti jednotlivých prvkov priestoru.

2. **Vytýčenie cieľov**

Keďže sa zaoberáme tvorbou verejných priestorov, vyššie uvedené teórie nás dovedli k tomu, aby sme zvážili fyzické a psychologické pôsobenie podnetov a prvkov priestoru na jeho využitie. Na ich základe sme vytvorili modelové situácie, kde sme sledovali vplyv jednotlivých teórií na správanie človeka. Chceli sme zistiť, do akej miery vieme i minimálnym impulzom, či už fyzickým (malá zmena štruktúry priestoru) alebo psychologickým stimulom ovplyvniť využitie priestoru. Viedol nás k tomu aj konštatovanie, že mnoho verejných priestorov, napriek ich funkčnosti a estetike, sú málo využívané ľuďmi. Začali sme uvažovať teda, aké vplyvy, ktoré nie sú na prvý pohľad viditeľné, môžu spôsobiť zmenu správania človeka v priestore.

Vplyvy teórií a reagovanie davu na jednotlivé architektonické i psychologické bariéry (podnety) sme skúmali v priestore výstaviska Nitra počas štyroch dní Expozície poľnohospodárskeho veľtrhu počas letných prázdnin 2013. Pavilón ponúkal širokej verejnosti rôzne interaktívne podnety, zaujímavé stanoviská a pre deti detské herné prvky. V priestore sme vytvorili modelové situácie, kde sme skúmali vplyv jednotlivých vyššie uvedených teórií na ľudské správanie v priestore. Na základe popísaných teórií sme sledovali, ktoré z nich a do

akej miery majú vplyv na správanie človeka a davu ľudí v priestore a akým spôsobom vieme ovplyvniť využitie priestoru. Cieľom bolo zodpovedanie nasledujúcich otázok:

Prejaví sa teória vynúteného správania sa a stádového efektu na intenzite využitia modelového priestoru užívateľmi? (Stanovisko 2)

Prejaví sa teória pracovného stimulu pri zavedení veľkého počtu impulzov, podnetov, ukážok a vystavovaných predmetov na správanie a orientáciu návštevníkov priestoru?

Na základe Gestaltizmu (teórie tvaru) sa nám naskytuje hypotéza:

- Ovplyvní usporiadanie priestoru, konkrétne presunutie posedenia o určitú vzdialenosť, intenzitu jeho využitia? (Stanovisko 1)
- Ovplyvní redukcia trávinatej hranice intenzitu využitia odychového priestoru? Bude mať zmena trávinatej bariéry vplyv na smer orientácie sediacich? (Stanovisko 3)

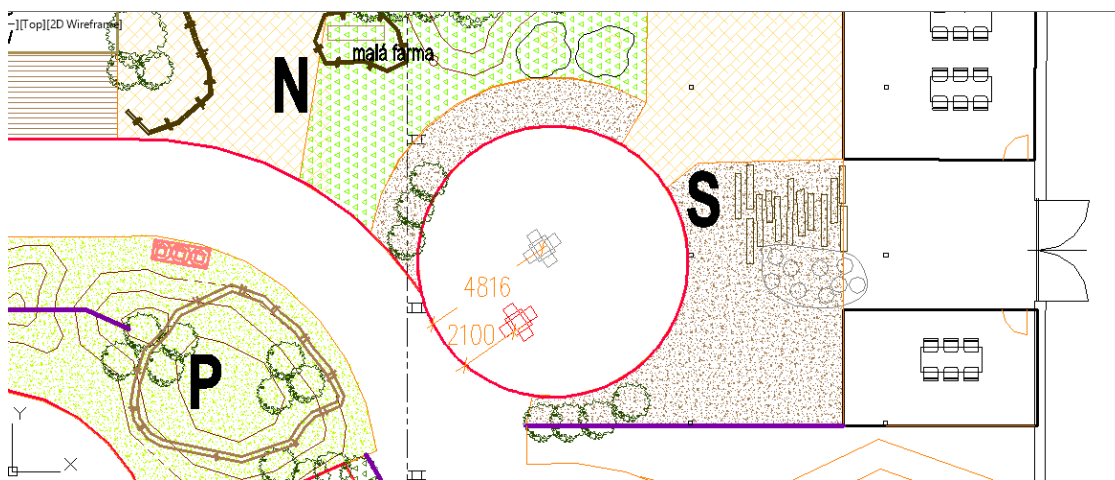
3. Pozorovanie správania

Využívanie jednotlivých stanovísk (troch) a podnetov sme sledovali:

- pasívne
- ukážkou bez interaktívneho vyzývania
- aktívnou demonštráciou alebo zmenou architektúry a doplnkov v priestore

3.1. Stanovisko 1: detský kútik so stolmi a stoličkami – Zmena vizuálnej hranice

Stanovisko je charakterizované ako priestor so stolom a stoličkami pre deti, vizuálne oddelené kruhovým predelom na podlahe. Stôl bol umiestnený 4,8 m od vizuálnej hranice. Za 4 hodiny navštívilo toto miesto prvý deň 5 detí. Po presunutí stola o 2,7 m bližšie k vizuálnej hranici navštívilo za rovnakú časovú jednotku 31 detí s rodičmi.

obr. 1 – pôdorys detského kútiku pred a po presunutí stola

obr. 2 – fotografia detského kútika (foto: Tárnik, 2013)

3.2 *Stanovisko 2: otváracie interaktívne informačné tabule – zmena psychologickéj hranice „prvého kroku“ – Vplyv teórie vynúteného správania sa a stádového efektu v priestore.*

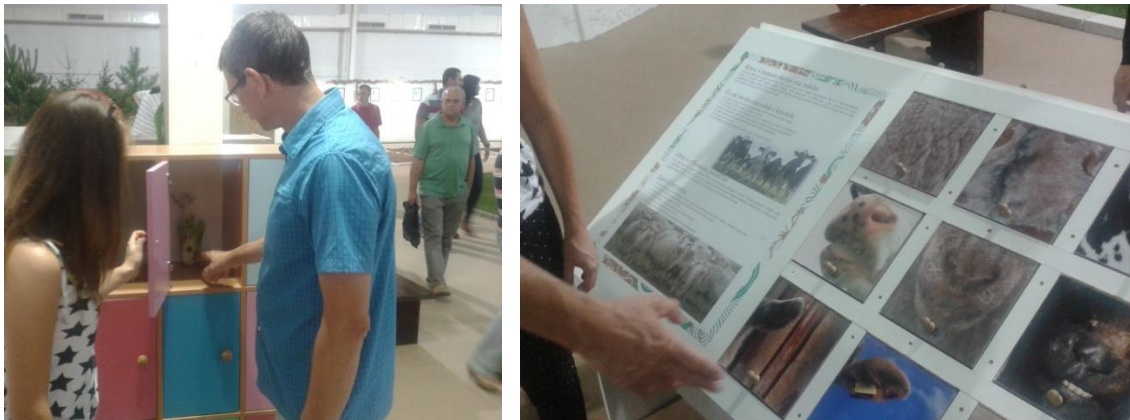
Priestor je charakterizovaný náučnými tabuľami, ktoré je možné odkrývať, a získať tak zaujímavé informácie z rôznych odvetví poľnohospodárstva. Tabule boli navrhnuté pre deti, hravou formou, zaujímavého dizajnu.

Na tomto stanovisku sme zisťovali, ako vplýva na ľudí pomyslená hranica využitia priestoru. To znamená, ako dokáže návštevníkov ovplyvniť prítomnosť ľudí, využívajúcich daný herný prvok v priestore. Môžeme povedať, že sa jedná o pomyslenú hranicu využitia priestoru, kde môžeme sledovať teóriu, ktorú vyslovil Gehl (2000), že ľudí láka samotná prítomnosť iných ľudí. S týmto tvrdením môžeme konfrontovať s teóriou stádového efektu, ktorá funguje na podobnom princípe.

Zapájanie sa návštevníkov do tohto priestoru s herným prvkom odkrývacích tabúľ sme skúmali troma spôsobmi:

- bez názornej ukážky, alebo vyzývania návštevníkov (bez zasahovania do jednania návštevníkov)
- študenti predviedli názornú ukážku pracovania s tabuľami, ale bez interaktívneho vyzývania a zapájania návštevníkov
- aktívnym vyzývaním a zapájaním návštevníkov

Sledovanie prebiehalo počas štyroch dní expozície. Každý spôsob počas jednej hodiny priebehu dňa od 12:00 do 15:00.

obr. 3 a 4 – otváracie interaktívne herné prvky (foto: Titková, 2013)

V prvom prípade sme po dobu hodiny sledovali priestor. Prvý deň sa do tohto podnetu zapojilo 7 detí s rodičmi. Nasledujúci deň priestor takto využilo 4 detí, ďalší deň 5 a posledný deň sledovania využilo tento priestor 8 detí.

V druhom prípade sme iniciatívne vyslali 3 študentov, aby demonštračne odkrývali tabule. Bez akýchkoľvek vyzývaní, alebo slova. Vzápätí sa k nim pripojilo niekoľko detí. Efekt sa začal nabaľovať a behom nasledujúcej hodiny tak využilo tento herný prvok 42 detí priebehu prvé dňa.

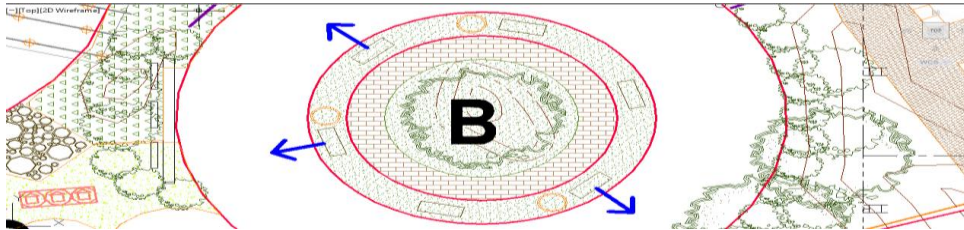
V nasledujúcej hodine sme deti s rodičmi vyzývali slovne k zapojeniu sa do tohto herného prvku. Na slovný podnet reagovalo 20 respondentov. Pokus sme opakovali nasledujúce tri dni s podobnými výsledkami.

3.3 *Stanovisko 3: Fyzická hranica - Trávnik*

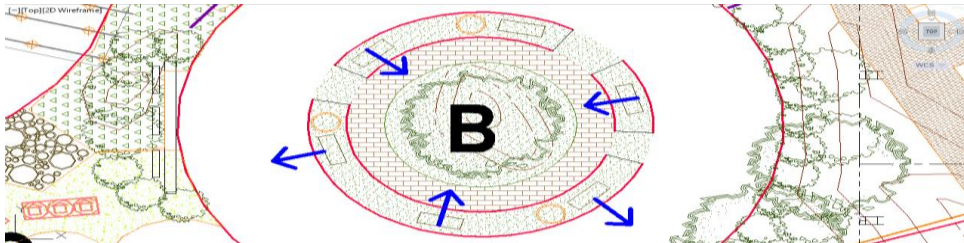
Tretie stanovisko je charakterizované ako oddychový priestor kruhového tvaru so stromom v centre, ako dominantou. Vnútorňý kruh je terénna modelácia do výšky 0,5 m s trávnyim povrchom a stromom v strede. Stredný kruhový priestor je spevnená plocha pre

chôdzu a vonkajší kruh (o šírke 1 m) je opäť trávnatý povrch s lavičkami na sedenie. Trávnatý povrch tvorí celý kruh dookola. Na trávniku nebolo umiestnené upozornenie so zákazom vstupu na trávnik. Sledovali sme, ako môže pôsobiť fyzická bariéra trávniku, hoci len o šírke 1 m, na správanie užívateľov priestoru. Očakávalo sa, že užívatelia cez trávnik budú prechádzať. Sledovanie malo 2 fázy:

- priestor sme ponechali s uzavretým trávnyim kruhom a sledovali sme počet návštevníkov a smer, ktorým si sadnú na lavičky (teda či otočení tvárou do stredu kruhu – k dominante, alebo von z kruhu – do okolia)
- v priestore sme narušili vonkajší trávny kruh a nechali ho priechodným, aby sa užívatelia mohli dostať na spevnenú plochu

obr. 6 – pôdorys posedenia s lavičkami s neprerušným trávnyim kruhom a smer pozerania ľudí

obr. 7 – pôdorys posedenia s lavičkami s prerušným trávnyim kruhom a smer pozerania ľudí

Na obrázku č.7: vidíme, ktorým smerom boli užívatelia otočení pri sedení na lavičkách (modré šípky). Na druhom obrázku vidíme miesta, kde bol trávnik narušený a prispôbený tak pre zjednodušený prechod. Táto hranica bola narušená na troch miestach. Nastala zmena orientácie pri sedení (šípky).

3.4 Teória pracovného stimulu

Teóriu sme sledovali v priestore celého pavilónu, a to keď sme v jednu vybranú hodinu (od 14:00 do 15:00) každý deň počas 4 dní expozície, znásobili počet podnetov, vyžadovali iniciatívu od návštevníkov. Predvádzali sme exponáty, aplikovali stimuly ako ankety a dotazníky, v jednej časti sa o tomto čase vždy konalo aj hudobné predstavenie, vyzývali detských návštevníkov o aktívne zapájanie sa do detských herných prvkov, kreslenia a dospelých sme aktívne motivovali k využívaniu niektorých exponátov (určených na to). Zároveň sme sledovali pohyb davu, v priestore, smer a systém, ktorým sa k jednotlivým stanoviskám v pavilóne dopracujú. Výsledok tohto pozorovania sme porovnali s výsledkami sledovanej kontrolnej hodiny bez veľkého množstva stimulov (od 13:00 do 14:00).

4. Výsledky a zhrnutie

4.1 Hypotéza: Oplyvní usporiadanie priestoru, konkrétne presunutie posedenia o určitú vzdialenosť, intenzitu jeho využitia? (Stanovisko 1- detský kútik so stolmi a stoličkami – Zmena vizuálnej hranice)

Celkovo za 4 dni merania využilo priestor pri vzdialenosti stola od vizuálnej hranice **16%** užívateľov a po zmene umiestnenia stola na vzdialenosť 2,1 m od hranice využilo priestor **84%** užívateľov.

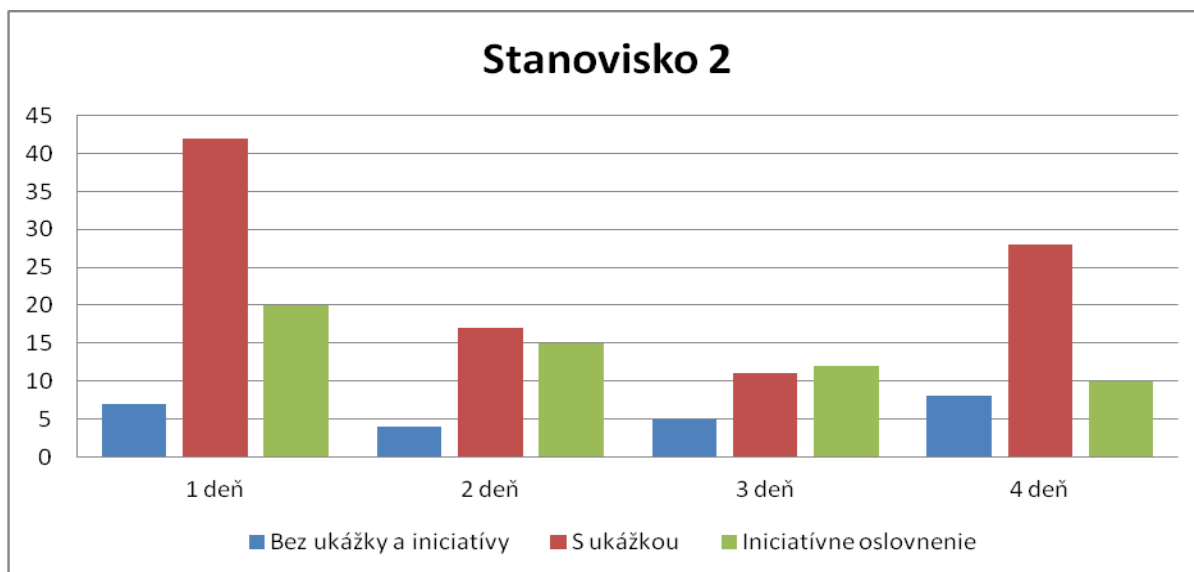
Stanovisko 1 11:00 - 15:00	4,2 m od hranice	2,1 m od hranice
1 deň	5	31
2 deň	2	15
3 deň	6	18
4 deň	4	26
Celkom	17	90

tab. 1 – Stanovisko 1 – reakcie užívateľov na rôzne usporiadanie priestoru

V tomto sledovaní môžeme povedať, že zmenou architektúry priestoru (v našom prípade jednoduchým posunutím stola k okraju stanoviska o 2,7 m) vieme zmeniť správanie davu, aby prekročili vizuálnu hranicu a využili detskú hernú zónu. Vieme tak ovplyvniť vnímanie vizuálnych hraníc a pomyslených bariér. Bariéra v našom prípade pôvodne nemala plniť funkciu zamedzeniu prístupu, no vzhľadom na vzdialenosť prvého stola od hranice (4,8 m), ktorá bola nepomerne veľká k mierke človeka, pôsobila na vnímanie užívateľov ako bariéra.

4.2 *Prejaví sa teória vynúteného správania sa a stádového efektu na intenzite využitia modelového priestoru užívateľmi? (Stanovisko 2 - otváracie interaktívne informačné tabule – zmena psychologickéj hranice „prvého kroku“)*

Výsledky nám ukázali, že za 4 dni pri prvom type skúmania – bez ukážky a iniciatívy- využilo priestor **13%** užívateľov. S ukážkou pracovania s tabuľami využilo priestor **55%** návštevníkov. Pri iniciatívnom oslovení a nabádania návštevníkov k aktivite číslo kleslo na **32 %** v porovnaní s ukážkou bez oslovenia.

obr. 5 – Graf reakcií užívateľov na rôzne podnety využitia prvkov

Z toho môžeme usúdiť vplyv dvoch javov; a to stádového efektu, ale i teóriu vynúteného správania sa, kedy respondentom nebolo príjemné iniciatívne oslovenie a očakávanie reakcie od nich. Navodil sa im tak pocit, že situáciu neradia oni sami, ale naši študenti, ktorý ich navádzali na aktivity. Priestor vtedy využívali menej. Môžeme tieto dva javy pomenovať ako psychologické hranice, ktoré ovplyvňujú správanie ľudí v priestore. Vieme tak ovplyvniť ich pohyb a využitie priestoru. Ľudia sú ochotní sledovať správanie druhých a opakovať a pridať sa k davu. Ale keď ich začneme iniciatívne oslovovať a nabádať

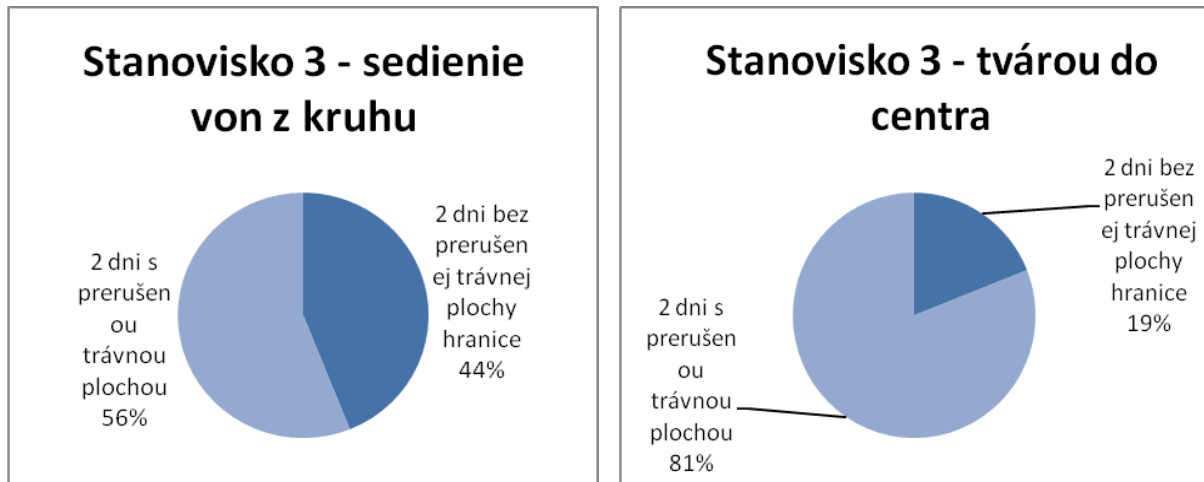

k aktivite, vytvoríme tak pomyslenú hranicu medzi ich samostatným rozhodovaním a vynúteným správaním, a vtedy priestor využijú menej.

4.3 *Hypotéza: Oplyvní redukcia trávnej hranice intenzitu využitia oddychového priestoru? Bude mať zmena trávnej bariéry vplyv na smer orientácie sediacich? (Stanovisko 3 - Fyzická hranica - Trávník)*

Výsledky, celkovo po štyroch dňoch sledovania počas 4 hodín každý deň, preukázali využitie priestoru 73 ľuďmi s neprerušeným trávnyim kruhom. S prerušenou trávnuou hranicou využilo priestor 138 užívateľov.

Celkové výsledky sledovania preukázali vyššie využitie priestoru po narušení trávnej bariéry.

obr.8 a 9. – Grafy využívania sedenia pri neprerušenom a prerušenom trávnom kruhu

4.4. *Prejaví sa teória pracovného stimulu pri zavedení veľkého počtu impulzov, podnetov, ukážok a vystavovaných predmetov na správanie a orientáciu návštevníkov priestoru?*

Teória pracovného stimulu sa prejavila vplyvom veľkého počtu vizuálnych a architektonických stimulov na vnímanie priestoru a orientácie v ňom. Tento jav sa preukázal pri zavedení iniciatívnych podnetov na užívateľov v pavilóne. Keď v priestore pavilónu dostávali v jednom momente na viacerých stanoviskách impulzy a podnety k aktívnemu správaniu sa, zároveň sledovali expozíciu a boli vystavený zaujímavým exponátom (14:00 – 15:00). Keď sa na nich vyvinulo viacero podnetov naraz, užívatelia menili svoje trasy, začali sa pohybovať v priestore chaotickejšie a začali prehliadať, či ignorovať niektoré iniciatívne podnety našich študentov. Počas kontrolnej hodiny bez impulzov (13:00 – 14:00) sme videli, že dav prechádza priestorom pokojne, s jasne formulovanou trasou, pri ktorej videli všetky stanoviská.

5. Záver

Správanie ľudí v priestore je závislé od jeho architektúry a usporiadania. V experimente s usporiadaním detského kútika sme mohli sledovať, že stačí presunutie jedného komponentu o 2 metre, a zmení sa prístup ľudí. Podľa teórie Gestaltizmu je usporiadanie je základom individuálneho estetického dojmu. I minimálnou úpravou priestoru vieme zvýšiť využitie priestoru. Taktiež zmena v trávnom ohraničení, čo by sa dala charakterizovať ako naozaj minimálna - a na prvý pohľad zanedbateľná zmena, zvýšila využitie priestoru. Dokonca sme badali aj jav, že prerušením trávnej bariéry sa zmenila orientácia sediacich a do pozornosti sa dostala dominanta priestoru, ktorá bola pôvodne orientáciou sediacich ignorovaná. V štruktúre usporiadania priestoru teda vidíme, že malé zmeny nie sú v skutočnosti tak zanedbateľné, a treba na ne pri tvorbe priestoru prihliadať.

Ďalší faktor vplývajúci na správanie sa návštevníkov priestoru sú samotné aktivity, ktoré sú v priestore prezentované. Týmto sledovaním môžeme potvrdiť aj Gehlov (2000) výrok, že ľudia lákajú ľudí. Do istej miery, prázdny priestor a príliš veľké architektonické merítka, odrádza návštevníkov. Keď ľudia dostanú pokyny a sú iniciatívne vyzývaní, do istej miery začnú pociťovať osobné obmedzovanie a priestor môže skôr takto odrádzať. Avšak ak dostanú návštevníci impulz vo forme ukážky využitia priestoru, bez vynútenej interakcie, priestor začnú zaplňať, a môžeme sledovať prejavenie teórie stádového efektu.

Stádový efekt sa veľmi podieľa na využití priestoru. Ľudia sú ochotní sledovať správanie druhých a opakovať a pridať sa k davu. Je to jeden z faktorov, ktoré vplývajú na využívanie priestoru a ktorý na prvý pohľad nie je až tak badateľný pri samotnej tvorbe.

Iniciatívnym nábádaním k aktivite a množstvom stimulov na užívateľov môžeme vytvoriť pomyslenú hranicu medzi ich samostatným rozhodovaním a vynúteným správaním, kedy sa začnú vyhýbať priestoru a obmedzíme tak jeho využitie. Navodením totiž situácie, kedy sa človek nerozhoduje v priestore samostatne, môžeme negatívne ovplyvniť intenzitu jeho využívania. Týmto môžeme v priestore vytvoriť neplánovanú hranicu.

Ďalej, na základe experimentu, kde sme skúmali prejav teórie pracovného stimulu v priestore, môžeme konštatovať, že preplnenie kapacity vnímania človeka mnohými impulzmi môžeme považovať za istú formu hranice, ktorá začne brániť vo využívaní priestoru a aktivít, čo daný priestor ponúka.

V závere by sme mohli povedať, že verejný priestor a jeho využitie nezávisí len od jeho fyzických aspektov (jeho architektúry, farebnosti, estetiky...), ale aj od sociálnych. V nich sú zahrnuté aktivity, ktoré tam ľudia vykonávajú, ktoré môžeme sledovať mapovaním správania a priamo pozorovacími metódami a sledovať tak ovplyvňovanie sa ľudí navzájom. Vieme tak vymedzovať či už fyzické alebo psychologické hranice priestoru, ovplyvniť jeho využitie a postoj, aký ľudia k priestorom zaujmú. Pri tvorbe verejných priestorov je dôležité teda zohľadniť aj popísané faktory.

Príspevok bol vytvorený s podporou vedeckej grantovej agentúry VEGA v rámci projektu VEGA 1/0769/12 Tvorba udržateľných verejných priestorov vidieckych sídiel modernými metódami a KEGA 019SPU – 4/2011 Zásady tvorby zelene a jej revitalizácie na slovenskom vidieku.

Literatúra:

- AGHOSTIN-SANGAR A. (2007). *Human Behavior in public spaces*, Thesys, Sydney NSW.
- ASCH, SOLOMON E. (1952). *Group forces in the modification and distortion of judgments*.
- BANERJEE, ABHIJIT V. (1992) "A Simple Model of Herd Behavior." *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, No. 3, (Aug., 1992), pp. 797-817.
- GIFFORD., R. (2007). *Environmental Psychology and Sustainable Development: Expansion, Maturation, and Challenges*, *Journal of Social Issues*, Vol. 63, No. 1, pp. 199-212
- BELL, P.A. (2001). *Environmental psychology*, Harcourt, 5th ed., Mahwah, NJ [u.a.] : Lawrence Erlbaum Ass.
- GEHL, J. (2000). *Život mezi budovami, Užívání veřejných prostranství*. Nadace Partnerství
- McANDREWS, F.T., (1993). *Environmental psychology*. 102-979-874 (Last edited on 2002/02/27 18:26:55 US/Mountain, 1993.
- LANG, J. (1994). *Urban Design: The American Experience*. John Wiley & Sons.
- LYNCH, K. (1990). *City Sense and City Design: Writings and Projects of Kevin Lynch* (Tridib Banerjee and Michael Southworth, editors), MIT Press, Cambridge MA and London.
- MACKWEN, J. (1997). *Developing Gestalt Counselling*. Sage Publications (CA).

- MADANIPOUR A. (2003). *Public and Private Spaces of the city*. Routledge. Taylor and French Group, London, New York.
- THWAITES K., PORTA S., ROMICE O., GREAVES M. (2007). *Urban Sustainability through Environmental Design*. Routledge. Taylor and French Group, London, New York.
- TUTTLE, HOWARD N. (1996). *The crowd is untruth: The existential critique of mass society in the thought of Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, and Ortega y Gasset*. Vol. 176. Peter Lang.
- VEITCH, J. A., & GIFFORD, R. (1996). Assessing beliefs about lighting effects on health, performance, mood and social behavior. *Environment and Behavior*, Vol. 28, No. 4, July 1996, pp. 446-470.
- VÝROST J., SLAMĚNÍK, I. (2008). *Sociální psychologie*. Vydavatelstvo Grada.

Hranice - interpretácie v záhradno-architektonickej tvorbe *Boundaries - Interpretations in Garden Architecture Design*

Katarína Kristiánová, Ing. arch., MA., PhD.
STU v Bratislave – Fakulta architektúry, kristianoval@fa.stuba.sk
Roberta Štěpánková, doc., Ing. arch., PhD.
*SPU v Nitre – Fakulta záhradného a krajinného inžinierstva,
roberta.stepankova@gmail.com*

Abstract:

Garden as an archetype of Eden, excluded from the surrounding world of “banishment”, or Hortus conclusus as enclosed garden. The meaning of enclosure and demarcation is involved in the origin of the word garden itself. On the other hand, the desire to include the world behind the border, infinity or endlessness. Fence, as an exclusion and division, or the invisible ditch of English landscape gardens, baroque illusions of European garden design, or borrowed perspectives of Chinese garden art. The contribution introduces diverse artistic expressions of the phenomenon of boundaries, which are used in garden architecture design.

Abstrakt:

Záhrada ako archetyp raja, vyčlenená z okolitého sveta „vyhnanstva“, či *Hortus conclusus* ako uzatvorená záhrada. Pojem ohraničenia je obsiahnutý i v samom pôvode slova záhrada. Na strane druhej túžba obsiahnuť svet za hranicou, nekonečno či neukončenosť. Plot ako vyčlenenie a oddelenie, alebo neviditeľná priekopa anglických prírodno-krajinárskych parkov, barokové ilúzie európskej záhradnej tvorby, či „požičané“ perspektívy čínskeho záhradného umenia. Príspevok predstavuje rozmanité spôsoby umeleckého vyjadrenia fenoménu hranice, ktoré používa záhradno-architektonická tvorba.

Keywords:

Boundary; fence; ha-ha; baroque illusion; borrowed perspective; English landscape garden; Chinese gardens; garden architecture

Kľúčové slova:

Hranica; plot; ha-ha; baroková ilúzia; požičaná perspektíva; anglický prírodno-krajinársky park; čínske záhrady; záhradná architektúra

1 Úvod

Záhradná architektúra používa veľmi rozmanité spôsoby vyjadrenia fenoménu hranice. Prostredníctvom umeleckého stvárnenia interpretuje základné filozoficko-symbolické významy vnímania hranice vo vedomí človeka.

Pojem ohraničenia je obsiahnutý už v samom etymologickom pôvode slova záhrada. Záhrada znamená miesto „za ohradou“, miesto chránené pred nepriateľským okolím. Tento význam je možné odvodiť v rôznych jazykoch [1], či je to anglické *garden*, francúzske *jardin*, nemecké *garten*, alebo i slovanské *grad* - označujúce sídlo, či latinské *hortus*, ktoré sú odvodzované z hypotetického proto-indo-európskeho *gʰortós [2]. Záhrady, ako oázy vyčlenené z nehostinného prostredia, so životodarnou vodou a ovocím, ako obrazy hojnosti a bezpečia, sa stávajú asociáciou raja. Aj slová označujúce raj majú podobný význam,

napríklad anglické *paradise*, francúzske *paradis*, latinské *paradisus*, či grécke *parádeisos*, majú svoj pôvod v staroiránskych jazykoch, kde staroperzské *pairi-dae`za* označuje taktiež miesto ohradené, či oddelené hranicou – stenou od okolia [3].

Príkladov spätých s vyčleneňovaním a ohraničovaním priestoru možno nájsť mnoho. Pojem priestor zaujíma ústredné miesto v našom myslení [4, 5]. V raných kultúrach sa práve „miesto, kde sa nachádzame“, pokladalo za stred sveta. V Škandinávii sa svet ľudí volal Midgardr „usadlosť uprostred“, teda zušľachtená, kultivovaná časť svetového priestoru [6, 5]. Obklopoval ho svet netvorov a obrov Utgardr, t.j. „za ohradou“. Veľká Čína sa pokladala za krajinu stredu (takýto význam má domáci názov Čung-kuo), pokus ohradenia sa od okolitého barbarského sveta predstavoval Veľký múr. Aj podľa islamských predstáv sa priestor delí na vonkajší svet na jednej strane - svet neznámy, tajomný a strašný, kde jestvujú duchovia, nebohí a cudzí ľudia, kde vládne chaos, smrť, tma a na vnútorný svet na druhej strane, ktorý je zložito štruktúrovaný a posvätný [7, 5]. Na antropomorfnosť koncepcie priestoru upozorňujú mnohí autori [5]. Mnohé jazyky poskytujú doklady aj o psychologicky nerovnocennom chápaní priestoru vo vzťahu k človeku, napr. o privilegovanosti priestoru rozprestierajúceho sa pred pozorovateľom. Predná polovica priestoru, do ktorej sa upierajú zmysly, predovšetkým kognitívne najdôležitejší ľudský zmysel zrak, je privilegovaná oproti zadnej polovici. Aj horná a dolná polovica nie sú psychologicky rovnocenné, s hornou polovicou sa spájajú pozitívne a s dolnou záporné asociácie, čo súvisí s faktmi biologického a sociálneho charakteru, s protikladom aktivity a pasivity, sily a slabosti, rastu vegetácie a jej zániku, so vzťahom dravca a koristi, víťaza a porazeného, či vládcu a poddaného [5].

Vnímanie a chápanie pojmu hranice úzko súvisí nielen s chápaním pojmu priestor, ale i s chápaním pojmu čas. Procesy, udalosti a javy majú svoju štruktúru a zakotvenie v priestore i čase. Priestor a čas vytvárajú ich hranice a ohraničujú ich voči iným udalostiam, procesom a javom [8]. Podobne ako pojem priestor, i pojem čas je chápaný nielen ako fyzikálnej veličina, ale ako súčasť psychologického vnímania časopriestoru, kde formy bytia v čase – napr. pred a po smrti, sú spájané aj s konceptmi priestorov im prislúchajúcim. Bytie po smrti je často spájané s priestormi za hranicou. Takými sú napr. ostrovy blažených, či Avalon, hranicu tvorí aj rieka Styx, ktorá obteká ríšu mŕtvych a je neprekročiteľnou hranicou podsvetia a pod. V iných kultúrach je hranica medzi životom a smrťou vnímaná inými spôsobmi – napr. v čínskom ponímaní zosnulí predkovia zostávajú vždy prítomní v domoch svojich potomkov prostredníctvom tzv. tabuľky predkov. Tabuľky sú vystavené na domácom rodinnom oltári a verí sa, že duša zosnulého je pri obetných obradoch prítomná v blízkosti tabuľky, respektíve si na nej odpočinie [8].

Chápanie pojmu hranice je mnohoraké. Nespočíva len v jej priestorovom či časovom vymedzení, alebo v matematickom definovaní. Ohradzujeme sa voči udalostiam, činom a prežitkom, ktoré nepovažujeme za vlastné a narúšajú nám koncepciu samých seba [9]. Hranice sú tak tvorené našimi fyzickými a psychickými limitmi, kultúrou, v ktorej žijeme, a našimi presvedčeniami, či vyjadrením etiky a morálky, chápaním „dobra“ a „zla“. Niektoré hranice sú v priebehu procesu náhle, jasné a zrejme, iné nám často zostávajú skryté [9].

Aj prekročenie hraníc je dôležitým počínom, Adam a Eva sú po prekročení hranice vyhnaní z raja, mnohoraké podoby a symbolické významy aktu prekročovania hraníc odrážajú mytologické a náboženské predstavy, i ľudová kultúra, alebo literatúra.

Potreba prekročovať hranice súvisí najmä s túžbou po poznaní. Človek hľadá pravdu o sebe i o svete, v ktorom je ontologicky zakotvený. Hľadá „imanentno“, teda to, čo spočíva v jeho podstate a paradoxne odhaľuje „transcendentno“, teda to, čo ho presahuje (z lat. *transcendere* - presahovať, prekročovať) [10]. Podľa Kanta transcendentálne a transcendentné nie je jedno a to isté, kým pojem „transcendentálny“ vyjadruje prekročenie hraníc skúsenosti, transcendentno je to, čo nie je dost „pomenované“, aby súčasne bolo najvhodnejším pomenovaním pre všetko, čo je za hranicami známeho a teda už pomenovaného.

Transcendentno je tým, o čom je možné pochybovať, aby sa tak a tým umožnilo kriticky (t.j. filozoficky) myslieť [10, 11]. Poznanie má svoje hranice - to, čo je za hranicami poznania, to je podľa Kanta nepoznateľné, transcendentné [11].

Fenomén hranice teda evokuje multidisciplinaritu, podobne ako napríklad kategórie priestoru, či času, na ktoré nemá „monopol“ filozofia, fyzika, psychológia či iné vedné odbory a sú predmetom i umeleckej interpretácie. Tak, ako napríklad hudba manifestuje ľudskú schopnosť štruktúrovať čas rytmom, alebo ako literatúra vyjadruje cykličnosť času [12], či spôsoby prekračovania hraníc, tak aj záhradno-architektonická tvorba, okrem základnej utilitárnej potreby vytvorenia „ohrady“, umelecky interpretuje rozmanité filozoficko-symbolické významy fenoménu hranice, i spôsoby jej presahovania.

2 Záhrada ohraničená

Ako už napovedal etymologický pôvod slova záhrada, základnou črtou záhrady je jej vyčlenenie či oddelenie od okolia, čo súvisí s utilitárnou potrebou vymedziť záhradu, ako kultivovaný priestor, oproti nežičlivému prírodnému prostrediu, ochrániť ju pred zverou či človekom, ochrániť záhradu pred nežiaducimi zásahmi a vplyvmi z vonkajšieho okolitého prostredia. Takto oddelenými a ohraničenými boli napríklad záhrady starovekých civilizácií, ktorých existencia bola vymedzená možnosťami zavlažovania. Ich hranice, ako aj celkové usporiadanie, svojimi pravouhlými formami odrážali technické potreby zavlažovacích systémov, potrebných pre pestovanie rastlín, ako sa dozvedáme z archeologických nálezov, z literárnych zdrojov, či z výtvarných zobrazení. Ohraničenie záhrady je vymedzené aj podmienkami urbanistickej štruktúry a architektúry miest starovekých civilizácií, i visuté terasy môžu tvoriť spôsob ohraničenia, ako napríklad v babylonských visutých záhradách, existenciu ktorých mnohí bádatelia lokalizujú do Ninive.

Aj Egyptské záhrady, ako ich poznáme najmä zo zobrazení nájdených v hrobkách, sú obohnané vysokou stenou s jedným vchodom, súčasťou ohraničenia je aj tienisté stromoradie. Miniaturne modely záhrad, tzv. pohrebné záhrady ukladané do hrobov, ktoré mali slúžiť mŕtvemu pre potešenie i po smrti, ako napríklad model z obdobia 11. dynastie z Téb zobrazuje malú záhradu obohnanú vysokým múrom.

obr. 1 – Uzavretá záhrada - pohrebný model záhrady z obdobia 11. dynastie (približne z rokov 2009-1998 pred Kr.) z Téb. Zdroj: [28]

Koncept uzatvorenej záhrady sa tiahne dejinami záhradnej tvorby, predstavujú ho aj záhrady starorímskych domov, kde hranicu záhrady tvorí samotný dom. Záhrada je obklopená zo všetkých strán miestnosťami, ako uzatvorené a chránené miesto, otvorená k oblohe, odkiaľ toto zelené *viridarium* prijíma svetlo a vodu, stekajúcu do nádrže. Napríklad patricijský obytný dom v Pompejoch, *domus*, sa staval podľa všeobecne zaužívanej a rešpektovanej schémy. Dom zaberá pomerne veľkú plochu, tvoriacu obdĺžnik ohraničený vonkajšími múrmi. Centrálny priestor - *átrium*, s otvorom v streche - *compluvium*, mal po stranách spálne - *cubiculae*, kým oproti vchodu sa nachádzali miestnosti určené pre prijímanie návštev a súkromná, najposvätnejšia miestnosť rodiny - *tablinum*. Tieto miestnosti boli často stavebne spojené s jedálňou - *triclinium*. V ďalšej časti domu bola dôležitým priestorom záhrada - *viridarium*, v priestore peristylu, vnútorného dvora ohraničeného stĺporadím, slúžiaca k príjemnému posedeniu a k relaxácii. Dom obsahoval aj miestnosti určené ženám, služobníctvu, a často aj súkromné kúpele - *balneum*. Dom, najmä zámožnejších občanov býval poschodový. Svetlo a vzduch získavala každá z miestností v dome iba z dvoch ústredných priestorov - *átria* a *viridaria*.

Uzatvorenosť, či ohraničenosť, je charakteristickou črtou záhrad aj v období európskeho stredoveku. Európske stredoveké záhrady sú uzatvorené za múrmi kláštorov, či opevnených hradov. V tomto období poznamenanom vojnami, vznik a formovanie miest vyžaduje budovanie systémov opevnení, zeleň a krajina sú z urbanistickej štruktúry vylúčené, ojedinelé záhrady sa nachádzajú pri kláštoroch, alebo hradných nádvořiach [13]. Mesto vhodne zapadá do širšieho krajinného rámca, hoci v samotnom mestskom pôdoryse prvok vegetácie chýba [13]. Záhrady kláštorných areálov sú záhradami ohraničenými a vylúčenými. Kresťanská asociácia rajskej záhrady so životodarnou vodou a stromom poznania sa premieta i do symboliky záhradnej tvorby. Rajský dvor je štvorcová či obdĺžniková pravouhlá záhrada umiestnená uprostred kláštorných budov. Zo všetkých strán uzavretý rajský dvor je miestom odpočinku i rozjímania. Je lemovaný ambitom s Krížovou cestou, tzv. krížovou chodbou, ktorá je do priestoru dvora otvorená arkádami či oknami. Uprostred je situovaná studňa alebo fontána. Rajske dvory boli podľa regulí mnohých stredovekých rehoľných rádov neoddeliteľnou súčasťou kláštorných komplexov, priliehali k nim ostatné dôležité priestory ako kapitulná sieň, kostol, refektár, či dormitár. Mnoho príkladov rajsých dvorov, ako súčasti kláštorných komplexov, možno nájsť i na Slovensku a aj ich súčasné záhradné úpravy sa snažia pripomínať pôvodné úpravy rajsých dvorov, ako napríklad rajský dvor kláštora alžbetíniek, či kláštora klarisiek v Bratislave.

Archetypom uzatvorenej záhrady je tzv. *Hortus conclusus*, uzavretá záhrada. *Hortus conclusus* je symbolickým atribútom Panny Márie v stredovekej a renesančnej poézii, naväzujúc na Šalamúnovu Pieseň piesní. Je častým motívom zobrazovaným v umení, napríklad v maľbe, či ilumináciách manuskriptov okolo roku 1400, ale je aj symbolickým vzorom záhradnej tvorby, dôležitou témou histórie záhradníctva [14, 15].

O vzhľade a spôsoboch oplotenia stredovekej záhrady sa dozvedáme prostredníctvom výtvarného umenia, či z literárnych diel. Pietro de Crescenzi vo svojom spise *Liber ruralium commodorum*, vytvorenom v rokoch 1304-1309, pri opisoch tvorby okrasných záhrad pre potešenie, opisuje aj spôsoby ich oplotenia [16]. Záhrady vznešených a zámožných by mali byť oplotené vysokým múrom, a zo severu by mali byť chránené lesíkom stromov, kde by našli útočisko zvieratá žijúce v záhrade. Pre oplotenie záhrad stredného stavu odporúča živé ploty z ruží a trnistých kríkov, na teplých miestach z granátovníkov, na chladných z liesok, sliviek, či dulí. Na maľbách a ilustráciách rukopisov z tohoto obdobia sú zobrazené často tehlové múry, deliace ozdobné drevené konštrukcie, ako opory pre popínavé rastliny, i ploty vypletané z prútia, alebo aj kovové mreže. Ohraničenie, uzavretie záhrady vytvára ochrannú bariéru pred vonkajším vyrušovaním, vytvára priestor pre náboženskú meditáciu a rozjímanie, no je i miestom lásky a potešenia - *locus amoenus*, ako to opisuje prvá časť Románu o Ruži,

ktorú napísal Guillaume de Lorris okolo roku 1230 a ktorá situuje scény dvorenia milovanej do uzavretej záhrady, tradičných *topoi* epickej a rytierskej literatúry [17]. Uzavretá záhrada je tak aj alegóriou neľahkej dosažitelnosti a rytier „dobyvateľom“ takéhoto miesta, snažiac sa dosiahnuť ružu, symbolizujúcu lásku jeho dámy.

obr. 2 – Uzavretá záhrada, ako „locus amoenus“, ohraničená tehlovými múrmi a ozdobnými drevenými konštrukciami. Časť ilustrácie manuskriptu *Románu o Ruži* z konca 15. storočia, Zdroj: http://sk.wikipedia.org/wiki/Roman_de_la_Rose

Uzavretím a ohraničením od chaosu vonkajšieho sveta sa zo záhrady v stredovekom kresťanskom koncepte vytvára miesto kontrolované a ovládnuteľné, kde platia pravidlá a poriadok, čo sa odráža aj v jej vnútornom pravidelnom usporiadaní. Miesto uzavreté je miestom ideálnym a tento ideál je chránený hranicou.

Archetypálnu ideu uzatvorenia a ohraničenia záhrady však možno sledovať v rôznych historických obdobiach a v rôznych kultúrach, napríklad v čínskom záhradnom umení.

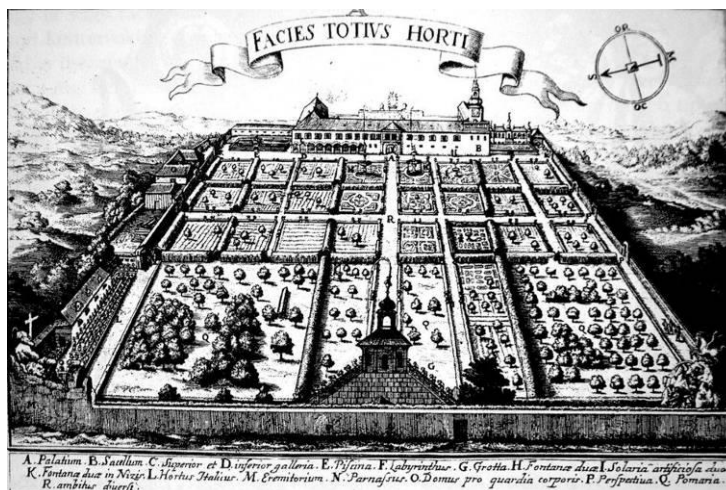
Vyššie tritisícročná história vývoja čínskeho záhradného umenia zahŕňa rozľahlé záhrady cisárov a členov panovníckej rodiny, no i intímne záhrady vytvorené učencami, básnikmi, úradníkmi, či obchodníkmi, pre potešenie a únik z vonkajšieho sveta, ktoré predstavujú harmóniu medzi človekom a prírodou, idealizované miniatúrne krajiny v uzavretom, obmedzenom priestore. Prvé známe čínske záhrady boli vytvorené v údolí Žltej rieky v období dynastie Šang (1600-1046 pred Kr.). Boli to veľké uzavreté parky, pre lov zveri, i pre pestovanie ovocia a zeleniny. Ohraničenie, ohrada, je súčasťou i starého znaku *juan*, označujúceho záhradu. Je to malý obraz záhrady, uzavretej vo štvoruholníku, ktorý môže reprezentovať stenu, vo vnútri sú uzavreté symboly, ktoré môžu reprezentovať plán či štruktúru – menší štvoruholník, ktorý môže predstavovať vodnú plochu a symboly predstavujúce rastlinu, či strom [18]. Typická čínska záhrada, tak ako napríklad „klasické“ záhrady v Su-čou, je uzavretá stenami, steny slúžia aj jako zásteny, sú vybudované z tehál či z kameňa, oddeľujú jednotlivé priestory záhrady a usmerňujú pohyb a vnímanie záhrady ako série komponovaných scén, aj za pomoci otvorov, ktoré ukazujú želané priehľady. Čínske príslovie ponúka tiež paralelu s rajom: „V nebi je raj a na zemi Su-čou a Chang-čou“, čo boli mestá známe svojimi záhradami.

obr. 3 – Ohraničujúca a oddeľujúca stena s ornamentálnymi otvormi. Záhrada majstra rybárskych sietí v Su-čou. Foto: Kristiánová, 2010

V európskej záhradnej tvorbe koncept uzatvorenia pokračuje i v období renesancie, záhrada je stále ohraničená oplotením, avšak veľkorysé riešenie osovej geometrickej kompozície, často z vyvýšeného miesta, umožňuje komponované priehľady, nielen na záhradu, no i na okolitú krajinu a takto predznamenáva koncepty prekračovania hraníc a otvorenia záhrady do krajiny. Výtvarné zobrazenia, napr. rytiny zo 17. a 18. storočia, alebo aj literárne opisy i historické mapy dokladujú príklady záhrad oplatených vysokými múrmi aj na území dnešného Slovenska, takými boli napríklad arcibiskupská – Lippayho záhrada, či Pálffyho záhrada v Bratislave, záhrady kaštieľov v Galante a pod.

obr. 4 – Slávna arcibiskupská - Lippayho záhrada v Bratislave, ohraničená múrom, ktorého súčasťou sú i rôzne atrakcie, v renesančno-manieristickom duchu. Vľavo dole pustovňa, v strede dole grotta, vpravo dole Parnas. Rytina zachytávajúca celkovú „tvár“ záhrady, Mauritius Lang, 1663. Zdroj: Múzeum mesta Bratislavy

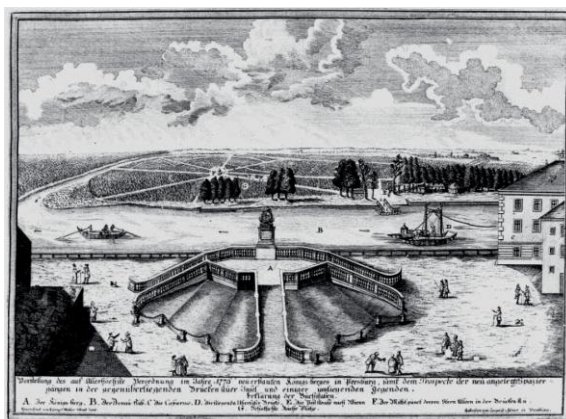
3 Záhrada a prekračovanie hraníc

Tak ako v záhradnej tvorbe možno sledovať uplatňovanie idey uzavretosti záhrady, tak možno sledovať i prejavy snáh o prekračovanie hraníc, všeobecnej ľudskej túžby obsiahnuť svet aj za hranicou, obsiahnuť nekonečno, prekonať hranice ukončenosti, či postihnúť i to, čo

je za hranicami poznania. Už asýrske lovecké parky, ako uvádzajú Geoffrey a Susan Jellicoe [19], sú prvými príkladmi krajinárskej expanzie do prírodného prostredia - geometrické kompozície, importované stromy a zvieratá, i lovecký posed ako prvý krajinný zábavný pavilón.

V uzavretých čínskych záhradách princíp požičanej scenérie je dôležitým prvkom záhrady. Môže znamenať použitie scén mimo záhrady, ako napríklad pohľad na ďaleké kopce, či stromy susednej záhrady, vytvárajúc tak ilúziu, že záhrada je väčšia než v skutočnosti. Takýmto príkladom je napríklad pohľad na hmlou zahalenú pagodu, videnu ponad jazero, ako napríklad v Záhrade pokorného úradníka v Su-čou. Taktiež to môžu byť, zvieratá, ryby, vtáky, dážď, vietor, sneh, alebo niečo ešte menej zrejmé a hmatateľné, odraz mesiaca v jazere, ranná hmla, či červené obloha pri západe slnka. Môže to byť aj zvuk, Ji Cheng, vo svojej knihe o záhradnom umení zo 16. storočia odporúča umiestniť pavilón tak, aby bolo možné tlmene počuť vzdialené modlitby v chráme, môžu to byť vône, zvuk dažďa na listoch banánovníka. Ako píše Ji Cheng, „požičiavanie“ nemá príčinu. Je zrodené pocitom vytvoreným krásou scény [20]. Motív hranice vyjadruje aj čínska legenda o ostrovoch nesmrteľných. Vytváranie symbolických skupín ostrovov, alebo ostrovu s umelou horou - horou Penglai, ktoré sú legendárnym domovom ôsmich nesmrteľných, je častým motívom v čínskej záhradnej tvorbe [21].

Prekročenie hraníc uzavretej záhrady a presah architektonických kompozícií do krajiny sa v európskej záhradnej tvorbe azda najmonumentálnejšie prejavil v barokových kompozíciách. Francúzska záhrada otvára záhradu do enormných proporcií v porovnaní s talianskymi predchodkyňami. Človek manipuluje prírodu, ukazujúc svoju autoritu, bohatstvo a moc. Veľká centrálna os sa zužuje, siahajúc až k samotnému horizontu. Barokové ilúzie menia vzdialenosti, približujú i vzdďľujú, zväčšujú a zmenšujú, hviezdicové kompozície, trojzubce, či tzv. *patte d'oie*, husie nohy, presahujú hranice, pokračujú v urbanistických kompozíciách miest a pretkávajú krajinu. Pokračovaním centrálnej osi palácovej záhrady vo Versailles je Avenue de Paris, lemovaná platanmi, osová architektonická kompozícia paláca a záhrady v Oranienbaum prechádza do kompozície ulíc a trhového námestia. Príklady zaujímavých hviezdicových kompozícií možno nájsť i na území Slovenska. V Bratislave, lužný les na pravej strane Dunaja, dostupný kyvadlovým mostom, bol po rozhodnutí mestskej rady v roku 1775 upravený hviezdicovým pôdorysným usporiadaním priesekov, ako vzor slúžil viedenský Prater, vytvorený v roku 1766 [22, 23]. *Sternallee* sa stala obľúbeným miestom obyvateľov mesta túžiacich po prírode. Hviezdicová kompozícia sa nezachovala, park bol neskôr upravený v prírodnokrajinárskom štýle.

obr. 5 – Otvorenie mesta krajine - bratislavská hviezdicová aleja, na medirytine Ignáca Müllera a Leopolda Assnera, zobrazujúcej pohľad na Bruckenaue z roku 1776: Zdroj: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok

Zaujímavé príklady presahov architektonických hviezdicových a osových kompozícií do krajiny na Slovensku predstavovali i krajinné areály bažantníc, alebo loveckých obor, prepojené alejami so šľachtickými sídlami, napríklad v Jarovciach, v Palárikove a pod.

Celkom iný spôsob akým myšlienka záhrady, ako modelu lepšieho sveta, presahuje hranice záhrady, predstavuje myšlienka Arkádie, sekularizovaného raja - bez hriechu, kde pastieri hrajú na Panovu flautu. Stala sa, podobne ako myšlienka uzavretej záhrady, nosnou témou záhradnej tvorby [3]. V predstave Arkádie je ideálnym miestom celá krajina, nielen uzavretá záhrada. Utopickú ideu pastorálnych predkresťanských antických ideálov, Vergíliovej bukolickej poézie, oživila renesancia a až do 19. storočia silne rezonuje v záhradnej tvorbe.

Anglická krajinárska záhrada, nazývaná aj anglický park sa začiatkom 18. storočia vyvíja v Anglicku a šíri po celej Európe. Nahrádza francúzske symetrickú formálnu záhradu 17. storočia a prináša záhradu, ktorá je obrazom idealizovanej prírody. Inšpirovaná aj krajinomalbou, napríklad maľbami Clauda Lorraina, záhrada je vytváraná ako idylická pastorálna krajina, obsahujúca vodné plochy, trávnaté lúky, háje s klasickými chrámami, mostmi, či ruinami, ktoré umocňujú pitoreskný dojem. V obrazoch idealizovanej krajiny, architekti i majitelia záhrad, klasicky vzdelaní obdivovatelia talianskeho umenia i antickej kultúry, reprodukovujú rímske ruiny, či palladiánsku architektúru, ako napríklad William Kent, či Henry Hoare, ktorý na svojom sídle Stourhead komponuje okolo jazera sériu scén inšpirovaných Vergíliovou Éneidou [24]. Idylická krajina, idealizovaná príroda by však nemala byť ukončená plotom, pre účely oplotenia je využívaná priekopa, tzv. ahá, či *ha-ha*, ktorá nenaruša dojem ničím nerušeného prepojenia s okolitou krajinou. Záhrada nie je opticky ohraničená, pokračuje v krajine. Ahá je vytvárané rôznymi spôsobmi, napríklad s jednou stenou svažitou a druhou kolmou, niekedy aj murovanou. Zabraňuje pasúcemu sa dobytku i zveri prístupu do záhrady, pričom nenaruša výhľad do krajiny. Pasenie dobytku, hlavne ovci, bol spôsob, ktorý zabezpečoval údržbu rozsiahlych lúčnych priestorov bez potreby kosenia, priekopy ahá, udržali zvieratá v potrebnej vzdialenosti od domu, umožňujúc pocit, že záhrada a krajina je jedno a to isté, nedeliteľné. Koncept priekop bol známy už v staroveku, boli súčasťou loveckých obor i v Anglicku, tzv. jelení skok, či *saltatorium*, priekopa s jednou stenou kolmou, dovoľovala zveri vstup do obory, ale znemožňovala únik. Slovo *ha-ha*, je francúzskeho pôvodu, okolo roku 1700 sú takéto priekopy súčasťou záhradnej architektúry *Château de Meudon*. Etymológia slova napovedá význam prekvapenia pri náhlom objavení takejto neviditeľnej priekopy. Ahá je črtou mnohých prírodnokrajinárskych parkov v Anglicku, napríklad tých, ktoré vytvorili Charles Bridgeman a William Kent, či základným komponentom výhľadov, ktorými sa preslávil Capability Brown [24]. Humphry Repton komponuje pitoreskný obraz krajiny ako maľbu - s popredím, so stredom kompozície a s pozadím, záhrada v popredí uplatňuje formálnu geometriu a ornamentálne výsadby, prechádza do kompozície prírodno-krajinárskeho parku, pozadie tvorí prírodné prostredie. Sám seba nazýva záhradníkom krajiny - „*landscape gardener*“. Repton reintrodukuje formálne terasy, balustrády, treláže a kvetinové záhony v blízkosti domu, tak ako sa stali obľúbenými počas 19. storočia.

Budovanie tzv. *ferme ornée*, ornamentálnych fariem, je tiež príkladom snahy prekračovať hranice záhrady smerom k poľnohospodárstvu, tým i bližšie k prírode. Iným príkladom krajinárskych presahov komponovaných parkov šľachtických sídiel je i obľúbené situovanie pohrebných kaplniek, či hrobiek v krajine, často na vyvýšených, vizuálne exponovaných miestach a pod.

Mnoho príkladov anglických parkov a ich previazanosti s okolitou krajinou, aj prostredníctvom priekop ahá, môžeme nájsť i na území Slovenska. Napríklad v Dolnej Krupej Christian Heinrich Nebbien uplatňuje svoje presvedčenie, že park nemôže byť ani jeden deň bez spojenia s poľnohospodárstvom. Ako uvádza Steinhübel, „túto myšlienku uplatňoval aj

v rozpore s názormi svojho zamestnávateľa, ktorý sa pravdepodobne obával prízemnej úžitkovosti v dekoratívnom objekte. Nebbien dosiahol, že sa s ozdobnou stromovou zeleňou prelínali aj okrasne pôsobiace poľnohospodárske plochy, napríklad voľne komponovaný ovocný sad, farebne sa meniaci vinica, zamatové lúky. Kládol dôraz na citlivé vedenie hranice medzi vysokou stromovou zeleňou a trávnikom, ktorou možno scenériám dodať pokoj aj výbušnosť. Prírodný ráz diela chcel fixovať vybudovaním súvislého ahá.“ [25].

obr. 6 – Koncept prekročenia hraníc záhrady - priehľad ponad jazero v parku v Dolnej Krupej, pozadie prírodného prostredia je súčasťou kompozície. Foto: Kristiánová, 2012

S interpretáciami fenoménu hranice a i s motívom prekračovania hraníc sa stretávame aj v záhradno-architektonickej tvorbe, architektúre a urbanizme 20. storočia. Architektúra a urbanizmus moderného hnutia, či funkcionalizmu, prinášajú nové trendy vo formovaní obytného priestoru, bývania, či formovania verejných priestorov. Koncepty moderny začiatku 20. storočia zotierajú hranicu medzi interiérom a exteriérom prostredníctvom veľkých presklených plôch, pásového okna, formou strešných terás. Moderný urbanizmus prináša koncept bývania v „prírode“, ako v záhrade bez oplotenia.

Koncepty kolektívneho bývania formou viacpodlažných domov, kladúce si za cieľ zabezpečiť zdravé bývanie, plné vzduchu, svetla a zelene, ako odozva na stiesnené podmienky miest a nedostatok bytov v období prudkého rozvoja industrializácie, umožňujú vytváranie verejného priestoru „bez hraníc“. Le Corbusier prezentuje koncept súčasného mesta – *Ville Contemporaine*, či plán prestavby Paríža, *Plan Voisin*, skupiny mrakodrapov, umiestnených v zelených parkových priestoroch. Ideál zdravého „bývania v prírode“ je cieľom moderného urbanizmu aj v 2. polovici 20. storočia, ktorého azda najznámejším modelom sa stala fínska Tapiola, demonštrujúca nielen nový urbanizmus, ale aj sociálnu víziu spoločnosti, kde spoločne vedľa seba, v rôznych typoch domov, individuálnych dvojdomoch, radových, terasových i vysokopodlažných, žijú rôzne sociálne vrstvy [26].

obr. 7 – Verejný zelený priestor, „neohraničená záhrada“ urbanistickej štruktúry z obdobia 40. až 50. rokov 20. storočia. Park La Brea, Los Angeles. Foto: Kristiánová, 2013

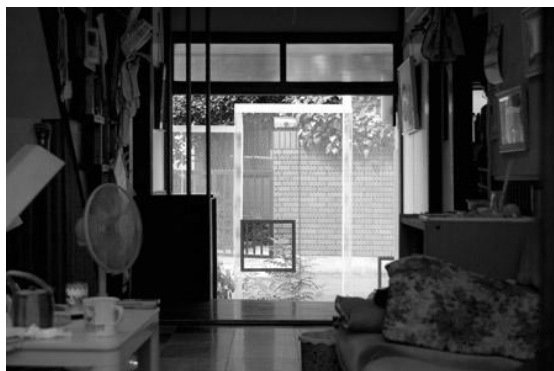
Verejný zelený priestor - „záhrada“ urbanistickej štruktúry slúži všetkým, takýto koncept „otvorenia“, zotretia hraníc, má silný sociálny rozmer. Navrhovanie dostatku voľných verejných zelených priestranstiev v obytných sídliskách 2. polovice 20. storočia, s obytnými domami tzv. hromadnej bytovej výstavby, však neznamenal vždy aj vyššiu kvalitu obytného prostredia. Koncept otvorených rozľahlých priestorov v sídliskách priniesol aj problémy súvisiace so stratou hierarchizácie urbanistických priestorov, kompozičnej čitateľnosti urbanistických štruktúr, spoločenskej kontroly, problémy s údržbou rozsiahlych zelených plôch a nové sídliská neobišli ani sociálne problémy.

4 Záver - vyjadrenia fenoménu hranice v súčasnosti

Aj v súčasnosti záhradno-architektonická tvorba v rôznych variáciách stvárňuje fenomén hranice. I dnes je plot ako hranica budovaný tak, aby plnil utilitárne potreby, či len ohraničenia vlastníctva, alebo oddelenia, ochrany majetku, chránenia pred vplyvmi z vonkajšieho okolitého prostredia, zabezpečenia súkromia. Súčasne je však budovaný i tak, aby popri svojich požadovaných úžitkových vlastnostiach splňal i predstavy o tom, čo je krásne.

Zdanlivo jednoduchá požiadavka vytvorenia „ohrady“, môže byť uchopená rozmanitými spôsobmi a tieto umelecké interpretácie sprostredkujú mnohovrstevnaté poslanstvo, ako to dokumentujú mnohé príklady z histórie, ale i zo súčasnosti.

Ako jeden zo zaujímavých príkladov súčasného poňatia konceptu uzatvorenia i otvorenia súčasne, možno uviesť príklad oplotenia malej záhrady v Tokiu, kde architekti Shingo Masuda and Katsuhisa Otsubo vytvorili pomocou perforovaných panelov z ťahokovu hranicu, ktorá zároveň oddeľuje i spája. Perforované steny umožňujú ventiláciu malej uzavretej záhrady, a koncept prepojenia je umocnený otvormi, v ktorých sú vystavené rastliny [27].

obr. 8 – Hranica, ktorá je i nie je hranicou, oplotenie malej záhrady v Tokyu, Shingo Masuda a Katsuhisa Otsubo Architekti. Zdroj: [27].

Aj takýmito súčasnými výrazovými prostriedkami, sú interpretované tradičné, či priam archetypálne koncepty uzavretej záhrady, ale i koncepty spôsobu prekračovania jej hraníc. I dnes sa môžeme stretnúť s reinterpretáciami princípov *Hortus conclusus*, či princípov požíchaných scenérií čínskej záhradnej tvorby, interpretáciami rozmanitých filozoficko-symbolických významov fenoménu hranice, i spôsobov jej presahovania.

Článok bol podporený grantom VEGA 1/0769/12 Tvorba udržateľných verejných priestorov vidieckych sídiel modernými metódami.

Literatúra:

- [1] CLIFFORD, Derek. *A History of Garden design*, New York: Praeger, 1963, 232 s.
- [2] MATASOVIĆ, Ranko. The etymology of Latin focus and the devoicing of final stops before *s in Proto-Indo-European. *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics*. 2010, 123, Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), s. 212-216
- [3] ENGE, Thorsten Olaf, SCHRÖER, Carl Friedrich. *GardenArchitecture in Europe*. Taschen Köln, 1992, 240 s.
- [4] LORENZ, Konrad. *Die Rückseite des Spiegels*. München - Zürich, R. Piper & Co. 1973
- [5] KRUPA, Viktor. Niektoré vlastnosti jazykového priestoru. *Jazykovedný časopis*. 45, 1994, 1, s. 12-18
- [6] GUREVIČ, Aron Jakovlevič. *Kategorie středověké kultury*. Praha, Mladá fronta 1978, 286 s.
- [7] ROMANOWSKI, A. J. Moslem Cosmogonicai Myths Versus Traditional and Modern House Design. In: A. Zambrzycka-Kunachowicz (ed.) *Search of Paradigm*. Cracow, Department of Ethnology, Jagiellonian University 1992, s. 183-197
- [8] BADURA, Ján. Fenomén čínskych pohrebných peňazí v kontexte náboženských predstáv ďalekého orientu a ich komparácia s predstavami záhrobia gréckej antickej civilizácie. *Testimonia Theologica*, Ročník V, 2011, č. 2, s. 1-14
- [9] *Slovník pojmov* [online] Anty H. Heretik. [vid. 27.3.2013]. Dostupné z <http://www.processwork.sk/slovník.htm>
- [10] KANT, I.: *Progelomena ke každé příšti metafyzice*. Praha 1972.
- [11] LAPOŠOVÁ, Michaela. : *K problematike chápania pojmu „transcendentno“ v slovenskom neotomizme a kritickom racionalizme*. s. 218-224. [vid. 27.3.2013]. Dostupné z http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Chovanec3/pdf_doc/filozofia/14.pdf
- [12] HELLER, Daniel. Psychologie jako věda o prožívání a prožívání času. In: Heller, D., Mertin, V., Sobotková, I. (eds.) *Prožívání sebe a měnícího se světa*. Praha: Katedra psychologie FF UK, 2007, s. 1-8
- [13] VODRÁŽKA, Peter. Genéza vz'ahu sídla a přírodního prostředí. *Životné prostredie*. Roč. 2001, č.4
- [14] STEWART, Stanley N. *The Enclosed Garden: The Tradition and Image in Seventeenth-Century Poetry*. Madison: University of Wisconsin Press 1966, 226 s.
- [15] DALEY, Brian E. The 'Closed Garden' and the 'Sealed Fountain': Song of Songs 4:12 in the Late Medieval Iconography of Mary, In: Elizabeth B. Macdougall, ed. *Medieval Gardens*, *Dumbarton Oaks Colloquium* 9, 1986
- [16] ŠIMEK, Jakub. *Zahradní umění Piera de' Crescenzi: osmá kniha zemědělské encyklopedie Ruralia commoda z let 1304-1309: (původní text a překlad)*. 2007, Florart / Fontes hortorum, Uherský Brod, 194 s.
- [17] SLANAŘ, Otakar. K otázce topiky ve středověké rytířské epice. *Dvory a rezidence ve středověku*. Praha 2006, s. 273-286

- [18] CHAOXIONG FENG, YIGUANG FAN. *The Classical Gardens of Suzhou*. New World Press 2008, 204 s.
- [19] JELICOE, Geoffrey a Susan. *The landscape of man. Shaping the environment from prehistory to the present day*. Thames & Hudson, 3rd edition, 1995, 408 s.
- [20] BARIDON, Michel. *Les Jardins - paysagistes, jardiniers, poets*. Robert Laffont 1998, 1233 s.
- [21] CHE BING CHIU, YUXIANG LI. *Jardins de Chine ou La quête du paradis*. Editions de la Martinière, 2010, 255 s.
- [22] SISA, József: *Städtische Parkanlagen in Ungarn 1867–1918*. In: *Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765– 1918*. Hajós, Géza (Hg.), Wien 2007. s. 121-164
- [23] FATSAR, Kristóf. *Carl Ritter tervezési programja a pozsonyi Bruckenu-kert átalakításához*. In: „Ez világ, mint egy kert ...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Budapest 2010, s. 279-292
- [24] ALLAIN, Yves-Marie, CHRISTIANY Janine, *L'Art des jardins en Europe*, Citadelles and Mazenod, Paris, 2006, 624 s.
- [25] STEINHÜBEL, Gejza: *Slovenské parky a záhrady*. Osveta 1990, s.
- [26] HERTZEN, H.v., SPREIREGEN, P.D. *Building a new town: Finland's new garden city: Tapiola*. Cambridge: MIT Press, 1971
- [27] *Ghost-like Architecture by Shingo Masuda and Katsuhisa Otsubo Architects*. [online] De Zeen Magazine [vid. 27. 3. 2013]. Dostupné z <http://www.dezeen.com/2010/01/15/ghost-like-architecture-by-shingo-masuda-and-katsuhisa-otsubo-architects/>
- [28] *A funerary model of a garden*. [online] Gardens of ancient Egypt [vid. 27. 3. 2013]. Dostupné z http://en.wikipedia.org/wiki/Gardens_of_ancient_Egypt, foto Keith Schengili-Roberts

Kostel – hranice sakrálního a profánního **Church – Boundary between the Sacred and the Profane**

doc. ThLic. Ing. arch. Jiří Kupka, Ph.D.
ČVUT v Praze – Fakulta stavební, jiri.kupka@fsv.cvut.cz

Abstract:

The church in the centre of town or in the landscape participates in a different space than that surrounds it, becomes the boundary between the world of the profane and the sacred. The profane world is there transcended. The location of church in the city or in the landscape has, therefore, a great importance, not only functional and operational, but also symbolic and theological. At the beginning of the 21st century the situation of the Church in the society changed. It changed also the situation of the church in the city and in the landscape. It is therefore important to consider not only the form of churches, but also their location in the organism of the city and in the landscape scene.

Abstrakt:

Kostel uprostřed města či v krajině participuje na jiném prostoru, než jej obklopuje. Je hranicí, prahem, mostem mezi světem profánním a sakrálním. Profánní svět je v něm překročen, transcendován. Z toho důvodu má jeho umístění uvnitř sídla a uvnitř krajiny velký význam, a to nejen funkční a provozní, ale i symbolický. Na počátku 21. století, kdy se změnilo postavení Církve ve společnosti a kostela ve městě a krajině, je o to důležitější uvažovat nejen o jeho formě, ale i poloze v organismu města a v krajině a její scéně.

Keywords:

church, sacral architecture, urban design, symbol, landmark, orientation of churches

Klíčová slova:

kostel; sakrální architektura; urbanismus; symbol; dominanta; orientace kostelů

Sakrální a profánní

Posvátné a profánní jsou dvě modalities bytí ve světě, dvě různé existenciální situace, které člověk v průběhu svých dějin přijal za své (Eliade 2006, s. 15). Pro náboženského člověka není prostor homogenní, ale má určité zlomy, místa, která se kvalitativně odlišují od jiných. Na jedné straně existuje prostor posvátný, silný, významuplný, pevný bod, střed, na druhé straně prostory neposvěcené, amorfní. Jde o vlom posvátna, něčeho, co je formou, kvalitou i podstatou něco „zcela jiného“ (Otto 1998, s. 132). Důsledkem toho je vydělení určitého místa (území) z okolního kosmického prostředí a jeho kvalitativní odlišení. Velmi názorné příklady vydělení takových míst se objevují hned v prvních knihách Starého zákona. Hospodin volá na Mojžíše z ohnivého keře: „*Nepřibližuj se sem! Zuj si opánky, neboť místo, na kterém stojíš, je půda svatá.*“ (Ex 3,5), podobně velitel Hospodinova zástupu říká před Jerichem Jozuovi: „*Zuj si z nohou opánky, neboť místo, na němž stojíš, je svaté.*“ (Joz 5,15) a Jákob s bázní volá: „*Jakou bázeň vzbuzuje toto místo! Není to nic jiného než dům Boží, je to brána nebeská.*“ (Gn 28,16).

Jestliže hlavním tématem této knihy jsou hranice, jež vymezují, oddělují uvnitř a vně, zahrnují a vylučují, je i kostel uprostřed města či v krajině určitou hranicí, prahem, mostem mezi světem profánním a sakrálním, který participuje na jiném prostoru, než jej obklopuje.

Profánní svět je v něm překročen, transcendován. Portál vedoucí do vnitřku kostela je znamením přelomu, práh oddělující oba prostory znamená zároveň rozestup mezi dvěma způsoby bytí, profánním a náboženským. Práh je jednak mezí, hranicí, která odlišuje a staví proti sobě dva světy, ale zároveň také místem, kde se tyto dva světy setkávají, kde se může uskutečnit přechod ze světa profánního do světa posvátného. Theofanie (Boží zjevení) posvěcuje určité místo právě tím, že je „otevřít“ směrem nahoru, že je spojuje s nebem, že je tím paradoxním bodem přechodu z jednoho modu bytí do druhého (Eliade 2006, s. 18n). Podobně jako kostel představuje zlom úrovně v profánním prostoru moderního města, znamená pak bohoslužba, odehrávající se ve svém vymezeném okrsku, zlom v profánním časovém trvání. Již zde není přítomen aktuální historický čas jako v okolních ulicích a domech, nýbrž čas, v němž se odehrál život Ježíše Krista, čas posvěcený jeho kázáním, jeho utrpením, jeho smrtí a jeho zmrtevýchvstáním (*illud tempus*) (Týž, s. 50).

Posvátná místa

Umístění chrámu uvnitř sídla a uvnitř krajiny má velký význam, a to nejen funkční a provozní, ale i symbolický. V chápání tradičních společenství jsou kosmické úrovně – podsvětí, země a nebe – propojeny a toto spojení je vyjadřováno obrazem *axis mundi* (osa světa), která spojuje a zároveň podpírá nebe i zemi. Okolo této osy se rozkládá svět, osa se nachází „uprostřed“, na „pupku země“ (*omphalos*), je středem světa. Posvátné místo tvoří zlom v homogenním prostoru, tento zlom je symbolizován otvorem, kterým lze přecházet z jedné oblasti do druhé (Eliade 2006, s. 28n). Taková pozoruhodná místa existovala a existují v krajině vždy a vytvářela a prohlubovala se již od prehistorické doby. V každém místě, které mělo nějaké výrazné vlastnosti, se projevovalo nějaké božstvo. Ještě dříve, než byly zbudovány první chrámy, byly v ideálních polohách, z nichž bylo možno obsáhnout celou „posvátnou“ krajinu, vztyčovány volně stojící oltáře, později tato významuplná místa zaujímal staré chrámy. Jsou to archetypická místa, ústraní, kde lze zakoušet přítomnost původních sil země (Norberg-Schulz 2010, s. 28n). Charakteristickými příklady jsou Eremitaž sv. Františka u Assisi nebo Sacro Speco sv. Benedikta u Subiaca. V těchto místech prožívali středověcí světci mystérium přírody, jež pro ně znamenalo přítomnost Boha (Týž, s. 40).

Mezi nejposvátnější místa nejčastěji patřily hory. Bývaly chápány jako magické prvky v krajině, vizuálně jí dominující a také „magicky“ zvláštní (Day 2004, s. 260), „kosmické“ hory, které vyjadřují spojení mezi nebem a zemí. Hora náleží zemi, ale zvedá se k nebi, je vysoká, blízká nebi, je místem setkání obou základních elementů. Proto byly hory od pradávna považovány za ta centra, jimiž prochází *axis mundi*, za body přechodu z jedné kosmické úrovně do druhé (Norberg-Schulz 2010, s. 25). Chrámy jsou pak napodobeninami takové kosmické hory, představují spojení mezi nebem a zemí (Eliade 2006, s. 28n). A nejen to, architektonický plán chrámů je vnímán jako dílo bohů, těší se duchovní, neporušitelné, nebeské existenci. I pro Izraelity byl model chrámu a jeho vybavení stvořen od věčnosti Hospodinem, který jej zjevil svým vyvoleným, aby na zemi vytvořili jeho nápodobu. Řada starozákonních textů tuto tezi naznačuje. Hospodin dává Mojžíšovi přesné pokyny pro vybudování a vybavení svatyně: „*Uděláte všechno přesně podle toho, co ti ukazují jako vzor svatého příbytku i vzor všech bohoslužebných předmětů.*“ (Ex 25,9); „*Hleď, abys všechno udělal podle vzoru, který ti byl ukázán na hoře.*“ (Ex 25,40), což reflektuje Kniha Moudrosti slovy: „*Řekl jsi, abych zbudoval chrám na tvé svaté hoře a oltář ve městě, kde přebýváš, podle podoby svatého stánku, který jsi od počátku připravil.*“ (Mdr 9,8)

Cit pro posvátno je nám dán, děděn generacemi, kultivován, téměř zapomenut a opět v poslední době pozvolna objevován rozpomínáním se. Jsou místa, na kterých se lidé shodnou a vůbec přitom nemusí vědět o tom, že nějaký takový smysl mají (Culek 2009, s. 16). Posvátná místa se často nacházela na koncentračních bodech „geoenergií“, i když není jisté,

zda tam tyto body byly vždy, nebo zda vznikly až posvátným využíváním. My si v současnosti – na rozdíl od našich dávných předků – nemůžeme vybírat ideální umístění, ale můžeme místa měnit tak, aby se posvátné jádro (stavba) stalo nevyhnutelným zakončením naší cesty (Day 2004, s. 260). Další úvahy se tedy budou soustředit na konkrétní polohu posvátného místa, kterým kostel je *par excellence*, ve městě a krajině.

obr. 1 – Kraselov, poutní kostel sv. Anny. Období baroka vyniká neobyčejným citem pro možnosti jednotlivých míst a vyříbeným smyslem pro přirozené krajinné dominanty. Toto období ovládlo většinu významotvorných uzlů a v místech, která svá centra postrádala, je znovuobjevilo či samo vytvořilo. Pojalo tak krajinu jako souvislou síť významů, jež vždy odkazovaly k vyššímu, všeobsažnému řádu (Hájek 2003, s. 16n). (Foto: Jiří Kupka)

Kostel ve městě

Stavba křesťanského chrámu uvnitř sídla je svědeckou výpovědí o církvi Ježíše Krista, svědčí o nadčasovosti církve, současně je však svědectvím o době, ve které vznikl, svědčí o nadnárodním charakteru Kristovy církve a současně je součástí národní kultury, je znakem univerzální církve i domovem konkrétního místního společenství. Slouží všem sociálním vrstvám a skupinám bez rozdílu, současně však svědčí o materiálním bohatství nebo chudobě těch, kteří jej stavěli (Komrska 1991, s. 32n). Stavba kostela se vždy dostává do kontextu s okolní zástavbou a okolním krajinným rámcem. Nelze tedy o ní uvažovat jen jako o solitérním objektu, do sebe uzavřené entitě. Je nutné zohlednit i její lokalizaci v sídle – která má nejen praktické ale i symbolické souvislosti – a též o její poloze v krajině. Mezi lidskými sídly a kultovními místy se vždy definoval určitý vztah vyjádřený v prostoru. Tam, kde se nachází lidská sídla, můžeme s jistotou předpokládat i místa a prostory náboženského kultu, oddělené a vyčleněné z běžného používání (v Řecku byla tato posvátná místa – *temenoi* – obvykle obklopena zdí a zachovávala se stovky let).

Symbolika křesťanského chrámu se týká již jeho polohy v sídle, uplatnění v obraze města jako celku i v jeho dílčích prostorech a urbanistickém interiéru, dále také samotné formy objektu a jeho jednotlivých částí a detailů, nejen v interiéru, ale i v exteriéru.

Kostel jako dominanta

Po legalizaci křesťanství (edikt milánský 313) se kostely záhy stávají určujícími a reprezentativními budovami měst. Věže kostelů s rozličným zakončením štíhlé vertikály jsou v krajinném obraze lidskou rukou vytvořené dominanty. Hrotité či baňaté ukončení věží s křížem, kalichem i kohoutem či hvězdou, hmoty chrámů, klášterů i kalvárií spolu s hmotami hradů modelovaly urbanizovanou krajinu, ale i prostory měst a obcí. O místě, které se má volit pro budování chrámů, pojednává Palladio a vyjadřuje tím přístup, který se ve většině případů uplatňoval po mnohá století. Renesanční architekt a teoretik píše:

(Staří) se domnívali, že se sluší ostatním bohům nalézat místa pro stavbu jejich chrámů podle vlastností, které jim připisovali, a podle způsobů jejich obětí. Ale my, kteří jsme zvláštní milostí Boha osvobozeni od těchto temnot a opustili jsme jejich marnou a falešnou pověru, budeme volit pro chrámy ta místa, která budou v nejvznešenější a nejslavnější části města, daleko míst nepočestných a na krásných a ozdobných náměstích, do nichž ústí mnoho ulic, takže je možno vidět každou část chrámu v její důstojnosti, což zmnoží zbožnost a obdiv každého, kdo ji uvidí a pozoruje. A budou-li ve městě pahorky, zvolí se nejvyšší jejich část. Ale nejsou-li tam vyvýšená místa, vyzdvihne se rovina chrámu nad ostatní město natolik, kolik bude vhodné, a ke chrámu se bude vystupovat po stupních, protože vystupování ke chrámu nese s sebou větší zbožnost a důstojnost. Čela chrámu se udělají tak, aby vedla do největší části města, aby se zdálo, že náboženství bylo ustanoveno jakoby strážcem a ochráncem měšťanů (Palladio 4.I).

Kostely byly obvykle budovány na krajinářsky exponovaných místech – což opět komentuje Palladio – *Postaví-li se chrámy vně města, pak se jejich čela udělají tak, aby vedla na veřejné cesty nebo k řekám, jestliže se bude u nich stavět, aby je mohli mimojdoucí vidět a zdravít a klanět se před čelem chrámu* (Palladio 4. I) – a vytvářely důležité orientační body s významným symbolickým nábojem. Umísťování chrámů vycházelo z pojetí Boha jako Cesty, Pravdy a Života (srv. Jan 14, 6) (Gočová–Soročinová 1991, s. 46n). „Cesta“ byla prostorově zhmotněná postavením chrámu v pohledově exponované poloze, většinou na vyvýšeném místě. Tím je zdůrazněna důstojnost domu Božího, do kterého vstupujeme, abychom se povznesli nad světské starosti a touhy. Chrám se stal orientačním bodem nejen pozemské cesty, ale i cesty duchovní. Tehdejší urbanismus vyjadřoval „pravdu“ o životě a filozofii tehdejších křesťanů. Bůh byl centrem jejich pozemského snažení („*Hledejte nejprve Boží království a ostatní vám bude přidáno.*“ Lk 12,31), kostel na náměstí centrem sídla. Kostel, v důstojné poloze uprostřed života lidí („*Kristus je mezi námi, v něm máme naději na Boží slávu.*“ Kol 1, 27), byl spojen i se „Životem“. Téměř u všech chrámů byly budované hřbitovy, „svatá pole“ (Berger 2008, s. 149), což byla jasná výpověď o životě a smrti. Na místě, kde se symbolicky spojuje země s nebem, končí pouze život pozemský.

V průběhu století, kde byli křesťané majoritou, se staly křesťanské chrámy dominantami měst a vesnic. Z hlediska urbanistické kompozice byly umísťovány v těžištních polohách. V raném středověku se kamenné kostely budovaly na pečlivě zvolených místech, orientovány podle slunce. Okolní zástavba se vytvářela kolem nich ve zcela podřízeném postavení. Později byly kostely jako vrcholná architektonická a umělecká díla vkomponovány do obrazu města. Stále byly orientovány podle kosmu, ale už byly vědomě začleňovány do komplexu ulic a náměstí. Umísťování kostelů mělo uvnitř sídla mimořádný význam. Vybírala se pro ně místa na návrších nejen na základě požadavků estetických nebo ideových, ale i tak,

aby měly dobrou základovou půdu a dostatečně hlubokou hladinu spodní vody, aby byly dobře viditelné, aby se z nich dobře rozléhal zvuk zvonů a také aby byly dobře bránitelné (opevněné kostely). Kostely tak označují ve středověkých městech obvykle jejich nejstarší jádra. Uchovávají své původní umístění i tehdy, kdy bylo ostatní město přestavěno na pravidelném půdorysu. Lze soudit, že některé nejstarší kostely se stavěly na místech bývalých pohanských svatyní jako projev převahy křesťanského náboženství (Hrůza–Zajíc 1995, s. 93). Gotická katedrála „potřebuje“ měšťanské domy, které se k ní leckdy přimykají, aby získala správné optické měřítko pro svou velikost, bohatství a rozmanitost tvarů. Výška sousedních domů udává lidské měřítko, hřebeny střech sotva dosahují k okapovým římsám bočních lodí katedrály. Tato velikost a monumentalita byla podmíněna významem stavby ve společnosti. Na venkově je toto dominantní postavení většinou zachováno dodnes. Již v 19. století však byly nově budované kostely využívány i jako rekvizita k urbanistickým kulisám (La Madeleine v Paříži) (Tomíšková 1991, s. 39n.). Ve městech se situace zejména ve 20. století značně změnila a mnoho jiných světských staveb převzalo dominantní postavení v obraze města, které původně náleželo kostelům, neboť kdyby měly nadále kostelní věže plnit úlohu dominant v městském panoramatu, musely by několikanásobně „narůst“ oproti tradičnímu měřítku stávajících kostelů.

obr. 2 – Horažďovice. Dodnes tvoří věže kostelů dominanty našich měst, ačkoli křesťanství již zdaleka nehraje dominantní roli v životě lidí. (Foto: Jiří Kupka)

O kostelu se i v současnosti se stále přemýšlí jako o dominantě, která by měla v urbanismu města spoluvytvářet jeho centrum. V křesťanské společnosti skutečně tvořil kostel střed sídla, byl se svými věžemi nejvyšší stavbou. Urbanistická dominanta však vyžaduje velkou formu navenek i uvnitř (Camillo Sitte). Obojí však již neplatí. Nežijeme v křesťanské společnosti, která má kostel a křesťanskou víru ve svém středu, ani již dnes nemohou kostelní věže konkurovat například mrakodrapům. Přesto je vhodné i dnes kostel umístit ve významné poloze, kterou v případě převládající nízké zástavby zdůrazní seskupení a dimenzování objektů, v místech vícepodlažní a výškové zástavby, kde stavba kostela nemůže konkurovat svou hmotou velkým blokům okolních objektů, lze jeho význam zdůraznit jistou prostorovou izolací, která však musí být doplněná otevřeným a lákavým uspořádáním budov církevního centra. Církevní stavby by měly být v současnosti umísťovány

tak, aby odpovídaly místu, které má křesťanské společenství ve společnosti. Jestliže se však dnes církev vidí zejména ve své služební funkci vůči společnosti, pak nebude vytvářet prostory, které dominují velikostí. V každém případě by monumentalita neměla být pro dnešní architekturu cílem. Stavba kostela musí odpovídat tomu, co dnes pro naši konkrétní společnost znamená být křesťanem (Prostor kostela 2004, s. 25). Přespřílišná snaha o monumentální výraz se často míjí účinkem a stavby dominují svému okolí spíš bombasticky a vtíravě, přitom stavby kostelů a jiných církevních objektů mohou pomáhat při tvorbě osobitých míst s identitou, ze kterých se šíří duchovní atmosféra a duch lidského porozumění.

Kostely se mnohde i nadále výrazně podílí na výtvarné kompozici sídel, na plošné, hmotové a prostorové skladbě jejich objektů, určují jejich proporce, měřítko, konfiguraci i členění a vytvářející estetickou formu, jejich obsah a funkci. Stavba kostela ovlivňuje a zvláště zvyšuje atraktivitu sídel, která se projevuje ve více formách. Z tohoto hlediska je i určité dominantní postavení opodstatněné.

obr. 3 – Svatý Kopeček u Olomouce. Majestátní náboženská architektura minulosti byla navrhována tak, aby pozdvíhala lidskou duši z pozemského do spirituálního stavu. Je to architektura, která pozvedá lidstvo od materiálních zájmů k zájmům duchovním (Day 2004, s. 27). (Foto: Jiří Kupka)

Orientace kostela

Také orientace (*oriens* – východ) chrámu byla v minulosti pro stavbu kostelů zásadní, byla pravdivá a symbolická zároveň. Oltář obrácený k východu připomínal, že věřící vcházející do kostela ze západní strany se mají vzdalovat ze tmy hříchů a přibližovat se ke světlu, „Pravdě“. Modlitba k východu byla ve staré církvi považována za apoštolskou tradici. Ačkoli není možné časově přesně datovat počátek obrácení k východu, vstříc Kristu zobrazenému ve slunci, tedy odklon od pohledu směrem k Jeruzalémskému chrámu, je jisté, že sahá do nejranějších dob a vždy byl pokládán za podstatnou součást křesťanské liturgie. Tento kosmický směr je tedy pro křesťanskou liturgii významný, je výrazem křesťanské syntézy kosmu a dějin, zakotvením v jediném ději spásy a výrazem směřování k přicházejícímu Pánu (Ratzinger 2006, s. 62n). To se však promítlo do podoby kostela až později. Apsida byla původně snad orientována k západu, což je doloženo topografickými výzkumy chrámu sv. Petra v Římě, – biskup (kněz) stojící za oltářem směrem k lidu (*versus*

populum) – byl obrácen na východ, přičemž se spolu s ním, dle prastaré křesťanské tradice, obracelo celé shromáždění (Bouyer 1993, s. 56n; Ratzinger 2006, s. 69). Poněvadž se všichni věřící, pokud se chtěli spolu s celebrantem modlit směrem k východu, museli otočit, byla tato orientace postupně opouštěna a od 4. a 5. století se chór zpravidla umísťuje na východě. Kněz pak stál před oltářem (tedy „zády“ k lidu) a všichni byli obráceni k východu (*versus orientem*) (Srov. Syrový 1973, s. 272n; Berger 2008, s. 543).

Kostel, který býval stavěn od západu k východu, býval obrácen k východu slunce. Probíhala jím tětiva slunečního oblouku. Kristus je sluncem posvátného světa, směr jeho dráhy je řádem posvátného prostoru, řádem všeho stavění, kostel má tedy přijímat první i poslední paprsky slunce. Není-li dnes požadavek na orientaci kostela tak jasný, ztrácí se tento symbolický aspekt krásně vyjádřený Guardianim:

„Takto běží tři směry posvátného prostoru: K tváři vycházejícího slunce, kterým je Kristus. Jemu vstříc jde pohled věřícího; z něho vycházejí paprsky Božího světla do našeho srdce. To je veliký směr, podle něhož se řídí duše a v něm sestupuje Bůh. Směr od severu k jihu, kde tma hledí k světlu, jež září v Božím slově. To vychází z hořícího srdce, aby svítilo a zahřívalo. A posléze směr zdola nahoru: Pohyb duše v touze, modlitbě a oběti, z hloubky k trůnu nejvyššího Boha. Jemu odpovídá naplnění, které sestupuje v milosti, v požehnání a svátosti.“ (Guardini 1992, s. 46)

Dnes není orientace církevními dokumenty předepsána, ač zůstává významným symbolem. Ratzinger naléhavě zdůrazňuje potřebu znovu navázat na apoštolskou tradici směřování k východu při výstavbě kostelů a stejně tak při sloužení liturgie, kde je to jen trochu možné. Faktem je, že dnešní západní člověk má pro takovou orientaci málo pochopení. Již nejsme solární civilizací a její symbolika je pro nás těžko vnímatelná – zejména v organismu města. Symbolické a teologické aspekty orientace byly v novověké sakrální architektuře a v novověkém liturgickém životě zastřeny nebo se na ně úplně zapomnělo. Lpění na návratu k důsledné orientaci chrámů se v dnešní době jeví jako určitý anachronismus. Je však nutné tomuto uspořádání přiznat symbolické a teologické bohatství a inspirující sílu. Sám Ratzinger nalézá východisko ve spojení východního směru se „znamením Syna člověka“, s křížem ohlašujícím nový příchod Páně. Kde tedy není možné společné obrácení k východu – zdůrazňuje Ratzinger v návaznosti na Erika Petersona – může sloužit jako vnitřní východ víry kříž, který by měl stát uprostřed oltáře a být společným zorným bodem pro kněze a pro modlící se shromáždění (Týž, s. 73).

Poloha uvnitř zástavby

V urbanistické struktuře může mít objekt kostela postavení solitéru i může tvořit součást blokové zástavby či uliční fronty, být umístěn v otevřené či uzavřené zástavbě. Měla by však zde být vždy snaha zdůraznit prostor před kostelem. V minulosti se pro stavby kostelů využívaly obě možnosti a záleží zejména na konkrétní lokalitě. Není vhodné „přesazovat“ solitér na místo, kde je třeba navázat na stávající blokovou zástavbu (Komrska 1991, s. 32n). Kostely v uzavřených uličních tazích už však dnes v případě novostaveb příliš nepřicházejí v úvahu. Vertikální dominanta církevních staveb se může stát součástí hlavního prostoru města (náměstí), jak je tomu v Plzni, ale u řady historických měst, především jsou-li staršího data, může zůstat mimo hlavní náměstí (Písek, Slaný) (Hexner–Novák 1996, s. 12). Pravdou je, že v mnoha historických městech kostel nestojí na hlavním náměstí, ale vytváří se u něj zvláštní, obvykle menší veřejný prostor (kostelní náměstí, katedrální náměstí). Stejně tak je obvyklé, že v řadě historických měst nestojí kostel jako solitérní stavba, ale je zapojen do okolní zástavby. Touto otázkou se zabýval Camillo Sitte (1995) ve své dnes klasické knize *Stavba měst podle uměleckých zásad* z roku 1901. Sitte píše, že oproti dobovým zvyklostem

kostely, zejména v Itálii, většinou nestály volně, ale měly z jedné, dvou nebo více stran přístavby. Podle něj, ačkoli se domníváme, že nelze umístit nový kostel jinak než doprostřed prostoru tak, aby stál zcela volně, stavby uprostřed prostoru náměstí přináší jen nevýhody a naprosto žádné výhody.

obr. 4 – Podsrp u Strakoníc. Poutní kostel se stal jádrem pozdější urbanizace. (Foto: Jiří Kupka)

„Pro budovu je to nejméně příznivé, protože se její působení rozptyluje a nemůže dosáhnout potřebné síly. Takto umístěný objekt zůstává navždy jako dort na podnosu. Živé organické spojení s okolím je předem vyloučeno, stejně jako výhodné perspektivní efekty. Pro ně je nutný odstup a divadelní scéně podobný prostor, vytvářející pozadí pro zdůrazňované průčelí. Také pro stavebníka je centrální umístění nevýhodné, neboť nutí ke zvýšeným nákladům na dlouhá, architektonicky náročná průčelí s kamennými sokly, náročnými římsami atd. [...] Přes toto vše, přes zřejmé závady takového umístění a přes poučení z dějin církevních staveb jsou všude ve světě stavěny nové kostely téměř bez výjimky jako volně stojící uprostřed náměstí.“ (Sitte 1995, s. 29)

Sitte na mnoha historických příkladech dokazuje, že není potřeba a v minulosti nebylo časté umístit městské kostely doprostřed volného prostoru náměstí (Týž, s. 28). Ačkoli to není v současnosti běžné, je tento názor zajímavým připomenutím, že existuje celá škála urbanistických řešení umístění kostela, nikoli jen řešení jediné, ač v současnosti zcela převládající.

Ačkoli nelze aspirovat u novostaveb kostelů na zcela dominantní postavení v sídle, plní většina církevních staveb, zvláště kostelů a klášterů, důležité sídlotvorné a také centrotvorné funkce. Většina stávajících kostelních staveb, kostelů, klášterů a katedrál, vznikala v minulých stoletích, kolem nich byly stavěny obytné domy a jiné občanské stavby. Později byly tyto stavby začleňovány do komplexů náměstí a ulic sídel. Stavba kostela ovlivňuje urbanistickou, prostorovou a funkční strukturu sídel danou půdorysnou dispozicí, hmotovým uspořádáním a výškovým zónováním urbanistických souborů, způsobem

zastavění, rozložením volných ploch, zeleně a dominantních staveb, mezi které řada kostelů a církevních staveb náleží. Při lokalizaci nových chrámů je třeba zvažovat jejich vztah ke stávajícím městským dominantám, kterým se mohou podřídit, nebo naopak mohou vytvořit v obraze sídla nové dominanty, zdůrazňující nová těžiště obce, což musí být podtrženo i jejich architektonickým řešením. Ve vhodných podmínkách je možné nový kostel lokalizovat i mimo těžiště zástavby a tím vytvořit novou dominantu působící v krajině.

Další požadavky

Kostel bývá v sídle zároveň velmi významným orientačním bodem (srv. *landmarks* Kevina Lynche, 2004). Má být, pokud možno, umístěn v pohledových městských osách, aby byl dobře viditelný z dopravních i pěších komunikací. Pro umístování nových sakrálních staveb platí řada pravidel vyplývajících ze zásad urbanismu a územního plánování (Musil 1991, s. 25n, Vaniček 1991, s. 42n), včetně ohledu na světové strany a polohu v rámci sídla (náves, náměstí, sídliště, okraj sídla). Musí být zohledňovány aspekty provozní a funkční, tj. zejména dostupnost vzhledem k frekvenci návštěv objektu věřícími a počtu účastníků. Musí být respektována poloha sídla v soustavě osídlení (venkov, město), převládající funkce sídla a jeho okolí, charakteristické znaky sídla, jeho urbanistické řešení, charakter a hustota okolní zástavby (prostorová a hmotová skladba, existující dominanty, výšková hladina, historická struktura zástavby, parcelace, kompoziční průhledy), počet obyvatel sídla a jeho okolí a jejich sociální skladba, podíl věřících obyvatel, struktura komunikační sítě a organizace hromadné dopravy. Určitou roli hrají aspekty územně organizační (kostely farní, filiální, hřbitovní, kapitulní, biskupské, klášterní), prostorový a kompoziční vztah k existujícím kostelům v sídle, zejména tvoří-li dominanty v siluetě sídla (podobně vztah i k ostatním dominantám), i aspekty společensko-psychologické (požadavek shromažďování, setkávání věřících, identifikace se s funkčními a estetickými danostmi prostředí, orientace v území). Kromě toho je důležité umístit církevní stavby i z hlediska výtvarné kompozice, hustoty zástavby, forem prostorového soustředování tj. z hlediska urbanisticko-architektonických aspektů (převládají zástavba obytná, smíšená, centrální, starší, novodobá, historicky cenné prostředí), neboť chrámy se stávají výraznými prvky daného prostoru v užším i širším smyslu (vnímání z hlediska parteru, siluety celého sídla, průhledů i krajinného působení). Zvláštní požadavky na umístění kostela se pak objevují v případě nutnosti vazby na památné události (poutní a votivní objekty). Významnou roli však hrají i okolnosti majetkové (vlastnictví pozemků, obchodní zájmy...). Z hlediska návštěvníků církevních staveb je potřebná dobrá dostupnost pěšími trasami, městskou hromadnou dopravou (zastávky) i dopravou individuální (parkoviště). Kostel nesmí být odříznut od hromadné dopravy, ale současně je vhodné jej chránit od přílišného ruchu.

Úkolem architekta-urbanisty je vytvořit cesty vedoucí ke kostelu tak, aby podporovaly niternou přípravu na bohoslužbu (srv. *přípravné cesty*, Day 2004, s. 260). Rovněž okolní prostor musí být upraven tak, aby zde mohly doznít zážitky z bohoslužby. Měl by zde být prostor pro sousedský rozhovor, pro osobní setkání. Kostelní „náměstí“, kolem kterého se soustřeďují stavby církevní obce, nemá být odděleno od každodenního života. Prostoru prospívá, křižují-li jej cesty na pracoviště, za nákupy, za rekreaci, jestliže je zde pamatováno na odpočinek starých lidí, na hry dětí a na to, aby obchody nebyly příliš daleko. Přesto má být bezprostřední vstup do chrámu veden z nástupního a zároveň rozptýlného prostoru, který je dopravně odlehčený a na který navazují zejména pěší tahy a promenády vedoucí do obytných částí.

V minulosti hrála a i dnes hraje významnou roli v prostoru sídla a krajiny zeleň u církevních objektů. Působení zeleně církevních staveb v prostoru města, vesnice a krajiny je významný faktor prostředí sídel i utváření kulturní krajiny. Její význam je jak ideový a estetický tak ekologický. Vzhledem k tomu, že zeleň u církevních staveb patří mezi její

nejstarší prvky, má i nemenší význam kulturní, je závažná zejména pro historická sídla a stojí leckdy v zájmu památkové péče i ochrany přírody a krajiny (památné stromy). Pro prostředí kostelů jsou charakteristické solitérní stromy, dochované jako fragmenty zeleně někdejších hřbitovů. Tyto stromy svým stářím a mohutným vzrůstem se tak staly tradiční součástí obrazu našich kostelů. Solitérní zeleň se v souvislosti s církevním objektem stává tradiční součástí jeho urbanistické polohy. Je zde možné připomenout i silný symbolický význam stromu, ve kterém opět dochází ke sjednocení nebe a země, a to nejen proto, že se zvedá ze země, ale protože roste a je „živý“, každým rokem tak strom opakuje opravdový proces stvoření (Norberg-Schulz 2010, s. 25).

Závěr

Nejen vlastní stavba kostela, ale i jeho umístění uvnitř sídla a uvnitř krajiny má svůj velký význam, nejen funkční a provozní, ale i symbolický. Na počátku 21. století se změnilo postavení Církve ve společnosti a kostela v sídle, o to více je nutné citlivě a komplexně uvažovat o jeho poloze a formě v organismu sídla a v krajině a její scéně. Vedle toho je nezbytné uvažovat i o praktických otázkách umístění kostela (přístup, příjezd, provoz). Církevní stavby, zejména stavby poutních kostelů v dominantních polohách, hrají zásadní roli v naší kulturní krajině, vytvářejí mnohdy výrazné kulturní dominanty, které jsou nejen významným prostředkem harmonizace, orientace a identifikace, ale i znamením přítomnosti Církve ve světě.

Text příspěvku navazuje na rigorózní práci Liturgický prostor. Reflexe uspořádání kostela obhájené na KTF UK v roce 2010.

Literatura:

- BERGER, R. (1995). *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. 588 s. ISBN 978-80-7021-965-2.
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad*. 6. vyd. Praha: Česká biblická společnost. 1007 + 294 s. ISBN 80-85810-08-5.
- BOUYER, L. (1993). *Liturgie und Architektur*. Freiburg im Breisgau: Johannes Verlag, 117 s. ISBN 978-3-89411-315-5.
- CULEK, V. (2009). *Makom. Kniha míst*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 299 s. ISBN 978-80-7363-120-8.
- DAY, Ch. (2004). *Duch a místo*. Brno: ERA, 273 s. ISBN 80-86517-95-0.
- ELIADE, M. (2006). *Posvátné a profánní*. 2. vyd. Praha: OIKOYMENH, 148 s. ISBN 80-7298-175-7.
- GOČOVÁ, D. – SOROČINOVÁ, A. (1991). Cerkov – gréckokatolícky chrám v minulosti a dnes. *Urbanita 70. Církevné stavby v územnom plánovaní*. s. 46–50. ISSN 0139-5912.
- GUARDINI, R. (1992). *O posvátných znameních*. 2. vyd. Kostelní Vydří: KNA, 63 s. ISBN 80-85527-04-09.
- HÁJEK, P. (2003). *Česká krajina a baroko*. Praha: Malá Skála, 65 s. ISBN 80-902777-6-4.
- HEXNER, M. – NOVÁK, J. (1996). *Urbanistická kompozice*. 2. vyd. Praha: ČVUT, 201 s. ISBN 80-01-01451-7.
- HRŮZA, J. – ZAJÍC, J. (1995). *Vývoj urbanismu I*. Praha: ČVUT, 186 s. ISBN 80-01-01342-1.
- KOMRSKA, J. (1991). Miesto pre domov kresťanského spoločenstva. *Urbanita 70. Církevné stavby v územnom plánovaní*. s. 32–38. ISSN 0139-5912.
- KUPKA, J. (2007). Barokní poutní krajina. *Zahrada-park-krajina XVII*, 3-4/2007, s. 33–36.

ISSN 1211-1678.

- KUPKA, J. (2009). Duchovní význam místa jako hodnota území. *Urbanismus a územní rozvoj XII*, 3/2009, s. 46–50. ISSN 1212-0855.
- LYNCH, K. (2004). *Obraz města. The image of the city*. Praha: Polygon, 202 s. ISBN 80-7273-094-0.
- MUSIL, J. (1991). Církevní stavby v procesech funkčních a prostorových přeměn sídel. *Urbanita 70. Církevní stavby v územním plánování*. s. 25–28. ISSN 0139-5912.
- NORBERG-SCHULZ, Ch. (2010). *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 220 s. ISBN 978-80-7363-303-5.
- OTTO, R. (1998). *Posvátno. Iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*. Praha: Vyšehrad, 160 s. ISBN 80-7021-260-8.
- PALLADIO, A. (1958). *Čtyři knihy o architektuře, v nichž se po krátkém pojednání o pěti rádech a o těch pokynech, které jsou při stavění nejnütnější, pojednává o soukromých domech, o cestách, o mostech, o náměstích, o xystech a o chrámech*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 466 s.
- Prostor kostela utváří víru někdy hlouběji než hlásání slova. Rozhovor s Klementem Richterem. *Salve. Revue pro teologii a duchovní život 14*, 4/2004, s. 13–27. ISSN 1213-6301.
- RATZINGER, J. (2006). *Duch liturgie*. Brno: Barrister-Princípal, 205 s. ISBN 80-7364-032-5.
- SITTE, C. (1995). *Stavba měst podle uměleckých zásad*. Praha: ABF, 111 s. ISBN 80-901608-1-6.
- SYROVÝ, B. (1973). *Architektura*. 2. vyd. Praha: SNTL, 325 s.
- TOMÍŠKOVÁ, M. (1991). Začlenění církevních staveb v sídlech a krajině. *Urbanita 70. Církevní stavby v územním plánování*. s. 39–41. ISSN 0139-5912.
- VANÍČEK, M. (1991). Princípy církevních zariadení. *Urbanita 70. Církevní stavby v územním plánování*. s. 42–45. ISSN 0139-5912.

obr. 5 – Podsrp u Strakonice, kaple nad pramenem. Voda jako zúrodňující element se stává symbolem života (Norberg-Schulz 2010, s. 27). (Foto: Jiří Kupka)

O rozdílu mezi vědou a filosofií a o užitečnosti myšlení v pojmech

On the Difference between Science and Philosophy and about the Usefulness of Thinking in Conceptions

Ing. Pavel Holubec

ČVUT v Praze – Fakulta stavební, pavelholubec@centrum.cz

Abstract:

Paper is focused on a problem of communication in a modern complex and from within divided society. It is based on an approach to the science and philosophy in works of Deleuze and Guattari but it also discusses Luhmann's concept of science or Debord's concept of the society of the spectacle. The problem of communication is faced up by introducing the distinction between terms and conceptions and also by distinguishing between meaning and sense. While terms and their precise delimitation are in many ways useful and indeed in many specific areas quite necessary, terms are also separating and insisting on their precise meaning may obstruct common discussion. To the contrary, philosophical concepts or conceptions cannot be understood just as general or abstract. Conceptions are joining other conceptions in a zone of undistinguishableness, they are laying out the plane of consistency and they are open towards the infinite. It is considered as a serious problem of contemporary society that it is difficult for it to get out of the self-confirming plane of the actual, as well as not truthfully question some of its fundamental presuppositions. That's why it is important to think in conceptions, rather than in terms: because this is the way how possibilities are becoming thinkable and social change feasible.

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá problémem komunikace v moderní složité a vnitřně rozdělené společnosti. Je založen na pojetí vědy a filosofie v dílech Deleuze a Guattariho, ale diskutuje též Luhmannovo pojetí vědy či Debordovo pojetí společnosti spektaklu. Autor problému komunikace čelí tím, že zavádí rozlišení mezi termíny a pojmy ale i tematizací rozdílu mezi významem a smyslem. Zatímco termíny a jejich vymezení řadu věcí upřesňují a jejich použití je v kontextu jakékoli specializované problematiky je nezbytné, termíny zároveň rozdělují a trvání na jejich přesném významu ve veřejné diskusi porozumění spíše brání. Na druhou stranu, filosofické pojmy nelze chápat pouze jako obecné či abstraktní. Pojmy totiž spojují jiné pojmy v zóně nerozlišitelnosti, vytyčují určitou rovinu konzistence a jsou otevřeny vůči nekonečnu. Za závažný problém současné společnosti je považováno to, že není příliš schopna vystoupit z roviny sama sebe potvrzujícího aktuálna, ani vážně zpochybnit některé své základní předpoklady. Proto je důležité myslet spíš než v termínech v dobře vytvořených filosofických pojmech: takto se totiž možnosti stávají myslitelné a společenské změny uskutečnitelné.

Keywords:

Science; philosophy; epistemology; philosophy of science; term; conception; sense; meaning; communication.

Klíčová slova:

Věda; filosofie; epistemologie; filosofie vědy; termín; pojem; smysl; význam; komunikace.

Úvod

Význam slov *termín* a *pojmem* se mnohdy zaměňuje. A v běžném hovoru tento obecný význam může splývat též s významy slov *význam* a *slovo*. Nám však právě rozlišení těchto čtyřech významů poslouží coby odrazový můstek k diskusi o vztahu vědy, filosofie, společnosti a jazyka.

Primární motivací této diskuse je vytyčení hranice mezi vědou a filosofií, a to takové hranice, která je patrná i na odlišném způsobu užívání jazyka a slov v těchto dvou velkých a zároveň velice odlišných formách myšlení. Proč považuji toto rozlišení za důležité? Důvodů je hned několik. Předně mi jde o to vyhnout se neproduktivnímu sporu o to, zda je věda nadřazená filosofii či naopak. Souhlasím totiž s Deleuzem & Guattarim (2001), že věda, filosofie a umění (které nyní ponecháme stranou) jsou formy myšlení, které definuje to, že čelí – každá svými vlastními prostředky – chaosu, a to tak, že „rozvrhují rovinu, že chaos protínají rovinou“ (p. 172). Když říkáme *chaos*, máme tím zároveň na mysli složitost, nekonečnost a nepřehlednost světa, která však není ani náhodná, ani deterministická – ale pouze *nahodilá*.

Druhým důvodem je odpudivý styl mnohých diskusí v české společnosti, který je založen na neúctě k čemukoli a komukoli: respektování tak nejsou (a to ani přes vypjatý individualismus) ani konkrétní lidé, jejich názory či soukromí, ani různorodé spolky, obory, etnika či národy, ale respektovány mnohdy nejsou ani okolnosti či rámování příslušné diskuse. A nemyslím tím dodržování pravidel či konvencí – jejich překročení je totiž také způsobem, jak určitou diskusi zahájit či téma nadnést – jde mi spíše o schopnost naslouchat, co druhý říká a o odpovídání tomu, co bylo skutečně řečeno (nikoli již hotové představě o tom, kam tím ten druhý míří). Tento neblahý stav společnosti lze trefně označit jako nadvládu *mínění* (která je navíc mnohými nesprávně, ale často zároveň posměšně, ztotožňována s demokratickou politikou).

Společným problémem, který zde vnímám, je neschopnost vzájemné komunikace. Pozornost proto obracím k jazyku, slovům a jejich významům. Ustavování významu slov přeci není otázka vzdělání a naučení se pravidel pravopisu: je to nekončící sociální proces, který se aktualizuje v každém rozhovoru. A jelikož dnes žijeme v globálním sociálním systému (světové společnosti) – jak přesvědčivě argumentuje Niklas Luhmann (1997) – tak v ustavování významu českých slov je určitým způsobem implikováno celé lidstvo. Problém komunikace mezi vědeckými obory, mezi vědou a filosofií, ale i mezi jednotlivými lidmi a mezi různými segmenty společnosti, je tak problémem světovým.

Ve následujícím textu se pokusím nastínit, jak k tomuto problému přistupují myslitelé, které jsem zmínil v úvodu, a co z toho v praktické rovině vyplývá.

O rozdílu mezi vědou a filosofií

Podle D&G (2001) jsou věda a filosofie dvě mimoběžné, leč přesto do sebe zaklesnuté oblasti poznání, dva odlišné způsoby vztahování se ke světu. Filosofie totiž *tvorí pojmy* (které spojuje v zónách nerozlišitelnosti), kdežto věda používá slova jako termíny, tj. jako referenční *body* (odkazy k jiným rovinám a problematikám).

Problémem, a myslím, že i častým zdrojem nedorozumění, je mimo jiné to, že věda a filosofie zacházejí s jazykem, slovy a větami jinak. D&G (2001, p. 26) říkají: „Filosofie pracuje s větami, ale z vět neextrahuje výroky. Zatím můžeme vycházet jen z velmi široké hypotézy: z vět či jejich ekvivalentů extrahuje filosofie *pojmy* (které však nejsou totéž co obecné či abstraktní ideje), zatímco věda z nich získává *prospekty* (výroky, jež nelze zaměňovat se soudy) (...). Řeč je vždy podrobena zkouškám a způsobům užívání, které jsou sice navzájem nesrovnatelné, ale definují odlišnost různých oborů tím, že zároveň ustavují jejich křížení“ a dále (p. 41): „Problémem filosofie je dosáhnout soudržnosti (konzistence), aniž by se ztratilo nekonečno, do něhož je myšlení pohrouženo (chaos má v tomto ohledu

mentální i fyzickou existenci). *Dát soudržnost, aniž by se přitom ztratilo cokoli z nekonečna, je něco zcela jiného než problém vědy, která se snaží vtisknout do chaosu referenční body.*“

Filosofie stanovuje *rovinu konzistence* a tvoří *pojmy*. O této rovině však D&G často mluví též jako o rovině imanence – čímž zároveň dávají najevo, že slovo se nerovná pojmu (to je spíše tendencí vědy: vyhradit pro určitý termín i určité slovo), a dále se tím naznačuje, že ani rovina konzistence není jedna (právě kontext použitých slov slouží ke stanovení roviny, z níž se pojmy tvoří a kterou pojmy tvoří).

Filosofické pojmy jsou autoreferenční (odkazují samy k sobě), vnitřně konzistentní, mají smysl samy o sobě (i když jsou „vnějškově“ propojeny s dalšími pojmy). Konzistence pojmu, tj. jeho „vnitřek“, jeho *význam* (viz. Luhmann 1995), je „ohraňčen“ *zónami nerozlišitelnosti*, v kterých pojem spojuje jiné pojmy (ono „spojování“ i „jímání“ slyšíme i v českém slovu pojem), tj. například tam, kde již nelze rozlišit míč od koule, kouli od planety či planetu od hmotného bodu. *Rovina konzistence* je, zhruba řečeno, okruh témat, kde mají určité pojmy smysl, kde se pojmy obrací k určitým problémům (např. tělesa a jejich vnímatelné charakteristiky anebo matematicko-fyzikální pojetí prostoru).

Co se týče vědy, D&G (2001, p. 103) říkají: „Předmětem vědy nejsou pojmy, nýbrž funkce, které vystupují formou výroků v diskurzivních systémech“ a dále (p. 105): „Problémem vědy není její vlastní jednota, nýbrž rovina reference, kterou tvoří všechny hranice či okraje, za nimiž čelí chaosu. Právě tyto okraje dávají rovině její reference, zatímco systémy souřadnic vyplňují či zabydlují rovinu reference samé.“ Můžeme tedy říci, že objektivita (tj. vnějškovost) vědy spočívá v její referenčnosti, v tom, že vytyčuje referenční body (odkazy), které propojuje souřadnicovými systémy. Vědecké termíny a postupy proto vždy odkazují *k něčemu jinému*: k realitě, k jiným termínům, k různé literatuře, k pozorovateli. V tom také spočívá konkrétnost a přesnost vědeckých termínů: v odkazech na jiné termíny, skutečnosti, experimenty. A uplatňuje se zde i původní význam slova *termín*, který vychází z latinského *terminus* (konec, hraniční čára): vědecký termín je vlastně limitní pojem, definující okraj určité problematiky, vymežující, „kde ještě (za jakých podmínek) teorie platí“ či s jakými analytickými jednotkami má ještě smysl pracovat.

Hledání funkcí znamená porovnávání, hledání korespondence něčeho s něčím, například modelu reality s experimentálními daty. Stanovení podmínek, za kterých určitá funkce platí, se rovná právě vytyčení roviny reference. A to se velice často kryje se stanovováním hranic určitého vědeckého oboru. Užitečnost určitých postupů (platnost určitých funkcí) tak určitým způsobem vytyčuje i hranice oborů či jejich skupin. Například experiment se běžně uplatňuje v přírodních vědách, ale spíše minimálně ve vědách humanitních (souvisí to patrně s tím, že v humanitních vědách je pozorovatel v každém experimentu významněji implikován a tedy i více ovlivňuje jeho výsledky – o důsledcích pro sociologii viz. Luhmann 1997, závěr článku). Z toho, že referenční roviny jsou stanovovány ustavováním platnosti funkcí, plyne i jejich mnohost. Různé referenční roviny se sice protínají (řada oborů má určité termíny či funkce shodné), ale rozhodně nelze převést jednu rovinu na jinou. I transformace jedné termínů do jiné referenční roviny pouze ustavují novou rovinu – a tedy často i nový vědecký obor. Einstein například nezrušil platnost klasické mechaniky, pouze přesněji vytyčil její hranice, a zároveň ustanovil rovinu fyziky relativistické. Poznatky klasické fyziky se však stále v řadě oborů uplatňují (např. ve stavebním inženýrství a strojírenství), leč už mnohem méně např. v kosmologii a částicové fyzice, kteréžto obory Einstein pomohl ustavit.

O vztahu vědy a filosofie D&G (2001, p. 103) říkají, že „věda nepotřebuje ke své práci filosofii“ a (p. 140): „Filosofie může mluvit o vědě pouze v narážkách a věda je s to vyjadřovat se o filosofii jen jako o mraku. Obě linie jsou neoddělitelné, zároveň však obě soběstačné; filosofické pojmy nezasahují do ustavování vědeckých funkcí a funkce nezasahují do ustavování pojmů. Pojmy a funkce se kříží teprve tehdy, když jsou úplně zralé, a nikoli

během svého ustavování, protože každý je utvářen jen svými vlastními prostředky – což je v obou případech určitá rovina, určité prvky a určitá agens.“ Můžeme to chápat i tak, že věda pracuje s pre-existujícími pojmy, zatímco filosofie přehlídá již zpracované funkce (oním agens je v případě filosofie *pojmová osoba* a v případě vědy *částečný pozorovatel*).

I tak je ale třeba, aby věda uchopovala pojem svými vlastními prostředky, tj. jako *termín*, jako jednoznačný referenční bod, promítla ho do nějaké své *referenční roviny*, tj. do konkrétní problematiky, a nechala nějakého *částečného pozorovatele* v rovině této problematiky objevovat a zakoušet vše, co tam lze najít (D&G 2001: p. 114).

Věda a filosofie se dále liší ve vztahu k nekonečnu (D&G 2001, p.172): „Filosofie však dokáže zachránit nekonečno tím, že mu dává konzistenci: rýsuje rovinu imanence, která působením pojmových osob otevírá konzistentní události či pojmy pro nekonečno. Věda se naopak nekonečna vzdává, aby získala referenci: rozvrhuje rovinu alespoň neurčitých souřadnic, která působením částečných pozorovatelů vždy definuje stavy věcí, funkce či referenční výroky.“ Právě vztah k nekonečnu, který lze mylně označit i jako transcendenci (o problémech spojených s pojmem transcendence viz. D&G 2001) či přesah, je to, čeho se věda vzdává. Aby mohla být věda konkrétní a účinně působit na rovině aktuální (aplikovaná věda), musí se oprostít jakýchkoli přesahů svých teorií a naopak pokud možno přesně stanovit, kde jejich platnost končí. Pokud například chceme, aby mrakodrap, který je stavěn právě s pomocí aplikované vědy, nespádl, musí se všechny jeho kritické stavy pohybovat v rozmezí dobře ověřených funkcí (a ještě raději počítat s velkými rezervami – tj. aplikovat nejen stavební mechaniku, materiálové inženýrství či geotechniku, ale též statistiku a různé modelové scénáře, které uplatňují též poznatky sociologie a psychologie).

Programem filosofie však je, na rozdíl od vědy, nekonečno zachraňovat. Proto tvoří pojmy, které jsou – z pohledu vědy – neuchopitelné (což lze zřejmě říci i o této diskusi), ale zato konzistentní. V pojmech lze totiž srozumitelně a jednoduše uchopit (a tedy i určitým způsobem chápat) celý svět, porozumět mu a aplikovat toto porozumění v praktickém lidském životě. Tím, že se věda vzdala nekonečna, sice umožnila vybudovat nejrůznější složité systémy, ale vzdala se též porozumění lidskému životu. Nechápe ho totiž zevnitř – na různé vzájemně oddělené aspekty lidského života totiž může pouze odkazovat – ale pochopit ho ani *nemůže*, protože lidský život bez pochopení a uchopení sebe sama a bez vztahu k nekonečnu je vpravdě nicotný a o ničem. Prožívat lidský život totiž znamená ho prožívat v jeho celistvosti. Nelze si přeci říci: teď budu žít jako vědec, teď jako partner, teď jako rodič. Žít lze jediné tak, že tyto role a úlohy nějak dovedně skloubíme. Zaměstnání ani životní aspirace přeci nelze z partnerského života nějak odečíst – a i když o nějaké oblasti života nebudeme mluvit, vždy tam bude náš partner přinejmenším pociťovat jakousi díru.

A stejně je to se vztahem lidského života k nekonečnu, které zde myslím jako otevřenost vůči životu a světu: pokud si totiž život dokonale naplánujeme, nebude v něm pro cokoli jiného místo – a tedy ani pro překvapení, vývoj sebe sama či pro partnera, který nezapadá do předpřipravených škatulek – bude to tak život předem uzavřený, nekonečně konečný, a tedy v pravdě nudný.

Na základě dosavadní diskuse o rozdílu mezi vědou a filosofií můžeme rozlišovat nejen *termíny* od *pojmu*, ale též *význam* od *smyslu*. *Smysl* je totiž filosofický a vnitřní (autoreferenční), vztahující se k člověku a lidskému životu v jeho celistvosti, kdežto *význam* je vnější, sociální, lze mluvit o jeho objektivitě a tedy ho lze chápat také vědecky. Zatímco *smysl* poukazuje k nekonečnu, je otevřený a zároveň konzistentní, a může být žit i bez vědomé reflexe v pouhé otevřenosti člověka vůči světu, tak *význam* odkazuje k něčemu jinému (k dalším významům, ke kontextu), lze o něm diskutovat a dále ho podrobněji rozlišovat a upřesňovat (upřesňovat smysl by bylo, po pravdě řečeno, nesmyslné). Diskuse o významu je sice potenciálně nekonečná, protože význam produkuje další významy, ale právě v diskusi lze konkrétní význam ustavit – shodnout se na něm, anebo se na něm alespoň

pro účely té konkrétní diskuse dohodnout – a tím význam zachytit, ukončit, alespoň dočasně ho zbavit nekonečna, aktualizovat ho v konkrétní situaci.

Abychom si připravili půdu pro další diskusi, tak také dodejme, že zatímco *význam* se vztahuje k sociálnímu a tedy i ke komunikaci, *smysl* souvisí s psychikou a tedy také s vědomím (myšlenkami).

Komunikace, význam a jazyk podle teorie autoreferenčních systémů

Niklas Luhmann je sociolog a systémový teoretik, který společnost chápe pomocí termínu *sociální systém* a svojí teorií společnosti zasazuje do kontextu teorie autoreferenčních systémů či obecné systémové teorie. Ta má aplikace především v informatice a biologii (kde se místo termínu autoreference používá spíše *autopoiesis*), ale Luhmannova teorie systémů má významné dopady též na teorii poznání (tj. na epistemologii či gnoseologii) a na teorii vědy (epistemologii vědy, filosofii vědy). A proto s ní zde budu i nadále pracovat – mj. také proto, že v této diskusi reprezentuje pohled na problematiku vztahu filosofie a vědy z vědecké perspektivy (Deleuze a Guattari k této problematice přistupují z filosofických pozic).

Abychom však Luhmannovu teorii zasadili do kontextu předešlé diskuse, je třeba začít tím, že jeho termín *systém* je nutno zároveň považovat za filosofický pojem ve výše uvedeném smyslu. Pojem autoreferenční *systém* se totiž úzce vztahuje k teorii poznání, která nejenže patří mezi tradiční domény filosofie, ale důsledky této teorie se konkrétním způsobem vztahují též k lidskému životu prožívanému zevnitř – a to i tehdy, pokud tato praxe není teoreticky reflektována, ale „pouze“ žita. Můžeme tedy říci, že teorie poznání, podle které svůj život chápeme, ho ovlivňuje i tehdy, když tuto skutečnost vědomě nereflektujeme. Součástí filosofického postoje je právě uvedení právě takových skutečností do vědomí: filosof je tedy ten, kdo „vědomě myslí jinak“ (Petříček 2009, p. 45), kdo si uvědomuje vlastní myšlení, a pomocí kritické distance od vlastních předpokladů je schopen důsledky těchto předpokladů reflektovat a případně tyto předpoklady vědomě měnit.

Co se týče teorie sociálních systémů (Luhmann 1995) v kontextu vědy, ta je sice primárně zasazena do referenční roviny sociologie ale zároveň vytyčuje vlastní referenční rovinu, což ostatně činí problém i řadě sociologů, kteří odmítají Luhmanna akceptovat jako sociologa – neboť Luhmann vymezuje celou řadu vlastních velice přesných termínů, které se však spíše než k sociologii vztahují k obecné systémové teorii a k teorii poznání. A obdobně nepřátelský vztah k Luhmannovi mohou mít i mnozí lingvisté, politologové a teoretici vědy, neboť Luhmann do jejich oborů mluví a kritizuje jejich východiska, ale zároveň tak činí vlastní terminologií, která rozhodně není, přinejmenším bez bližšího seznámení s Luhmannovou teorií, snadno srozumitelná.

V tomto článku tedy stojíme před problémem, jak čtenáře stručně uvést do této složité teorie, s jejímiž termíny budeme dále pracovat, aniž bychom příliš výrazně odbočili. Mám za to, že to prakticky nejde. A proto se na tomto místě zachovám jako vědec (a také trochu alibisticky) a pouze odkáži na článek: *Globalization or World society: How to conceive of modern society?* (Luhmann 1997), ve kterém Luhmann na relativně malém prostoru nastiňuje hlavní rysy své teorie. Níže použité termíny *systém*, *prostředí*, *komplexita*, *autoreference*, *výběr*, *psychický systém*, *sociální systém*, *funkční diferenciaci*, *komunikace*, *událost* či *význam* tedy odkazují přímo na Luhmannovu teorii (která je podrobně vyložena v knize *Sociální systémy* – Luhmann 1995) a zde pouze stručně vlastními slovy, tu a tam doplněnými o citace, nastiňuji Luhmannovo pojetí *významu*, *komunikace* a *jazyka*, které však, bohužel, pro běžného čtenáře mohou vyznít nesrozumitelně či vytrženě z kontextu.

Komunikace, která je formou, pomocí níž s významem operují sociální systémy (psychické systémy s významem operují ve formě myšlenek), je podle Luhmanna (1995, p. xxix) syntéza trojího výběru: *informace*, *vyjádření* a *porozumění*. Tato trojí syntéza je událostí, schopnou produkovat spojení v sociálním systému. Systém (Druhý) vybírá informaci

(tj. podle Batesona, 1972: „rozdíl, který činí rozdíl“) a způsob jejího vyjádření, leč teprve pokud je tento systém pozorován jiným systémem, který též rozlišuje mezi informací a jejím vyjádřením, se tento proces stává relevantní pro autoreferenci komunikačního procesu v tom smyslu, že produkuje pokračování procesu komunikace. Jinak řečeno, porozumění znamená, že dochází k odezvě (třetímu výběru), která se liší od výběru prvního. Takto chápané porozumění, tj. jako jeden z nezbytných elementů komunikačního procesu, evidentně nelze brát jako účel komunikace, čímž je zároveň zcela odmítnuto chápání komunikace jako přenosu vzkazu od mluvčího k posluchači. Primárním účelem komunikace je totiž sama komunikace (to je ona autoreference), neboť jediné takto jakékoli sociální systémy „existují“. Porozumění z hlediska sociálního systému zároveň nevyžaduje rekonstrukci „skutečných záměrů“ Druhého (důležitější je to, že komunikace probíhá), ale ani nevylučuje možnost nedorozumění (lze totiž chápat to, že v procesu komunikace došlo k nedorozumění, chybě či šumu – a pokusit se to napravit).

Význam je to, co se rozlišuje v procesu komunikace. Je to reprezentace složitosti světa uvnitř systému – ať už psychického či sociálního. Jakýkoli význam tak rekonstruuje svět (vytváří jeho model uvnitř systému) pomocí rozlišení mezi aktuálním a možným. „Funkce významu je poskytnout přístup ke všem možným tématům komunikace“ (Luhmann 1985). Jistota toho, o jaký význam konkrétně jde, je pouze v aktuální, a může být zvýšena pouze odkazem k dalším významům (prohlubování a upřesňování významu), přičemž je podržena možnost návratu k původnímu významu. Upřesňování významu vyžaduje další výběry a tedy i pokračování komunikace, leč zároveň s tím dochází k „rozšiřování kontextového mraku“, který může nakonec zakrýt i původní význam.

Jak vidno, význam není nic stabilního ani jakkoli daného, vždy nám trochu uniká a vždy ho můžeme dále upřesňovat. Význam je tak kompletně otevřená struktura, která právě tímto podněcuje další komunikaci.

Hovořili jsme o sociálních a psychických systémech, *jazyk* však Luhmann (1997) nechápe jako systém, nýbrž jako prostředek, na kterém závisí strukturní provázanost těchto dvou typů autoreferenčních systémů. „Znaky, tím že generalizují význam, napomáhají formování sociálních systémů a zároveň fungují jako rozhraní mezi systémy psychickými a sociálními. Díky kódování rozdílů mezi informací a vyjádřením pak připouštějí takovou strukturní provázanost těchto systémů, která stabilizuje jejich vzájemnou koordinaci, čímž také dochází ke zvyšování jejich vnitřní komplexity.“ (Luhmann 1995, p. xxxii).

Stručně řečeno, jazyk složitým způsobem zprostředkovává vztah mezi lidskými vědomími a sociálními systémy, které jsou jinak vzájemně nepřístupné (neboť „žádný systém není schopen fungovat mimo své hranice“ – Luhmann 1997). Když se vrátíme k úvodu, problém v komunikaci je podle tohoto pojetí jedním z významných způsobů, kterými je komunikace podněcována. Řešením tohoto „problému“ je obvykle vnitřní diferenciaci společnosti, její proměna. Problémy v komunikaci tak lze chápat i jako známky funkční diferenciaci či změny uspořádání sociálního systému (společnosti) nebo jeho subsystémů.

Problém složitosti a problém rozrůznění

Pokud jsme převedli problémy v komunikaci na známku změny uspořádání společnosti, problém jsme samozřejmě nevyřešili, ale pouze ho položili jinak. Musíme se proto ptát: jak se společnost mění?

Luhmannova lakonická odpověď by byla, že od hierarchicky diferencované společnosti k diferenciaci funkční. Důvody této přinejmenším několik set let trvající proměny jsou mnohočetné. Je však třeba zmínit alespoň neustále rostoucí velikost lidské populace (počet lidí na Zemi), která sama o sobě je příčinou dvojího tlaku (ze systémového hlediska) na diferenciaci sociálního systému: jednak tlak lidí na prostředí, který se projevuje například jako vyčerpávání různých zdrojů anebo změna klimatu (a tedy zpětně i jako tlak změn prostředí na

lidskou společnost a na lidské jednotlivce), ale také nárůst složitosti společnosti, který společnost tlačí k vnitřní proměně.

Nárůst složitosti zároveň vede k neustávajícím snahám tuto složitost zjednodušit. Luhmann tvrdí, že každý systém se se složitostí prostředí vyrovnává tak, že si buduje vnitřní složitost. A takto chápu i obraz Deleuze a Guattariho, který vykresluje umění, vědu a filosofii jako formy myšlení, které čelí chaosu. Ke zjednodušení tak dochází pomocí zesložiténosti. Například společenská dělba práce zjednodušuje činnost jednotlivých osob, ale vyžaduje složitější organizaci a zpravidla vede i ke vzniku zcela nových organizací a sociálních subsystémů. A složitá věda umožňuje (někdy až fatální) zjednodušení způsobů, kterými lidé i organizace řeší komplexní problémy. Problém zajištění potravy a výchovy potomstva je tak např. rozdělen mezi různé funkčně vymezené subsystémy a pro většinu lidí je převeden na problém peněz a jejich alokace. Z jiného úhlu pohledu na diferenciaci systémů můžeme říci (opět trochu lakonicky), že složitý svět vychovává zajímavé osobnosti. Složitost světa nás tak každého tlačí k individualizaci. Nemá smysl se tomu bránit. Tuto různorodost jiných i sebe sama bychom se však měli naučit přijímat a zároveň se nebát zjišťovat, které možnosti a cesty si tím (v osobním i sociálním kontextu) otevíráme.

Leč zpátky k přechodu od hierarchického k funkčnímu rozrůznění společnosti. Hierarchie je stromovitou strukturou (D&G 2010), která funguje na principech stratifikace (nadvlády), teritorializace (přivlastňování), centralizace (jádro-periferie), kódování (standardizace) a rezonance (harmonie). Funkční diferenciaci je strukturou rhizomatickou (rhizom = oddenek), kdy různé subsystémy jsou hustě propletené a sice vzájemně na sobě závislé, ale zároveň ve vzájemně nejednoznačných vztazích. Pro funkční rozrůznění je charakteristická singulárnost (jedinečnost), decentralizace (mnoho jader na mnoha úrovních), nerovnoměrnost a nespojitost (praskliny, díry), diverzita (propojení různorodých součástí, různé „nesvaté“ aliance) a disonance (nesoulad, existence rušivých prvků).

Metaforicky můžeme přechod od hierarchicky k funkčně diferencované společnosti zobrazit jako vyhnání ze smyslem prodchnutého božského ráje do džungle. Důležitým momentem je odmítnutí jakékoli vnější autority a přijetí odpovědnosti ze svůj život a za své činy (tj. posun k autoritě vnitřní). A rozhodně při tom nemyslím ono neoliberální přenášení zodpovědnosti za společenské problémy na bedra jednotlivců a popírání existence sociálních systémů jako takových. Současná globální *společnost spektaklu* (Debord 2007), již považuji za mnohem vhodnější pojem než neoliberalismus, je totiž vysoce hierarchizovaná, akorát tuto svoji charakteristiku dovedně zakrývá. A to nejen líbivě harmonickými reklamními příběhy a moderními mýty, ale dokonce i tím, že si přivlastňuje diverzitu a zapojuje ji do procesu vlastní reprodukce (např. v kulturním kapitalismu). I jedinečnost každého člověka je tak ve společnosti spektaklu normalizována (vyvlastněna, popřena) – a to proto, aby mohla být následně nabízena jako nedostatkové zboží na globálně sjednoceném trhu. Imperialismus státu je tak nahrazen imperialismem trhu – tj. snahou o nadvládu jednoho z funkčně diferencovaných sociálních subsystémů nad subsystémy ostatními.

Souhrnem lze říci, že nyní dominantní *společnost spektaklu* problém složitosti i rozrůznění sice řeší, leč nutno dodat, že hierarchie je zachována pouze za cenu masového odcizení lidských jedinců od sebe sama, stejně jako za cenu odcizení sociálních subsystémů od adekvátnějších řešení globálních problémů (ekologická krize, chudoba, vyloučení ze společnosti).

Problémům je třeba čelit, nikoli je řešit!

Nyní, jaký byl smysl této krátké exkurze do myšlení Gillesse Deleuze & Félixeho Guattariho, Niklase Luhmanna a Guy Deborda? Prvně, jde o upozornění na díla těchto autorů, rozhodně totiž stojí za přečtení i za onu intelektuální námahu, kterou si to vyžaduje! Cenná

jsou už jen tím, že myslí složitost současného světa jako složitost, tím, že ji neredukují na něco jednoduchého, jak požaduje Miroslav Petříček (2009, p. 32).

Všichni tito autoři nás tak mezi řádky vyzývají, ba až k tomu provokují: myslete! Usilujte o pochopení! Složitosti současného světa se totiž nezbavíme tím, že ji budeme, třeba i násilně, zjednodušovat či nad ní přivírat oči. Problémy moderního světa jsou vskutku složité, to ano, ale to ještě přeci neznamena rezignovat na snahu o to, se s nimi vyrovnat, čelit jim.

Právě zde se ukazuje neadekvátnost konstrukce *problém-řešení*, která se nás snaží přesvědčit, že problémů, a potažmo i složitosti, se lze nějak zbavit, vyřešit ji. Společnost spektáklu „řeší“ problémy tak, že je buď přesouvá, anebo do sebe integruje. Problémy tak buď cirkulují mezi různými segmenty a vrstvami společnosti, přesouvají se v prostoru a čase, anebo se stávají „trvale udržitelnými“ – což vlastně znamená, že slouží k reprodukci společnosti spektáklu. „Řešení“ problémů se tak sice neustále odsouvá a nedaří – příkladem budiž „problém chudoby“ v kapitalismu anebo „problém romské menšiny“ v české společnosti – ale za to vzniká řada organizací a institucí, které se těmito problémy „zabývají“. No jo, ale co potom s těmi organizacemi a jejich zaměstnanci, pokud by problémy, které mají řešit, vskutku zmizely? Co by lidi motivovalo k práci, kterou nechtějí dělat, když ne hrozba chudoby a vyloučení?

Myslím, že právě takovými otázkám je třeba *čelit* a nikoli je *řešit*. Pokud totiž začnu řešit tu poslední zmíněnou, mohu také dojít k tomu, že začnu chudobu a vyloučení hájit jako veskrze rozumné řešení! Čelit takovéto otázce však znamená něco úplně jiného, a předpokládá zcela jiný postup: totiž tázat se po povaze práce anebo po její funkci v aktuálním sociálním systému. A právě zde potřebujeme myslet nikoli v *termínech*, nýbrž v *pojmech*. Termín *práce* totiž předpokládá, že víme, oč jde, že je to například určitá sociálně stabilizovaná funkce. Takto přinejmenším pojímá práci nejen ekonomie, ale třeba také územní plánování, které řeší problém rozmístění takovýchto funkcí v prostoru: bydlení, práce, rekreace, doprava. No jo, ale co když přestaneme bydlení, práci a rekreaci oddělovat a naopak se je pokusíme integrovat – bude zde ještě nějaký problém k řešení? A jak v takovém případě pojímat dopravu?

Opravdu je zde problém v komunikaci?

Odtud, od dopravy, je už jen krůček (přes malinký oslí můstek) ke komunikaci, kterou jsme v závěru úvodu formulovali jako světový problém. Ten krůček představuje pojem *pozemní komunikace*, kterým se myslí silnice (že by to byla *silná cesta*?). Tento pojem totiž otevírá celou řadu otázek. Například, jak se to stalo, že z *cesty* se stala *pozemní komunikace*? Anebo: jak to, že z *ulice* se stal *prostor pro dopravu*? A tázání může pokračovat: jak tyto proměny v chápání takto důležitých pojmů ovlivnily způsob, jakým spolu lidé ve společnosti mluví? Kam se poděly rozhovory na ulici? A byly tam vůbec někdy nějaké? A kde jsou *uličníci*? Neznamena onen pojem, který ze v moderních městech v posledním století zhmotnil – *pozemní komunikace* – spíše *komunikaci přízemní*, tedy takovou, která nepřesahuje horizont aktuálna a materiálních potřeb? Není právě společensky neustále tematizovaná starost o ony *materiální potřeby*, kterým se nesprávně říká *lidské potřeby* (viz. koncept základních lidských potřeb Manfreda Max-Neefa, 1991), a nutnost jejich zajištění („dělám to pro svoji rodinu“ se stalo univerzální výmlouvou téměř pro jakoukoli nepravost), příznakem široce rozšířené chudoby – a to dokonce v samém středu *vyspělé společnosti blahobytu*?

Jak nám ukazuje Niklas Luhmann, nezbytnou součástí komunikace, která ustavuje současně společnost i člověka, je *porozumění*. Negativně řečeno, bez porozumění se vlastně nejedná o komunikaci, a takováto ne-komunikace společnost rozděluje. Díky globálnímu produkčnímu a distribučnímu systému je sice prakticky celá lidská společnost integrována na materiální úrovni, když se ale podíváme na systémy práva či vzdělání, v tomto ohledu je lidská společnost značně rozdělená. A nejde pouze regionální rozdělení podle vytyčení

politických hranic mezi státy, jde i o rozdělení v přístupu k právu a vzdělání podle socio-ekonomických skupin a společenských tříd.

Luhmann (1997) říká: „Tradiční společnosti začleňovaly a vylučovaly osoby podle toho, zda byly či nebyly přijímány v domácnostech, a domácnosti (nikoli jednotlivci) byly uspořádány podle vrstev. Moderní společnost osoby začleňuje a vylučuje skrze funkční systémy, ale mnohem paradoxnějším způsobem. Funkční systémy předpokládají začlenění každé lidské bytosti, ale ve skutečnosti vylučují osoby, které nespĺňují jejich požadavky. Mnozí jedinci žijí bez rodného listu a občanky, bez základního vzdělání a bez pravidelné práce, bez přístupu k soudům a bez možnosti dovolat se policie. Jedno vyloučení slouží jako záminka pro další vyloučení. Na této úrovni, a pouze na této úrovni, je společnost pevně integrována – ale negativním způsobem. A moderní hodnoty, jako rovnost a svoboda, slouží jako krycí termíny pro zachování iluze nevinnosti.“

Moderní společnost nás ve formě společnosti spektaklu zbavila jak nevinnosti, tak svobody a rovnosti – a na oplátku nám nabízí především iluze, které globálně šíří systém masových, i když dnes už vysoce individualizovaných (na míru každému jednotlivci šitých), médií. Úlohou vědy není tento systém budovat a chránit, nýbrž nás ochraňovat před lží a pokřiveným obrazem skutečnosti i sebe sama. Smyslem vědy není šířit pravdu – vědci přeci nejsou žádní moderní věrozvěsti – nýbrž systematicky vyvracet nepravdy. Proto se má dobrá věda při publikování svých výsledků držet střízlivě při zemi, a přísně a kriticky přezkoumávat své metody i termíny – a to včetně těch, které jsou vědě i vědcům drahé. Úlohou vědy není ani tak tvořit, jako spíše bořit – mýty, předsudky, falešná přesvědčení i naivní víry. Právě kritičnost vědy by jí měla ochránit i před přílišnou příchýlností k panujícímu systému a jeho „pravdám“ – ať už je to centralizovaný stát či expandující ekonomický systém, jimž je oběma stále vlastní ona hierarchická snaha podřizovat si a přivlastňovat si nejen lidi, ale i různé organizace. Posun od hierarchického k funkčnímu uspořádání je tak třeba i ve vědě podporovat právě proto, že se obrací proti různým formám nadvlády a řízení, stejně jako proti různým formám přivlastňování a centralizace. A co jiného je např. patentový systém a předražené vědecké časopisy, než forma přivlastňování? A co jiného jsou škrty v rozpočtu vědeckých institucí, personální politika a udělování grantů na základě politických či ekonomických zadání, než snaha podříditi si nepohodlnou kritiku?

Filosofie je v řadě ohledů s vědou na stejné lodi – ne nadarmo D&G (2001, p. 177) říká, že věda, filosofie i umění vedou nejen zápas proti chaosu, ale především proti *mínění* (protože i ono předstírá, že je ochranou proti chaosu) – oba zápasy však vede jinými prostředky než věda. Jestliže věda se takticky drží při zemi a svých relativně jistých referenčních bodů, brání vytyčené roviny a útočí na slabá místa, tak filosofie je více strategická, neboť její doménou je konzistence, a může být i útočnější a pro-aktivnější, a to právě tím, že tvoří pojmy, které jsou s to rozrušit i velice propracované diskurzivní systémy. Jestliže věda postupuje tak, že vnímá a testuje slabá místa, hledá praskliny, které se snaží rozšířit, tak filosofie si všimá nekonzistence a snaží se vytvořit pojmy, kterými taková podivná místa uchopí. Věda je sice s to dobývat i bránit města, filosofie však umí najít klíč k jejich obyvatelům a posilovat je zevnitř.

Slabým místem filosofie není ani tak příchýlnost k moci, pravdě či dominantnímu systému: „Záchranou moderní filosofie je ovšem to, že není přítelkyní kapitalismu stejně jako antická filosofie nebyla přítelkyní obce.“ (D&G 2001, p. 88), nýbrž nebezpečí obnovy transcendence (tj. zřeknutí se odpovědnosti za svůj život teď a tady ve jménu něčeho, co nás přesahuje, ale nepochází z nás samých): „je třeba rozlišovat mezi autoritativními utopiemi transcendence a revolučními, imanentními utopiemi svobody“ (D&G, p. 89).

Závěr: o užitečnosti myšlení v pojmech

V čem je však ona užitečnost myšlení v pojmech? Spatřuji ji právě v tom, že jsou neoddělitelně spjaty s konzistencí. A právě té se ve vnitřně hluboce rozdělené spektakulární společnosti nedostává a ani věda nemá prostředky, jak toto rozdělení přemostit, neboť je sama ze své podstaty rozdělená. D&G (p. 179) tvrdí, že právě „mínění nám vnucuje vědu, která sní o jednotě, o sjednocení svých zákonů“ – čili že i sám sen o sjednocené vědě je jen past, do níž se vědu pokouší polapit mínění, které touží mít svět jednoduše pochopitelný, uspořádaný, bezpečný a předvídatelný.

Užitečnost myšlení v pojmech spočívá v tom, že posiluje lidské jedince zevnitř, nabádá k hledání konzistence ve vlastním životě. A to nikoli jako podřízení se nějaké myšlence či ideologii, to vůbec ne, ale právě v konzistentním ustavování vztahu sebe sama k nekonečnu, což se na rovině aktuální projevuje jako děláni toho, co má smysl samo o sobě. Pokud se má člověk něčemu podřizovat, tak jedinečně nekonečnu, vesmíru, Zemi – což je důležité pro oslabení důležitosti vlastního já, které je v individualistické společnosti až příliš zbytnělé. Dokonce mám za to, že o méně smysl jedinec ve vlastním životě spatřuje, o to silnější může být jeho ego, neboť jeho psychika se snaží tento podvědomě vnímaný nedostatek kompenzovat.

Myšlení v pojmech, diskuse o pojmech, ale i spor o pojmy jsou důležité i jako důležitá protiváha tendencím k přílišnému rozdrobení diskusí a argumentace ve sporu o termíny. Ve vysoce rozrůzněné společnosti je totiž různých oborů a specializací tolik, že v běžném hovoru se pouze málokdy sejdou diskutéři, kteří by dané věci rozuměli natolik, aby mohli vést skutečný spor o termíny a funkce – a tedy spor o vymezení určité referenční roviny či o kvalitu jejích referenčních bodů (tj. o „fakta“). Zkušenosti jednoho každého člověka jsou sice nesmírně cenné a vpravdě jedinečné – čímž také potenciálně přispívají celé lidské společnosti – ale přesto je třeba je prosívat a třídit. A aby tímto prosíváním, předáváním a tříděním nebyla zahlcena veřejná komunikace, tak je vhodné přispívat k nejen k tomu, aby se rozvinul jedinečný potenciál každého člověka, ale aby byli lidé lépe schopni oddělovat, i co se týče vlastních zkušeností a názorů, zrno od plev. Je třeba si totiž uvědomit, že další lidé vás nebudou poslouchat, pokud budete mluvit více nahlas – a to i když je váš hlas zesílen masovými sdělovacími prostředky – nýbrž pokud máte co říci a pokud to říkáte srozumitelně. Věda v tomto ohledu může napomoci odhalit překážky v komunikaci či problémy v systému vzdělávání, ale je spíše úkolem filosofie učit lidi myslet konzistentně a vést spor o pojmy.

Můj názor je ten, že veřejný prostor je zaplevelen příliš velkým množstvím termínů, nálepek a mínění, které se jako pojmy pouze tváří. Spor o pojmy a jejich obsah se tak jeví jako cesta, jak se tohoto slovního odpadu postupně zbavit (součástí tohoto úklidu je samozřejmě i oproštění se od argumentace *ad hominem*). Termíny mají své místo především ve vědeckých referenčních rovinách a širokou demokratickou diskusi spíše komplikují. Naopak pojmy, ty netvoří pouze filosofické roviny, ale apelují i na zkušenost konzistentního prožívání vlastního života, a jsou tedy pro společenskou diskusi vhodnější. A na diskusi o obsahu pojmů se navíc tříbí myšlení v konzistentních pojmech, stejně jako porozumění to, co druhý říká – a jde tedy o skutečnou komunikaci. Jak říká Jacques Rancière (1999, p. x): „Nesouhlas není konflikt mezi jedním, který říká bílá, a druhým, který říká černá. Je to konflikt mezi jedním, který říká bílá, a druhým, který také říká bílá, ale nerozumí tím stejnou věc.“

Článek byl podpořen grantem SGS13/117/OHK1/2T/11 „Změny ve struktuře využívání území a související negativní jevy II“.

Literatura:

- BATESON, Gregory, 1972. *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. San Francisco: Chandler.
- DEBORD, Guy, 2007. *Společnost spektaklu*. INTU. ISBN: 978-80-903355-5-4.
- DELEUZE, G., GUATTARI, F., 2001. *Co je filosofie?* Oikúmené. ISBN: 80-7298-030-0.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, 2010. *Tisíc plošin*. Praha: Herrman & synové. ISBN: 978-80-87054-25-3.
- LUHMANN, Niklas, 1985. Society, Meaning, Religion: Based on Self-Reference. In: *Sociological Analysis*, Vol. 46, No. 1 (Spring, 1985), pp. 5-20. ISSN: 00380210
- LUHMANN, N., 1995. *Social Systems*. Stanford University Press, ISBN 0-8047-2625-6.
- LUHMANN, Niklas, 1997. Globalization or World society: How to conceive of modern society? In: *International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie*, Vol. 7, No 1, pp. 67-79. DOI: 10.1080/03906701.1997.9971223
- MAX-NEEF, M. A., 1991. *Human Scale Development: Conceptions, Application and Further Reflections*. New York & London: The Apex Press. ISBN 0-945257-35-X.
- PETŘÍČEK, Miroslav, 2009. *Myšlení obrazem*. Praha: Herrman & synové. ISBN: 978-80-87054-18-5.
- RANCIÉRE, Jacques, 1999. *Disagreement: politics and philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN: 0-8166-2844-0.

Publikace vznikla v rámci Katedry urbanismu a územního plánování FSv ČVUT v Praze.

Publikace prošla odbornou recenzí. Za obsah kapitol a jazykové korekce plně odpovídají autoři.

autor:	kolektiv autorů
titul:	Perspektivy území II: hranice a rozhraní
editor:	Ing. Pavel Holubec
vydalo:	České vysoké učení technické v Praze
adresa:	Fakulta stavební ČVUT v Praze Thákurova 7 166 29 Praha 6 – Dejvice
tisk:	Tiskárna nakladatelství ČVUT Thákurova 1 160 41 Praha 6
počet stran:	164
náklad:	100 ks
rok vydání:	2013
ISBN:	978-80-01-05339-3

Praha
listopad 2013